

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

На правах рукопису

ТИХОНЕНКО ІРИНА ВІКТОРІВНА

УДК 327-049.5 (549.1) «1998/2016»

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН
У СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (1998-2016 рр.)

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
Богданова Тетяна Євгенівна,
кандидат історичних наук, доцент

Миколаїв – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	14
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	14
1.2. Джерельна база дослідження.....	31
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	36
РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ ПІВДЕННОЇ АЗІЇ В УМОВАХ ПОСТЫПОЛЯРНОГО СВІТУ	60
2.1. Геополітичний вимір Південноазійського регіону.....	60
2.2. Механізми Південноазійської асоціації регіонального співробітництва як чинник формування архітекτονіки регіональної безпеки.....	73
2.3. Трансформація Південноазійського регіонального комплексу безпеки	86
РОЗДІЛ 3. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ТА ДВОСТОРОННІ КОНТАКТИ ПАКИСТАНУ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ	100
3.1. Внутрішньополітичні характеристики Пакистану як детермінанта формування регіональних пріоритетів.....	100
3.2. Військово-ядерне пакистансько-індійське протистояння.....	112
3.3. Територіальні конфлікти у трикутнику інтересів Індія – Пакистан – Афганістан.....	125
3.4. Наркоторгівля та проблема біженців у пакистансько-афганських відносинах.....	137

РОЗДІЛ 4. ВІДНОСИНИ ПАКИСТАНУ З ЦЕНТРОСИЛОВИМИ ДЕРЖАВАМИ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ БЕЗПЕКИ.....	149
4.1. Політика «стримування» Індії у взаємовідносинах ІРП-КНР.....	149
4.2. Відносини ІРП-США у контексті афганської проблеми та американської концепції регіонального утворення «АфПак».....	162
4.3. «Пакистанський» фактор у американсько-китайських відносинах.....	174
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	196
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПЧ –	Атомний підводний човен
АСЕАН –	Асоціація держав Південно-Східної Азії
АТР –	Азійсько-Тихоокеанський регіон
БРМД –	Балістичні ракети малої дальності
БРПЧ –	Балістичні ракети підводних човнів
БРСД –	Балістичні ракети середньої дальності
ВМС –	Військово-морські сили
ВПС –	Військово-повітряні сили
ГА ООН –	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ДНЯЗ –	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
ЗРК –	Зенітно-ракетний комплекс
ЄС –	Європейський Союз
ІДІЛ –	«Ісламська Держава Іраку та Леванту»
ІРП –	Ісламська Республіка Пакистан
ІРУ –	«Ісламський рух Узбекистану»
КНР –	Китайська Народна Республіка
НАТО –	Організація Північноатлантичного договору
НДЛ –	Науково-дослідна лабораторія
ООН –	Організація Об'єднаних Націй
ПЗПП –	Північно-Західна прикордонна провінція Пакистану
РБ ООН –	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РКБ –	Регіональний комплекс безпеки
СААРК –	Південноазійська асоціація регіонального співробітництва
САПТА –	Угоду про преференційну торгівлю СААРК
САФТА –	Угода про вільну торгівлю СААРК
СРСР –	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США –	Сполучені Штати Америки

- ТПТ – «Техрік-і-Пакистан-Талібан»
- ТЯЗ – Тактична ядерна зброя
- УВКБ ООН – Агентство ООН у справах біженців
- ФАТА – Територія племен федерального управління (Federal Administrated Tribal Area)
- ЦРУ – Центральне розвідувальне управління (США)
- АфПак – регіон «АфПак» (американська концепція)
- АНФ – Антинаркотична служба Пакистану
- НСА – National Command Authority
- PNRA – Pakistan Nuclear Regulatory Authority
- SPD – Strategic Plans Division
- UNODC – Управління ООН з наркотиків і злочинності

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Південна Азія є окремою регіональною системою міжнародних відносин, в якій суттєвого розвитку набули тенденції до взаємовідносин між державами у безпековій сфері. Однією із першопричин, до набуття безпековим чинником пріоритетності, є існування з 1998 р. у регіоні двох конкуруючих де-факто ядерних держав – Індії та Пакистану. Складність пакистансько-індійських відносин полягає у перманентному загостренні територіального конфлікту між державами та здійсненню на теренах Південної Азії ракетно-ядерної гонки озброєнь. Як наслідок, високий рівень конфліктогенності у міждержавних відносинах впливає на безпекове середовище регіону та стає рушійною силою до його змін.

Суттєвими ознаками безпекового середовища Південної Азії є наявність у держав регіону колоніального минулого та слабкий рівень інституційної співпраці між ними. Центральне геополітичне положення у регіоні займає Індія, претендуючи на статус світової потуги й яскраво проявляючи риси гегемонізму у регіональній політиці. Пакистан же виступає конкурентом за регіональне лідерство, набуваючи рис держави – джерела змін у Південноазійській системі безпеки, ресурсом яких є складне геополітичне положення держави через втягування до регіональних процесів Афганістану та розширення меж Південноазійської системи безпеки. Офіційний Ісламабад стає об'єктом і суб'єктом поширення з афганської території таких загроз регіональній безпеці як тероризм, наркоторгівля, наркотичний джихад і нелегальна міграція.

У зовнішній політиці Пакистан насамперед реагує на два напрями – індійський та афганський. Такий дуалізм стає об'єктом

зовнішньополітичних ініціатив США та КНР, відносини між якими мають риси конкуренції за лідерство як на глобальному, так і на регіональному рівні, зокрема, у Південній Азії. Поступове зменшення динаміки пакистансько-американських контактів і, як результат, активізація відносин Пакистан-КНР, спричиняє перестановку сил у регіоні через зближення США з Індією. Каталізаторами змін виступають ядерний чинник та афганське врегулювання, втілені у пакистанській політиці «стримування» Індії.

Актуальність теми дослідження посилюється ще й тим, що за умови прорахунків Пакистану в імплементації внутрішньої та зовнішньої політики щодо протидії тероризму видається ймовірним поширення на його територію діяльності «Ісламської держави» (*раніше – ІДІЛ*), що приведе до зростання загроз як регіональній, так і глобальній системі безпеки.

У світлі сучасних українських реалій аналіз даної проблеми є доцільним як з огляду на розвиток двосторонніх відносин з державами Південноазійського регіону, так і з точки зору аналізу досвіду протистояння Індії та Пакистану щодо Кашміру, проблеми Пуштуністану у пакистансько-афганських відносинах, досвіду Ісламабаду у протидії тероризму та розбудові механізмів переговорного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили у контексті дослідницької теми «Глобальні та регіональні проблеми міжнародних відносин: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 0114U005542).

Метою дослідження є визначення особливостей розвитку системи безпеки Південної Азії та з'ясування впливу на її становлення й еволюцію Ісламської Республіки Пакистан.

Для реалізації сформульованої мети автор ставить наступні **завдання**:

– проаналізувати концептуально-теоретичні підходи до вивчення системи регіональної безпеки у Південній Азії;

– охарактеризувати геополітичний вимір Південноазійського регіону та встановити вплив інституційного рівня співпраці на формування архітектури регіональної безпеки;

– визначити детермінанти трансформації Південноазійського регіонального комплексу безпеки та виокремити етапи його структурних змін;

– з'ясувати регіональні пріоритети Пакистану крізь призму внутрішньополітичних характеристик;

– встановити вплив традиційних і «нетрадиційних» загроз безпеці ІРП на розвиток двосторонніх відносин з Індією й Афганістаном;

– висвітлити відносини Пакистану із США та КНР як чинника трансформації регіонального комплексу безпеки.

Об'єктом дослідження є система безпеки Південної Азії.

Предметом дослідження виступає політика та роль Ісламської Республіки Пакистан у системі регіональної безпеки.

Хронологічні рамки дослідження логічно визначаються тематичною спрямованістю: *нижня межа* пов'язана із набуттям Індією та Пакистаном «де-факто» ядерного статусу у 1998 р., що започаткувало зміни у Південноазійській системі безпеки. Також з метою вирішення дослідницького завдання автор аналізує безпекову ситуацію у регіоні та Пакистані починаючи із закінчення «холодної війни». *Верхня межа* – 2016 р. обумовлена загостренням пакистансько-індійського протистояння у Кашмірі, активізацією союзу Пакистан-КНР та можливими змінами в американській політиці щодо регіону та Пакистану у зв'язку із перемогою Д. Трампа на президентських виборах у США.

Територіальні межі дослідження охоплюють політико-географічний простір Ісламської Республіки Пакистан, Республіки Індія й Ісламської Республіки Афганістан. Вихід за ці рамки робиться лише там, де необхідно показати взаємовпливи глобальних і регіональних процесів. Тому, до сфери

дослідження включені центросилові держави – США та КНР, які впливають на безпекове середовище Південноазійського регіону.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження пов'язаний з метою та поставленими завданнями. Основу дисертаційного дослідження склав системний підхід, що дозволив розглянути втілення регіоналізму у Південній Азії через побудову системи регіональної безпеки, що зазнає впливу внутрішньополітичної ситуації у державах регіону, їхніх двосторонніх контактів і взаємовідносин із сусідніми регіональними системами. Це дало можливість розглянути Ісламську Республіку Пакистан як структурну одиницю у функціонуванні Південноазійського регіону.

Для одержання загального уявлення про відносини у регіоні широко використовується історико-описовий метод, що дозволяє розглянути розвиток Південноазійського регіону, зокрема змін, що відбувалися у двосторонніх контактах Пакистану, насамперед, Індією й Афганістаном, становлення інституційного рівня співробітництва – діяльності Південноазійської асоціації регіонального співробітництва (СААРК).

Метод періодизації дозволив виокремити етапи розвитку Південноазійського регіонального комплексу безпеки (РКБ), серед яких було виділено періоди ядерних криз у пакистансько-індійському протистоянні, основні віхи територіальних конфліктів у трикутнику інтересів Індія – Пакистан – Афганістан.

Виходячи із наявної інформації про еволюцію системи регіональної безпеки у Південній Азії, автором було застосовано прогностичний метод з метою визначення можливих трансформаційних змін у регіоні та вплив на них діяльності СААРК. Зокрема, за допомогою сценарного методу було запропоновано варіант розвитку внутрішньополітичної ситуації у Пакистані та відносин з Індією, можливість подальшої поляризації регіону за рахунок утворення союзів Пакистан-КНР, Індія-США.

Компаративістський метод дозволив визначити зміни у зовнішньополітичному курсі Пакистану, його підходів до афганського

врегулювання, територіальних конфліктів у залежності від внутрішньополітичної ситуації у державі, розвитку регіонального комплексу безпеки. Зокрема, порівняно підходи Ісламабаду та Нью-Делі до врегулювання Кашмірського питання, зміни у зовнішньополітичній стратегії США щодо Пакистану, як стратегічного партнера, у залежності від того влада якої партії перебувала у Білому домі.

Ретроспективний метод дав можливість розглянути роль Пакистану у зовнішньополітичних курсах США та КНР.

Інституційний метод дозволив виокремити механізми впливу Південноазійської асоціації регіонального співробітництва на формування архітектури регіональної безпеки та визначити рівень її ефективності.

Зокрема, метод класифікації використовувався при аналізі джерел і літератури, виокремлення основних загроз та їх поділу на традиційні та «нетрадиційні». Чільне місце посіли контент-аналіз та івент-аналіз, надавши можливість опрацювати джерельну базу дослідження, зокрема, аналітичні доповіді, інтерв'ю політичних діячів держав регіону, стрічки новин стосовно поточного стану пакистансько-індійських відносин і політики Пакистану у Південноазійському регіоні.

Наукова новизна дослідження полягає у досягненні наступних результатів:

уперше:

– застосовано «незахідні» теорії міжнародних відносин як модернізацію парадигми неореалізму, а саме «реалізм пригноблених» М. Аюба та теорії регіональних війни та миру Б. Міллера, для аналізу Південноазійської системи безпеки;

– виокремлено етапи структурної трансформації регіональної системи безпеки, детермінантами якої визначено нестабільність внутрішньополітичної ситуації (на прикладі Пакистану), взаємозв'язок традиційних і «нетрадиційних» загроз безпеці та вплив центросилових держав (США, КНР) у трикутнику Афганістан – Пакистан – Індія;

поглиблено:

– положення про характеристику Південноазійського регіону як регіонального комплексу безпеки, що перебуває у стані «конфліктної формації», зокрема, підтверджено високий рівень конфліктогенності у регіоні за рахунок територіальних конфліктів, діяльності сепаратистських і терористичних рухів;

– теоретичне обґрунтування трансформаційних змін у Південноазійському РКБ: доведено розширення меж регіону внаслідок переходу Афганістану зі статусу «держави-інсулятора» до повноцінного учасника СААРК, проаналізовано тенденцію до поляризації регіональної системи безпеки через утворення союзів Пакистан-КНР, Індія-США;

набули подальшого розвитку:

– аналіз регіональних пріоритетів Пакистану крізь призму внутрішньополітичних характеристик держави із застосуванням теорії «гарнізонної» держави та конструктивістського підходу до формування ідентичності держави;

– з'ясування впливу «нетрадиційних» загроз – наркоторгівлі та нелегальної міграції – на безпекові процеси у Південній Азії, зокрема, висвітлено механізм протидії даним загрозам у Пакистані та їхній вплив на пакистансько-афганські відносини;

– структурування механізмів афганського врегулювання після виведення іноземних військ у 2014 р. та вплив на даний процес як регіональних суб'єктів – Пакистану й Індії, так і «центрів сили» – США та КНР;

– аналіз політики США щодо Пакистану й Афганістану крізь призму концепції регіонального утворення «АфПак».

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування у навчальних і прикладних цілях. Наукові матеріали та висновки дисертації можуть стати основою подальшого вивчення регіональної безпеки у Південній Азії, а також бути використані при

підготовці та викладанні у вищих навчальних закладах таких дисциплін як «Країнознавство», «Зовнішня політика країн Азії», «Міжнародні конфлікти», «Регіоналізм і регіональні системи безпеки» тощо.

Прикладне значення роботи обумовлене можливістю використання основних її положень у практичній діяльності Міністерства закордонних справ України (департамент Азійсько-Тихоокеанського регіону), інших органів державної влади України, які займаються розробкою практичних питань регіональної та глобальної безпеки, а також плануванням і здійсненням зовнішньої політики України в азійському регіоні.

Особистий внесок здобувача. Наукова праця є результатом власних досліджень автора, у ході яких було вивчено, систематизовано та проаналізовано значну кількість джерел. Наукові положення, узагальнення та висновки, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. У них викладено авторське бачення щодо сценаріїв розвитку Південноазійської системи безпеки та тенденцій політичного розвитку ІРП.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження було викладено автором у доповідях і виступах на 10 всеукраїнських і міжнародних конференціях: VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих учених (м. Миколаїв, 14 лютого 2015 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (1918 – начало XXI в.)» (м. Вітебськ, 23-24 квітня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри» (м. Одеса, 13-14 березня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки» (м. Львів, 15 травня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2015: Стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 3-7 червня 2015 р.), IX Науковій конференції «Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Перспективи соціально-економічного та

політичного розвитку КНР в XXI столітті» (м. Київ 22 вересня 2015 р.), Всеукраїнській науково-методичній конференції «Могилянські читання-2015»: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти», присвяченій 20-й річниці заснування Чорноморського державного університету імені Петра Могили» (м. Миколаїв, 12-20 листопада 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б.М. Гончара)» (м. Київ, 17-18 березня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2016: Стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 9-11 червня 2016 р.), XX Всеукраїнській науково-методичній конференції «Могилянські читання-2016»: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (м. Миколаїв, 14-18 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 16 наукових працях, з них 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому виданні, 1 стаття у вітчизняному науковому фаховому виданні, що індексується у міжнародних наукометричних базах, 1 публікація, що додатково розкриває зміст дослідження, 9 – тези і матеріали конференцій.

Структура роботи обумовлена визначеними метою, об'єктом і предметом дослідження. Вона складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку джерел і літератури (435 найменувань на 46 сторінках) і додатків. Загальний обсяг роботи складає 246 сторінок, з них 195 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Дослідження Ісламської Республіки Пакистан у системі безпеки Південної Азії зумовило необхідність аналізу теоретично-методологічних підходів в історіографії з вивчення міжнародних відносин і проблеми функціонування регіональних систем, зокрема, зовнішньополітичних і регіональних пріоритетів Пакистану.

Наукову літературу з даної проблеми доцільно, на думку автора, поділити на основі географічної та концептуально-політичної приналежності на наступні групи: дослідження українських науковців, колективні й індивідуальні роботи американських та європейських фахівців-міжнародників, аналітичні розробки пакистанських та індійських політологів, дослідження китайських науковців і фахівців-міжнародників із країн Південної Азії, аналітичні розробки російських політологів. Зважаючи на специфіку еволюції вивчення міжнародних відносин в азійському світі, зокрема, існування «незахідних» теорій, доцільно виокремити групу «закордонних» пакистанських та індійських фахівців.

Роботи з теми умовно поділено на чотири тематичні підгрупи: 1) узагальнюючі праці в яких розкривається теоретичні аспекти функціонування регіональних систем; 2) праці присвячені особливостям функціонування Південноазійської системи регіональної безпеки; 3) дослідження в яких висвітлюється проблемні моменти двосторонніх контактів Пакистану з Індією й Афганістаном; 4) наукова література присвячена відносинам Пакистану із США та КНР як чиннику

трансформації системи безпеки Південної Азії. Окрему групу становлять праці з розгляду характерних рис внутрішньополітичного розвитку Пакистану.

Теоретична частина дослідження ґрунтується на основі аналізу феномену регіоналізму у сучасних міжнародних відносинах, який досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними вченими.

Зокрема, теоретичні засади проблеми регіоналізму та регіональної безпеки були розглянуті на основі праці представників Копенгагенської школи міжнародних відносин Б. Бузана й О. Вевера [198], де значна увага приділена класифікації регіонів, ґрунтуючись на безпековому чиннику та використанні розробленої ними теорії регіональних комплексів безпеки (РКБ).

Теорія Б. Бузана, як одна із основоположних у дослідженні процесів регіоналізму крізь призму парадигми неореалізму, актуалізується особливостями розвитку Південноазійського регіону та безпекової ситуації у ньому. Так, утворення країнами так званого Третього світу окремих регіонів, та, як результат, фрагментація глобального рівня міжнародних відносин, поставило питання теоретичного пояснення цієї тенденції. Це втілилося в утворенні нових підходів, які отримали відповідну назву – «незахідні». Тому, значна увага була приділена ще одній праці під редакцією Б. Бузана, але вже у співавторстві з вихідцем із Азії А. Ачарією [320], де автори намагаються визначити рівень легітимності існування нових підходів у теорії міжнародних відносин та їх відмінності від класичної Західної моделі.

Основна проблема формування «незахідної» школи міжнародних відносин, зокрема, в Азійському регіоні, полягає у тому, що вона розвивається у «тіні» Західних теоретичних підходів, а саме, на базі вже існуючих концепцій. «Незахідні» науковці мають власні ідеї, які відрізняються від Західних і вже втілили їх у відповідні теорії (на чому наголошує А. Ачарія у своїх працях) [155; 158]. Це – постколоніальна теорія

та постколоніальний підхід до дослідження політики держави, який знаходить своє теоретичне пояснення у статті професора Єльського університету (США) У. Чандри [200].

У свою чергу, теорія міжнародних відносин Третього світу є досить молодою та формується в умовах поступового розвитку державотворчих процесів та інститутів із дослідження міжнародних відносин. Доречним при дослідженні регіоналізму у Південноазійському регіоні, який має постколоніальне минуле та відмінну від Західної моделі природу державотворчих процесів, є застосування теорії «реалізму пригноблених» (subaltern realism) науковця індійського походження, професора Мічиганського університету (США) М. Аюба [186] та концепції безпеки у державах Третього світу як моделі побудови механізму співробітництва у РКБ описаної у працях канадського дослідника індійського походження А. Ачарії [154; 157; 159].

Розвиток «незахідних» ідей дослідження безпекового регіоналізму знайшов своє логічне продовження у працях професора Хайфського університету (Ізраїль) Б. Міллера. Авторська теорія регіональних війни та миру є конгломератом як класичних західних тенденцій неореалізму, так і бере до уваги характеристики внутрішньополітичного розвитку та становлення держави у певному регіональному середовищі. Важливо, що науковець розглядає як позитивні, так і негативні наслідки зовнішнього втручання у розвиток безпекового регіоналізму, що є актуальними для Південноазійського регіону [303-305].

Безпека у Південній Азії має розглядатися у поєднанні із соціальною, релігійною й ідеологічною складовою, які впливають на національні інтереси та зовнішньополітичні пріоритети держави. Ця ідея є ключовою у праці професора Пенджабського університету (Лахор, Пакистан) М. С. Первеза [338]. Пакистанський дослідник є представником постколоніальної теорії та доповнює класичну конструктивістську ідею ідентичності. Він стверджує, що поряд з ідентичністю на регіональне

визначення держави впливає релігія та державна ідеологія. Наприклад, у випадку з Індією та Пакистаном важливу роль відіграла теорія двох націй пакистанського політичного діяча, лідера Мусульманської ліги й ініціатора поділу Британської Індії М. А. Джинни, а також вплив національних лідерів на конструювання ідентичності. Застосування підходу М. С. Первеза допомагає визначити складнощі у формуванні пакистанської ідентичності, що впливає на протистояння з Індією.

В індійській науковій школі теорії міжнародних відносин також склалися свої підходи й уявлення з приводу особливостей місцевого регіоналізму. Прагнення до створення власних «незахідних» підходів до міжнародних відносин знайшло узагальнення у колективній монографії «Міжнародні відносини в Індії. Теорії регіону і нації» під редакцією індійських дослідників К. Баджпаї та С. Маллаварапу [244].

Серед західних дослідників тенденції регіоналізму варто виділити концепцію «регіонності» шведського науковця Б. Хеттне [233; 234], який пояснює еволюцію розвитку регіонів і передумови до переходу від одного етапу до іншого. Зокрема, для постколоніальних країн внутрішній розвиток і конфліктогенність становить неабияку перепону, щоб досягти вище зазначеної «регіонності».

Причиною конфліктів може стати накладення ідентичностей, етнічний фактор. Тому доцільним є розгляд теорії цивілізації С. Хантінгтона [133], яка у Південній Азії проявляється у цивілізаційному розломі між Індією та Пакистаном – індуської та мусульманської цивілізації.

Для дослідження впливу внутрішніх факторів на процеси регіоналізму було використано теорію «гарнізонної» держави американського науковця Г. Ласуелла, яка акцентує увагу на привілейованому положенні військових у державному устрої та першочерговості забезпечення військових потреб і цілей у внутрішній і зовнішній політиці держави.

Пояснення нових тенденцій у парадигмі неореалізму та її модифікації, відповідно до змін у системі міжнародних відносин, знайшли відображення

у працях американського науковця, професора Гарвардського університету С. Уолта, в яких дослідник формулює теорії «балансу загроз» [418; 419]. Зокрема створення альянсів не тільки з позиції сили (теорія «балансу сил»), як протидія більш сильній державі, а й з метою боротьби з спільними загрозами, стає інструментом до побудови співпраці на глобальному та регіональному рівнях.

Загальному поясненню парадигми неореалізму у міжнародних відносинах і питанням безпеки у ній присвячені праці С. С. Двіведі [220], Г. Нугрохо [321], А. Салеха [369].

Серед російських дослідників, які вивчають тенденції регіоналізму та побудови системи регіональної безпеки варто відзначити роботи Є. В. Головної [34], О. С. Макаричева [83], Є. В. Нефьодової [92].

У статті О. Д. Воскресенського [29] розглядаються особливості розвитку «незахідної» теорії міжнародних відносин у Китаї та ролі у ній регіоналізму.

У праці Є. Б. Михайленка [90] та дисертаційному дослідженні першого секретаря посольства Палестини у Росії А. С. Аттари [6] не лише критично розглянуто теорію регіональних комплексів безпеки Б. Бузана, а й приділено увагу виділенню основних рис теорії М. Аюба.

Центральною працею серед вітчизняних науковців, які займаються проблемами дослідження тенденції регіоналізму у міжнародних відносинах, стала монографія В. Ю. Константинова [69], де розглядаються підходи до теоретичного визначення регіоналізму, його ознак і впливу феномену ідентичності на формування регіональних підсистем. Окремим аспектам теорії регіоналізму присвячені статті О. І. Данильчука [40], В. Ю. Константинова [68], С. В. Таран [120].

Для розробки теоретичної частини дослідження вагомими стали праці українських науковців присвячені теорії міжнародних відносин (М. З. Мальський, М. М. Мацях [84]), проблемам функціонування міжнародних систем та їхньої безпекової складової (М. Г. Капітоненко [61],

О. А. Коппель [73], О. В. Потехін [105], С. Г. Федуняк [127; 128]), проблемам врегулювання конфліктів (М. Г. Капітоненко [60], Ю. С. Скороход [116]), питанням ядерного чинника у міжнародних відносинах (С. П. Галака [31]).

Варто зауважити, що як у працях російських, так і українських науковців не знайшлося достатнього висвітлення теорії регіональних війни та миру Б. Міллера, яка була застосована у дисертаційному дослідженні для пояснення безпекового регіоналізму у Південноазійському регіоні.

Українська наукова література з проблеми. Серед вітчизняних дослідників Південноазійського регіону варто виділити наступні групи праць.

По-перше, праці загального характеру, які висвітлюють тенденції регіоналізму у безпековій сфері, серед яких і Південноазійський регіон – О. І. Данильчук [40], В. Ю. Константинов [68], І. З. Поліха [101], С. В. Таран [120], С. О. Шергін [145-146].

По-друге, праці практичного характеру в яких аналізуються двосторонні контакти південноазійських держав і, зокрема, політика Ісламської Республіки Пакистан. Варто відмітити, що в українській науковій школі з питань тенденції регіоналізму недостатньо висвітлені теоретичні надбання «незахідної» школи міжнародних відносин.

Центральне місце у дослідженні Пакистану у Південноазійському безпековому регіоналізмі посідають напрацювання П. М. Ігнат'єва [52-57]. Особлива увага приділена монографії «Пакистан від деколонізації Британської Індії до сьогодення» [56], де висвітлено як внутрішні, так і зовнішні особливості розвитку держави, політичні зміни та відносини із державами-сусідами і стратегічним партнером США. Автор детально аналізує політику Пакистану в історичній ретроспективі, зокрема для дисертаційного дослідження важливим став огляд військового режиму П. Мушаррафа та демократичного – за А. А. Зардарі. Зважаючи на часові межі дослідження, автору не вдалося висвітлити зміни, що відбулися у

державі з приходом до влади президента М. Хусейна та вже третьої каденції прем'єр-міністра Н. Шаріфа з 2013 р., що знайшло подальший розгляд у дисертаційному дослідженні.

Двостороннім пакистансько-індійським відносинам крізь призму ядерного фактору, проблеми Кашміру та терористичній загрозі як дестабілізуючому чиннику у переговорному процесі присвячені статті О. А. Борділовської [17; 19], В. М. Вишньова [24], І. В. Горобця [35; 36], Н. М. Ксьондзика [75], О. Я. Маначинського [85]. Варто відзначити статті І. М. Ястремської [149-151], яка розглядає вплив ядерного пакистансько-індійського протистояння на систему регіональної безпеки Південної Азії. Зокрема, концептуальні засади безпекової політики Індії розглядаються у статті В. А. Манжолі [86].

Загальні тенденції регіоналізму у Південній Азії, розвиток інституційного рівня співпраці держав регіону у межах СААРК та вплив на них «центрів сили» – США та КНР розглядаються у працях О. А. Борділовської [18], А. М. Кобзаренка [62; 63], О. В. Коломійця [66], О. П. Оборського [94], Н. Г. Савчак [106], В. М. Шамраєвої [141], де робиться акцент на політику Індії та її вплив на Південноазійський регіон як лідера та претендента на роль світової потуги. Тому викреслюється потреба більш комплексного розгляду Південноазійського регіоналізму крізь призму зовнішньополітичних пріоритетів Пакистану як ще одного полюса сили у регіоні.

Вплив центросилових держав – КНР та США на глобальний і регіональний рівень міжнародної системи є об'єктом досліджень М. В. Булика [21; 22], І. Д. Дудко [41], О. С. Пархомчук [98], М. В. Фесенка [131], А. О. Худолія [136-139], О. В. Шевчука [143; 144].

Оскільки регіоналізм у Південній Азії ґрунтується на безпековому чиннику, то для з'ясування причин гальмування цієї тенденції вагомими є праці присвячені конфліктології та визначенню загроз [15; 71; 84; 105].

Варто зауважити, що українськими науковцями недостатньо

приділяється увага такому поняттю як «гарнізонна» держава та проблеми ідентичності держави, деякі аспекти яких висвітлені у статтях С. В. Олійника [95] та Н. В. Патратій [99].

Серед вітчизняних науковців не знайшло системного висвітлення питання нелегального наркотрафіку й афганських біженців саме у зовнішній політиці Пакистану. Так, загально-правовий аспект статусу біженців відображений у статті Є. С. Герасименка [32], М. Н. Колесніченко [65], а наркотрафік у глобальному масштабі, де Пакистан вказується лише як об'єкт і транзитер наркотичних речовин – у працях Ю. О. Іванича [49], Ю. М. Іванченка [51], Н. І. Сенченка [110; 111], Д. Є. Чувріна [140].

Дослідження пакистанських фахівців. Найбільшим науковим доробком з дослідження тенденцій регіоналізму у Південній Азії, впливу на систему регіональної безпеки Ісламської Республіки Пакистан та її взаємовідносин з Республікою Індія, США та КНР стали праці пакистанських та індійських фахівців.

У Пакистані до основних установ, на базі яких здійснюються дослідження зовнішньополітичної діяльності держави та її роль у Південноазійському регіоналізмі, варто віднести так звані «мозкові центри» – Ісламабадський університет стратегічних досліджень, Пакистанський інституту з питань дослідження миру, а також провідні центри із підготовки фахівців у галузі міжнародних відносин – Пенджабський університет (Лахор), Університет Каїд-і-Азам (Ісламабад) Національний університет оборони Пакистану (Ісламабад).

Дослідники кожного із «мозкових центрів» роблять аналітичні огляди відносин Пакистану з Індією, як основних суб'єктів у забезпеченні регіональної безпекової стабільності, а також аналіз сучасних тенденцій у відносинах з Афганістаном, Китаєм, розглядають методи протидії загрозам безпеці Пакистану, а саме: талібанізації, радикалізму, ісламізму, екстремізму, сепаратизму, ядерного тероризму, нелегальних наркотрафіку та потоків біженців з Афганістану.

Чільне місце серед пакистанських дослідників займають праці директора Пакистанського інституту з питань дослідження миру М. А. Рани [350-353], де висвітлюються проблеми внутрішньополітичного розвитку Пакистану, загрози тероризму, екстремізму та сепаратизму. У цьому контексті важливим є аналіз пакистансько-афганських відносин і впливу на них терористичної загрози. У світлі сучасних подій, актуальною видається стаття М. А. Рани із прогнозами можливого поширення діяльності Ісламської Держави Іраку та Леванту на пакистанську територію [353, р. 4]. На можливості такої загрози наголошують М. Р. Каттак і М. К. Афріді [407].

Ядерному протистоянню та «стримуванню» між Ісламабадом і Нью-Делі, як традиційній загрозі безпеці Південній Азії, присвячена праця під редакцією провідного пакистанського науковця, учасника Пагуашського руху П. Худбхоя [235]. У книзі відображено позицію пакистанських та індійських науковців щодо ядерного нерозповсюдження та миру у Південній Азії, заходів спрямованих на мінімізацію арсеналів ядерної зброї у період після завершення «холодної війни».

Розвиток ядерної програми Пакистану також розглядають пакистанські дослідники – З. Міан [280; 300], А. Н. Найяр [318], Н. Джаспал [249], а питанням захисту ядерних технологій від терористів і державної політики у цьому питанні присвячені праці Ф. Х. Кхана [272], М. К. Мустафи [312].

Директор департаменту стратегічних та ядерних досліджень Національного університету оборони Пакистану З. Кхан [279] відстоює позицію, що нарощення Ісламабадом свого ядерного потенціалу є на сьогодні виправданим в якості інструменту «стримування» політики Індії як гегемона у Південній Азії [279, р. 48].

Проте, незважаючи на відстоювання Пакистаном своїх національних інтересів і безпеки за допомогою ядерного чинника на субконтиненті, об'єктом багатьох публікацій пакистанських науковців є вироблення механізму порозуміння між Індією та Пакистаном – Дж. Джаліль [248], М. Хафіз [230].

Хоча науковці і стоять на позиції мирного атому, політичні лідери Індії та Пакистану продовжують використовувати свій ядерний потенціал як інструмент конкуренції за лідерство у регіоні.

«Нетрадиційні» загрози безпеці, зокрема, нелегальний наркотрафік і проблема біженців у відносинах Пакистан-Афганістан є предметом уваги представників пакистанської школи міжнародних відносин – Х. Ікбала [246], Н. Гхуфрана [227], А. У. Кхана [271], М. П. Лами, С. Р. Кхана [285]. Пакистанська дослідниця С. Малік аналізує поточну ситуацію із афганськими біженцями у Пакистані та вплив антитерористичних заходів офіційного Ісламабаду на відносини із Афганістаном, зазначаючи про непересічний вплив антитерористичної операції «Зарб-е-Азб» на двосторонні відносини [294].

Пакистанський дослідник Н. Найяк [317] характеризує регіон як цілісну систему, але звертає увагу на неефективність механізму СААРК у врегулюванні конфліктних ситуацій у Південній Азії. У праці представлена класифікація загроз безпеці регіону, їх поділ на традиційні та «нетрадиційні», реакцію на них південноазійських країн. Дослідник вважає за нагальну потребу реформування СААРК на прикладі механізмів діяльності АСЕАН. Особливості впливу історичного розвитку та міждержавних відносин у Південній Азії на діяльність СААРК розглядаються у праці А. С. Хашмі [232].

Проблема територіальних конфліктів, а саме наведення аргументів на користь приналежності Кашміру до Пакистану, питання ідентичності та регіональних пріоритетів Пакистану є основним лейтмотивом у працях З. С. Ахмеда [173], І. Кхана [273], Дж. Маджіда [291], А. Маджіда [292], С. Шафката [373] А. Заїді [432].

Не менш актуальними серед пакистанських дослідників останнім часом є відносини Пакистану із КНР, а також афганське врегулювання. Цей аспект представлений у дослідженнях С. Акбара Заїді [176], С. Сіала [381; 382], М. Юсуфа [430]. Зокрема, роль стратегічно важливого пакистанського порту

Гвадар у відносинах Пакистан-КНР і можливі наслідки двосторонньої угоди для Південної Азії з'ясовані у статті С. А. Кхана [276].

Індійська наукова школа. Індійська позиція щодо двосторонніх відносин з Пакистаном і його дій у забезпеченні стабільності у регіоні представлена науковими центрами, що розташовані у Нью-Делі – Інститут стратегічних і оборонних досліджень, Інститут з досліджень питань миру та конфліктів, Університет Джавахарлала Неру.

Прикладом спільної позиції індійських науковців щодо ситуації у Пакистані можуть слугувати праці підготовлені під редакцією вчених з Інституту стратегічних і оборонних досліджень, де описана внутрішня ситуація у Пакистані, рівень ісламізації, тероризму та сепаратизму у провінціях, зокрема, ситуація у Кашмірі, роль Індії у протидії поширенню цих загроз на Південноазійський регіон [228; 392; 412]. Так, у колективній монографії «Куди йде Пакистан? Зростаюча нестабільність та наслідки для Індії» не лише характеризується внутрішня політика Пакистану, а й подані досить невтішні прогнози розвитку держави до 2020 р. [422, р. 135-140].

Пакистан історично пов'язаний з Афганістаном (проблема Пуштуністану), а вивід коаліційних військ США та країн НАТО з афганської території посилює питому вагу Афганістану у пакистанській зовнішній політиці. Індія теж намагається брати участь в афганському врегулюванні. Внутрішня ситуація в Афганістані та роль у державі створеного Пакистаном руху «Талібан» розглядається у праці індійського дослідника Інституту стратегічних і оборонних досліджень В. Чандри [201]. Зовнішній вплив на пакистансько-афганські відносини й американська концепція регіонального утворення «АфПак» є об'єктом аналітичних оглядів під редакцією С. Д. Муні та В. Чандри [183; 184; 310].

Вагому роль у розумінні впливу пакистансько-індійського протистояння та політики Індії на майбутнє регіональної безпеки Південної Азії відіграли роботи індійського науковця К. Баджаї [7; 189].

Невід'ємна частина індійських досліджень – проблема Кашміру, яка

розглядається у контексті неспроможності Пакистану протидіяти тероризму та підтримці сепаратистських рухів як загрози усьому регіону. Зокрема, у роботі П. К. Упадхуї наголошується на домінуванні радикальних ісламістів у Пакистані та їхній підтримці зі сторони офіційної влади [414]. Тому об'єктом публікацій індійських дослідників є визначення механізмів, які застосовує Пакистан для протидії наркотичному джихаду та нелегальному наркотрафіку, як похідним загрозам від тероризму – С. Бхаттачарія [194], С. Чандрян [202; 203], А. Шукла [379; 380].

«Закордонні» пакистанські та індійські фахівці-міжнародники.

Серед групи «закордонних» пакистанських та індійських дослідників варто виокремити тих, хто є вихідцем із цих азійських держав, але здійснює свою наукову діяльність на базі європейських та американських інституцій, тим самим характеризуючи процеси у Південноазійському регіоні, застосовуючи Західні моделі дослідження міжнародних відносин.

Вагомим здобутком для характеристики внутрішньополітичних факторів, що визначають регіональні пріоритети й ідентичність Пакистану є монографія шведського науковця пакистанського походження І. Ахмеда. Дослідник, використовуючи концепцію «гарнізонної» держави американського науковця Г. Ласуелла, модернізував її відповідно до пакистанських реалій і цим самим визначив особливість Пакистану як постколоніальної «гарнізонної» держави [171]. Для розуміння ідей І. Ахмеда були використані його інтерв'ю, в яких звертається увага на «зовнішню» підтримку стану «гарнізону» у державі та наслідки такого втручання для Пакистану та безпеки Південної Азії [363; 411].

Серед «закордонних» індійських науковців одне з чільних місць у продовженні дослідження внутрішньополітичних змін у Пакистані, а також еволюції пакистансько-китайського військово-політичного союзу займають праці професора Мак-Гілського університету у Монреалі (Канада) Т. В. Паула [332-336]. Ще один індійський дослідник, викладач Лондонського королівського коледжу В. Харш Пант розглядає Пакистан

крізь призму відносин КНР – Індія – США, які є детермінантою змін у Південноазійському РКБ [331]. Сучасний зовнішньополітичний курс Індії щодо Пакистану є об'єктом дослідження С. Раджа Мохана, який очолює спеціальний центр імені Г. Кіссінджера бібліотеки Конгресу США [346].

Дослідниця Е. Східхаран із Пенсільванського університету (США) аналізує загальну тенденцію безпекового середовища у Південній Азії під впливом етнічного, релігійного, ядерного чинників [394].

Дослідження китайських науковців і фахівців-міжнародників з країн Південної Азії. Аналіз ролі Пакистану у Південній Азії стає предметним полем для дослідників нерегіонального суб'єкта міжнародних відносин – Китаю. Наукові центри – Китайський інститут міжнародних відносин і Шанхайський інститут міжнародних досліджень займаються питаннями двосторонніх пакистансько-китайських відносин, розвитку ядерного співробітництва як аспекту «стримування» лідерських амбіцій Індії, політикою щодо Афганістану та протидії «нетрадиційним» загрозам безпеці. Ці питання висвітлені у працях Шао Вейхуа [420], Лі Лі [288], Жанг Лі [289], Янг Цзяопінг [425]. Зростанню впливу США у Південноазійському регіоні, завдяки активізації співпраці з Індією, присвячена робота китайського дослідника Чжанга Гуїхонга [434]. Для поглиблення вивчення двосторонніх контактів між Пакистаном і КНР створений незалежний неурядовий «мозковий центр» – Пакистансько-китайський інститут.

Серед дослідників з інших країн Південної Азії слід виділити науковий центр – Інститут дослідження проблем миру та безпеки у Бангладеш. У статті представника цього інституту К. І. Чаудхурі [209] акцентується увага на впливові КНР на Південну Азію та зв'язках Пекіну із М'янмою, Пакистаном, Індією та Бангладеш. Адже Китай є не лише ще одним представником «незахідних» теорій у міжнародних відносинах, а й світовим «центром сили», який останнім часом все більше є системоутворюючим чинником механізму безпеки регіону.

І. Шаіло – науковець із Інституту дослідження проблем миру та безпеки

(Бангладеш) також аналізує регіоналізм у Південній Азії [376]. Дослідник намагається показати – як на географічні межі безпеки у регіоні впливає соціально-політичний аспект і формування пріоритетів «Ми» та «Вони» між державами. Тобто, застосовується теорія конструктивізму, основним постулатом якої є розвиток міжнародних відносин на засадах соціальної взаємодії, сприйняття держави через соціум, ідентифікація її як суспільства та механізму взаємодії у ньому. Велика роль приділяється феномену ідентичності, культурній і релігійній складовій державотворчих процесів у Південній Азії. Ці процеси знаходяться у динаміці, а регіональна безпека потребує трансформації на інституційному рівні діяльності СААРК.

Не залишаються осторонь дослідження проблем регіоналізму у Південній Азії і науковці з Афганістану. Зокрема, директор Афганського інституту стратегічних досліджень Д. Морадіан наголошує на важливості афганського врегулювання мирним шляхом з метою забезпечення стабільності у Південній Азії, а також аналізує необхідність зменшення впливу Пакистану на Афганістан задля більш відкритої та вільної зовнішньополітичної діяльності Кабулу [308].

Європейські й американські дослідження. Дослідження процесів у Південноазійському регіоні американськими та європейськими науковцями здійснюються на базі неурядових аналітичних центрів серед яких: Стенфордський центр міжнародної безпеки та співробітництва, Фонд Карнегі за міжнародний мир, RAND, Центр імені Г. Стімсона, Федерація американських науковців, Південноазійський інститут Колумбійського університету, Центр дослідження Індії Пенсільванського університету.

Серед німецьких дослідників інтеграційних безпекових процесів у Південній Азії варто виділити професора Фрайбурзького університету М. Арндта [181], а також С. Вагнера [417].

Професор Королівського інституту міжнародних відносин (Великобританія) Дж. Прайз [343] розглядає політику Індії щодо Афганістану й афганського врегулювання.

Чільне місце серед американської школи досліджень процесів у Південній Азії та Пакистані як регіонального гравця є монографії професора аналітичного центру Інституту Брукінгса (США) С. П. Кохена [213; 214]. При аналізі геополітичних особливостей Південної Азії та конфліктогенності у регіоні важливого значення має праця Р. Каплана [264]. Праці науковців із США, що займаються проблемами відносин США – Пакистан і регіоном «АфПак» – К. Катцмана [269], С. Крістін Феір [210; 211], Д. Маркея [296; 297], А. Смолла [388], а також протидії тероризму – Г. Пітерза [339], Л. Сан Веллера [401] стали підґрунтям для визначення ролі Пакистану в американському зовнішньополітичному курсі та змінах пріоритетів Вашингтону у Південноазійському регіоні.

Російська наукова школа. Серед російських наукових інститутів, що займаються дослідженням тенденцій регіоналізму та безпековими питаннями у Південній Азії слід виділити Центр індологічних досліджень Інституту Сходознавства РАН, Інститут Близького Сходу, Центр міжнародної безпеки Інституту світової економіки та міжнародних відносин.

Серед праць присвячених огляду основних рис Південноазійського регіону варто виділити Л. Є. Васильєва [24], О. Д. Воскресенського [30], С. М. Кузнєцова [76], О. Б. Логунова [81], які визначають поняття регіону, як складової частини процесу глобалізації та регіоналізму. Російська наукова школа із дослідження поняття загроз і безпеки представлена працями К. А. Кокунова [64], Ю. В. Косова [89], В. М. Кулагіна [77], С. О. Ланцова [79], О. Л. Лукіна [2], О. І. Нікітіна [93], які містять аналіз міжнародної та регіональної безпеки у призмі загроз, що у своїй більшості стають визначальним при розбудові регіональної системи безпеки у Південній Азії.

Центральне місце серед російських науковців, які займаються вивченням Південноазійського регіону та безпосередньо ролі Пакистану у побудові регіональної системи безпеки посідають праці

В. Я. Белокреницького [8-14]. Проблематика, яку охоплює науковець є різноманітною – від внутрішньої ситуації у Пакистані, сепаратизму, тероризму, до пакистансько-індійського протистояння та боротьби за лідерство на субконтиненті.

Зокрема, у монографії В. Я. Белокреницького «Історія Пакистану: ХХ століття» [8] міститься детальний розгляд історії Пакистану, розвитку його політичної системи та зовнішньої політики, відносин з основними геополітичними партнерами – США, РФ (СРСР), Індією, Китаєм, Афганістаном. Одним із основних аспектів у роботі є проблема Кашміру та її значення у контексті національних інтересів Ісламабаду.

Не менш важливе місце у вивченні Південноазійської системи безпеки, розвитку ядерного протистояння на субконтиненті та Кашмірського питання посідає колективна монографія В. Я. Белокреницького, В. Н. Москаленко та Л. Т. Шаумян «Південна Азія у світовій політиці» [14].

У праці «Конфлікти на Сході: етнічні та конфесійні» під редакцією А. Д. Воскресенського [70] висвітлено теоретичну складову міжнаціональних та етнічних конфліктів, їх рівні та динамку, що дозволило визначити специфіку та форму Кашмірського питання, проблеми Пуштуністану та загальні риси конфліктів як спільної ознаки для всіх південноазійських держав.

«Афганському» чиннику та взаємопроникненню інтересів Пакистан-Афганістан присвячені дослідження К. Іскандарова [50], Д. В. Савченко [107], В. В. Сергєєва [112; 113], А. Ю. Умнова [123-125], В. В. Шишкіна [147].

Велика група дослідників представляє проблематику пакистансько-індійських відносин і впливу ядерного чинника на регіональну безпеку – М. В. Братерський [20], А. Г. Володін [28], Ю. М. Горячев [38], Ю. Ф. Забалуєв [43], Н. В. Косолапова [74], С. Саруханян [106], Є. Я. Сатановський [109], І. М. Синовець [115], С. М. Хмелинець [134]. Варто підкреслити особливе значення колективних монографій під

редакцією О. Г. Арбатова [1-3; 100; 148], де комплексно розглядається еволюція пакистансько-індійського ядерного протистояння.

Серед дослідження територіальних конфліктів у зовнішній політиці Пакистану варто виділити статті С. Н. Каменєва [58], Н. В. Мелехіної [88], Т. Л. Шаумян [142], які вивчають основні підходи щодо розв'язання Кашмірського питання та проблеми Пуштуністану – Ю. П. Лалетіна [78], М. Т. Лаумуліна [80], Ю. М. Панічкіна [97], А. І. Правова [102], О. М. Серенка [114]. Загальному поточному стану відносин Пакистан-Індія присвячені роботи Н. О. Замараєвої [44-48].

Зовнішньополітичні стратегії США та КНР стали об'єктом дослідження у роботах С. О. Вікторова [25], А. Г. Володіна [27], О. С. Голобкова [33], П. О. Каменєва [59; 262].

Варто зауважити, що недостатньо висвітленими серед праць російських науковців є вплив «китайського» чинника на Південноазійську систему регіональної безпеки та роль «нетрадиційних» загроз – нелегального наркотрафіку й афганських біженців саме у пакистанській зовнішній політиці. Питання наркотрафіку у Південній Азії, зокрема, Афганістані є предметним полем статей М. Р. Арунової [4], І. В. Жмуйди [42], І. М. Коміссіної [67], В. В. Теріної [121], а проблеми ядерного тероризму – О. В. Фененка [129] та І. І. Хохлова [135].

Проаналізувавши історіографію теми дослідження, необхідно відзначити достатньо велику кількість робіт у російській, і власне пакистанській та індійській політології, присвячені висвітленню різноманітних аспектів зовнішньополітичного курсу Пакистану та його позиціонуванню у Південноазійському регіональному середовищі й обмеженість дослідження цієї теми у вітчизняній політичній науці. Зокрема, відсутність комплексного дослідження реагування Пакистану на «нетрадиційні» загрози безпеці й аналізу трансформаційних змін у функціонування системи безпеки Південної Азії на сучасному етапі.

1.2. Джерельна база дослідження

Робота над дисертаційним дослідженням виявила необхідність залучення широкого кола джерел, що дозволило уникнути однобічної оцінки подій, зробити відповідні висновки й узагальнення.

Для усвідомлення специфіки джерельної бази дисертаційної праці видається необхідним виділити наступні групи джерел:

1) *Документи зовнішньополітичних відомств, документи уряду, відповідних відомств і міністерств*, які висвітлюють регіональну політику Пакистану та Індії, а також зовнішньополітичні пріоритети позарегіональних акторів – США та КНР. Зовнішньополітичні пріоритети ІРП висвітлені у Статті 40 Конституції [405], а також зазначаються у документі Міністерства оборони Пакистану «Національна безпекова політика» [314]. Зокрема, деякі риси безпекової політики Ісламабаду висвітлені у «Військовій постанові Пакистану» [409], в якій визначені як основні засади функціонування та застосування збройних сил Пакистану, так і підтверджується Ісламабадом право на володіння усіма видами ракет та ядерної зброї.

У роботі використані документи Міністерства внутрішньої політики та контролю над наркотиками, що ілюструють боротьбу Пакистану з нелегальним наркотрафіком як важливий аспект протидії терористичній загрозі [423; 428], зокрема, «Майстер план» з контролю над наркотиками 2010-2014» [217], «Національна антинаркотична політика» [313].

Документи підготовлені урядом Пакистану, що відображають його стратегію розвитку держави та ведення зовнішньої політики – «Пакистан – 2025. Одна нація – один погляд» [323], та «Пакистан у ХХІ ст.: бачення 2030» [325].

Для розуміння еволюції підходів США та КНР використано документи, які визначають стратегії їхніх зовнішньополітичних курсів – «Стратегія національної безпеки США» [315; 316] та стратегія КНР щодо будівництва гармонійного світу [421].

2) *Тексти двосторонніх угод.* Серед них першочергове положення займають угоди Пакистану з Індією, Афганістаном, Китаєм та США. Важливим комплексом таких документів є договори з Індією з метою розбудови механізму діалогу в регіоні у зв'язку з вірогідністю розгортання ядерної війни [167-169] та спільні заяви [252-256]. Пакистансько-китайське військово-стратегічне співробітництво в ядерній сфері представлено декількома документами [254; 256] і, зокрема, «Договором про дружбу, добросусідство і співробітництво між Пакистаном та КНР» [253].

Питання нелегального наркотрафіку [299] та проблема біженців [408] стали об'єктом договорів між Пакистаном та Афганістаном із залученням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Прикладом двосторонніх контактів між Індією та США став Договір про співпрацю у сфері цивільної ядерної енергетики, що став поштовхом до зміни розстановки сил у Південноазійському РКБ [242].

3) *Документи міжнародних організацій.* Важливу роль у розумінні інституційного рівня розбудови регіональної системи безпеки у Південній Азії та причин перешкод ефективності цього процесу є документи Південноазійської асоціації регіонального співробітництва (СААРК), зокрема, статут, угоди економічного характеру, декларації самітів [170; 222; 364-366; 387]. До цієї групи також належать резолюції ООН щодо Кашміру [413] та документи її структурних підрозділів з приводу питань нелегального наркотрафіку й афганських біженців [359; 161; 162; 218; 424; 372].

4) *Офіційні виступи та заяви політичних діячів і державних службовців* країн Південної Азії з питань зовнішньополітичних курсів та актуальних проблем міждержавних відносин у регіоні. Зокрема, це промови та виступи керівників Пакистану: екс-президентів – генерала П. Мушаррафа [341; 342] та А. А. Зардарі [399], президента М. Хусейна [295], прем'єр-міністра Н. Шаріфа [319; 396], зокрема, на сесії ГА ООН, де неодноразово пакистанська сторона піднімала назагал

Кашмірське питання та прем'єр-міністра Індії М. Сінгха [393]. Основні стратегічні пріоритети зовнішньополітичного курсу Пакистану у XXI ст. представлені у рекомендаціях радника прем'єр-міністра з питань національної безпеки та зовнішньої політики С. Азіза [188], а основоположні ідеї, яких дотримується керівництво держави у зовнішній політиці висвітлені у доповіді М. А. Джинни від 1948 р. [309]. Зважаючи на вагомість впливу армії у внутрішній і зовнішній політиці Пакистану розглянуто виступи генералів Х. Кідваї [397] та Р. Шаріфа [206]. Зокрема, для розуміння дій Пакистану у ядерній гонці озброєнь на субконтиненті важливим є інтерв'ю генерала, колишнього керівника Центра захисту ядерних технологій Пакистану Х. Кідваї [397], який визначає умови нанесення превентивного ядерного удару Ісламабадом.

Важливими стали заяви лідерів США та КНР, зокрема, Б. Обама [358] з приводу американської стратегії «АфПак» та виступи Сі Цзиньпіна стосовно концепції «Один пояс, один шлях» із визначення зовнішньополітичних і регіональних пріоритетів Пекіна, де фігурує Південноазійський регіон і Пакистан як «всепогодний» союзник [207].

5) *Аналітичні доповіді* розроблені «мозковими центрами» Південної Азії, Південно-Східної Азії й європейськими та американськими інститутами, доповіді Комісії з безпекових питань у відносинах США-КНР конгресу США. Зокрема, для прогнозування можливого розвитку безпекової ситуації у Південній Азії та Пакистані було застосовано аналітичні доповіді Ісламабадського університету стратегічних досліджень, Пакистанського інституту з питань дослідження миру [204; 330], Інституту стратегічних і оборонних досліджень (Індія) [212].

Загальну ситуацію у Південній Азії, роль Індії та Пакистану у побудові архітектури регіональної безпеки висвітлюють аналітичні доповіді Центру імені Г. Стімсона [177; 191], Фонду Карнегі за міжнародний мир [215; 402], Комісії з питань зброї масового знищення при уряді Швеції [237]. Увагу Південній Азії приділено у доповіді перед Конгресом США щодо

міжнародної ситуації навколо поширення наркотичних речовин і пакистансько-афганським відносинам [243; 400] та доповідь директора програми з безпеки у Південній Азії при Комісії з економіки та безпеки у відносинах США-КНР Конгресу США Дж. М. Сміта Кремера з приводу характеристики відносин Індії та Китаю і загроз, які вони можуть нести для США [389]. Комплексним доповненням до характеристики ядерних потенціалів Індії, Пакистану та КНР, розвитку військового співробітництва між ними є доповідь Комісії з безпекових питань у відносинах США-КНР для Конгресу США у 2016 р. [359].

б) *Публікації державних і політичних діячів.* Для з'ясування основних аспектів позиціонування Пакистану у Південноазійському регіоні значний інтерес становлять мемуари екс-президента Пакистану П. Мушаррафа «На лінії вогню» [311], де висвітлено характеристики зародження пакистанської ядерної програми, перепони конструктивному діалогу Пакистану з Індією й описані основні засоби протидії сепаратизму та терористичній загрозі. Колишні послы Пакистану у США Х. Хаккані [231] та М. Лодхі [290] звертають увагу на зовнішні загрози Пакистану, а також дають поради, що варто взяти до уваги пакистанському керівництву, щоб подолати внутрішній дисбаланс і, насамперед, загрозу тероризму.

Зважаючи на вагомість військового чинника у зовнішній політиці Пакистану та впливовості мілітаристських терористичних угруповань на стабільність у державі, важливою для дослідження стала стаття колишнього начальника генерального штабу індійської армії, генерала Д. Капура [265].

7) *Довідкові та статистичні видання.* Видання американської неурядової незалежної дослідницької організації «The Fund for Peace» присвячене статистичним даним на основі яких визначається індекс «слабкої» або «провальної» держави [225], ґрунтуючись на показниках легітимності влади, рівні терористичної загрози, соціально-економічному розвитку держави поширенню «нетрадиційних» загроз.

Доповідь Стокгольмського інституту дослідження проблем миру

«СІПРІ – 2015» [386] в якій надано порівняльні характеристики кількості ядерних боєголовок і засобів їх доставки державами ядерного клубу та таких, що, де-факто, володіють ядерною зброєю, зокрема, Індія та Пакистан.

Для визначення причин «охолодження» американсько-пакистанських відносин було застосовано дані незалежної правозахисної організації Reprieve [429] стосовно кількості атак американських дронів по пакистанській території на кордоні з Афганістаном з метою ліквідації терористів, що призвело до вбивства мирних громадян Пакистану. Стан захисту ядерної зброї у світі та Пакистані висвітлено у довіднику «Індекс ядерної безпеки-2016», який визначається американською неурядовою організацією «Nuclear Threat Initiative» [195].

8) *Газетні та журнальні публікації.* Під час дослідження автор використовував в якості джерел публікації засобів масової інформації, що дало можливість розглядати поточні зміни, які відбувалися на Південноазійському субконтиненті. Зокрема, зовнішньополітичні дії Пакистану й Індії, ситуація навколо ядерної гонки озброєнь між державами, внутрішньополітичні змін у Пакистані й Афганістані, відносин із США та КНР. Такими виданнями стали газети: пакистанські – Dawn [180; 295; 319; 340], The Express Tribune [270; 277; 324], The News [206; 368], The Friday Times (Pakistan First Independent Weekly Paper) [208; 363] індійські – The Hindu [193], The Indian Express [268], Daily O (India Today Group) [263], The Times of India [199], західні видання – BBC [258], Voice of America [329], The Diplomat [259; 375], The Guardian [403], The New York Times [331], The Washington Post [287].

Були також використані публікації в електронному журналі Азійського інтернет-видання зі штаб-квартирою у Таїланді – Asia Times Online [348]. Аналітичні матеріали й оцінки ситуації у Південній Азії з точки зору як західних, так і азійських дослідників знайшли своє відображення на он-лайн платформі зі стратегічного аналізу процесів у Південній Азії, яка обслуговується Stimson Center – South Asian Voices [179].

Використані стрічки новин і публікації з порталу новин телевізійної мережі Al Jazeera Media Network [153]. Вагомий внесок у розуміння ситуації навколо пакистансько-китайських відносин стало використання матеріалів з журналу «Niha-Salam» [250], яке видається спільним Пакистансько-китайським інститутом. Позиція пакистанської сторони щодо подій, які відбуваються у державі та за її межами, відносин із південноазійськими сусідами була висвітлена у журналі Пакистанської армії «HALAL» [274].

Таким чином, можна стверджувати, що існує ґрунтовний комплекс джерел, який відображає механізми формування Південноазійської системи безпеки, а також вплив Ісламської Республіки Пакистан, її двосторонніх контактів на трансформаційні зміни у регіональному безпековому середовищі. Він абсолютно достатній для висвітлення поставленої мети та вирішення визначених завдань дисертаційного дослідження.

1.3. Теоретико-методологічні основи дисертаційного дослідження

Системі міжнародних відносин, яка склалася після завершення «холодної війни», притаманна низка кількісних та якісних характеристик, які кардинально відрізняють її від попередньо існуючих в історичній ретроспективі міжнародних систем. До таких якісних і кількісних ознак належать не лише держави як головні актори системи, а й нові принципи міжнародної взаємодії, які вже не ґрунтуються на засадах лідерства або гегемонізму. Виникає низка держав, які, володіючи ресурсним потенціалом та усвідомлюючи власні національні інтереси, прагнуть зайняти чільне місце у новому міжнародному порядку. Становлення таких претендентів на лідерство відбувається в умовах локалізації міжнародних відносин за географічним критерієм. Як наслідок, зростає вплив регіональних систем міжнародних відносин. Процес регіоналізму впливає як на визначення зовнішньої політики окремих держав, так і на шляхи її реалізації.

Безпека стає детермінантою співробітництва між державами на

регіональному рівні. Саме у контексті безпекового чинника можна вести мову одночасно про зміни у функціонуванні міжнародної системи на сучасному етапі та підходи до їхнього теоретичного розуміння.

Видається за доцільне розгляд сучасної системи міжнародних відносин у розрізі утворення окремих регіонів саме з позиції школи неореалізму, яка останнім часом набуває все більше нових якісних рис.

Головний постулат теорії структурного реалізму за К. Уолцом стверджує, що зовнішня політика держави залежить від змін у структурі міжнародної системи [72], а регіон розглядається ззовні як специфічний комплекс у системі міжнародних відносин [68, с. 26]. У свою чергу, нові теорії неореалізму дещо змінюють цей та інші його постулати, звертаючи увагу на першочерговість впливу внутрішніх чинників над зовнішніми, або їх обопільний вплив на дії держави у міжнародному середовищі.

Однією з причин до таких модернізацій неореалізму та його еволюції стало зростання інтересу та вагомості впливу на міжнародну систему так званих держав Третього світу (держав, що розвиваються). Термін «Третій світ» був вперше використаний французьким економістом А. Сові у 1952 р. Науковець порівнював Третій світ з виразом «третя держава» часів Французької революції (третя держава була сформована із соціальних груп, які складали буржуазія, городяни та вільні селяни). У цьому контексті термін застосовувався до країн, які не входили ні в один з блоків і представляли нову потенційну міць. Тобто, капіталістичні та соціалістичні країни намагалися впровадити свої ідеологічні та політичні погляди у нейтральних державах, які й були названі Третім світом [298, р. 30]. У цьому проявлялися ознаки «холодної війни».

Після закінчення ери біполярного світу, деякі дослідники вважають недоречним вживати термін «Третій світ», проте, з точки зору безпекового чинника у міжнародних відносинах, він є актуальним. Зокрема, на думку М. Аюба, до Третього світу належать деякі держави Азії, Африки та Латинської Америки, внутрішньополітичне середовище яких зазнає

зовнішнього впливу більш впливових держав на міжнародній арені [281, р. 133]. Третій світ продовжує залежати від підтримки та військової допомоги розвинених держав, які з метою «стабілізації» їхнього безпекового середовища, конкурують між собою [266, р. 197].

Такі держави, що мають ресурс до дії та втручання у країни Третього світу є «центрами сили» у системі міжнародних відносин. За визначенням канадського дослідника А. Беттлера, «центр сили» – це суб'єкт, який спроможний підпорядкувати діяльність інших суб'єктів або акторів міжнародних відносин відповідно до своїх національних інтересів. «Центри сили», у залежності від поширення такого контролю, можуть бути локальними, регіональними або глобальними. На думку А. Беттлера, на глобальному рівні «центром сили» є США, а потенційно одним із регіональних – КНР. Дослідник, у свою чергу, визначає Третій світ як держави, що розвиваються – країни Африки, Латинської Америки, Близького та Середнього Сходу, Східної Азії (крім Південної Кореї, Тайваню та КНР) і Південної Азії (за винятком Індії) [23, с. 74-75].

Тому Південноазійський регіон належить до таких, що входить до сфери діяльності країн Третього світу. З метою вивчення таких регіонів виникли «незахідні» теорії міжнародних відносин («реалізм пригноблених» (subaltern realism) М. Аюба, теорія регіональних війни та миру Б. Міллера) як їх називають професор Лондонської школи економіки (Великобританія) Б. Бузан і професор Американського університету (США) А. Ачарія [320].

Тож причини виникнення «незахідних» теорії є такими:

– розпад колоніальної системи та поява нових держав до характеристики яких не може бути застосована система Вестфальського міжнародного порядку із концепцією «держави-нації»;

– розпад біполярного світу, поширення тенденції до утворення окремих регіонів і феномену регіоналізму у різних сферах, зокрема, безпекового регіоналізму у Південній Азії.

Виходячи з цього, ще одним вагомим приводом до такої критичної

реакції на традиційні теорії міжнародних відносин стало поширення постколоніального підходу до дослідження політики держави, на чому наголошують дослідники з розвитку теорії міжнародних відносин професор Сінгапурського національного університету К. Баджаї та професор Університету Джавахарлала Неру С. Малаварапу [244]. Її основні риси є наступними: критика існуючих євроцентристських теорій у дослідженні політики держав; врахування історичних особливостей утворення держави; переоцінка розуміння держави, націоналізму, війни та демократії у світлі незахідного досвіду державотворчих процесів [200, р. 489].

У зв'язку з цим виникла теорія «реалізму пригноблених» М. Аюба, яка намагається у межах структурного реалізму врахувати специфіку держав, що розвиваються, взаємозв'язки між ними та міжнародною системою через побудову регіональних утворень.

У межах теорії «реалізму пригноблених» піддаються критиці і певні аспекти теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана, який також намагається дистанціюватися від класичного розуміння неореалізму, беручи до уваги внутрішні аспекти розвитку держави, зокрема, у дослідженні Третього світу, надаючи їм більшої ваги у сучасній системі міжнародних відносин [266, р. 199].

Враховує зауваження «незахідних» теорій дослідження міжнародних відносин й ізраїльський дослідник Б. Міллер у теорії регіональних війни та миру, намагаючись синтезувати положення М. Аюба із постулатами зовнішнього впливу класичної теорії неореалізму.

Так, відбувається переорієнтація уваги від теорії «балансу сил» К. Уолца до теорії «балансу загроз» С. Уолта на основі яких утворюються союзи вже у системі функціонування окремих регіональних утворень [220, р. 226]. Для нових, так званих постколоніальних держав характерні внутрішні змінні та реакція на загрози від зовнішнього середовища, які слугують інструментом для їхнього згуртування. У розбудові співробітництва на основі утворення союзів із залученням «центрів сили» –

США та КНР мають неабиякий досвід великі Південноазійські регіональні держави – Індія та Пакистан.

Вплив на постулати неореалізму у контексті розгляду нових держав, що розвиваються справив і конструктивізм. Так, відбувається утворення «реалізму ідентичності», що впливає на згуртування держав. Тому, для вивчення процесів регіоналізації, інституційного оформлення регіону, зокрема, у Південній Азії, доречним є застосування моделей співробітництва у регіональному комплексі безпеки А. Ачарії, які ґрунтуються на феномені ідентичності держав та їхньому внутрішньому середовищі.

У контексті розвитку якісно нової характеристики сучасної системи міжнародних відносин пропонуємо розглянути безпековий регіоналізм у Південній Азії через застосування теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана та її інтерпретації крізь призму «незахідних» теорій міжнародних відносин.

Насамперед, варто зауважити, що феномен регіоналізму є досить поширеним явищем у сучасних міжнародних відносинах, що призводить до виникнення поліваріантного тлумачення цієї тенденції, зокрема, поняття «регіону».

Російський дослідник О. Д. Воскресенський під «регіоном» у широкому сенсі розуміє певну територію, що представляє собою складний територіально-економічний і національно-культурний комплекс, який може бути відмежований ознаками інтенсивності, різноманіття та взаємопов'язаності явищ, що виражаються у вигляді специфічної однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, національно-культурних умов, які є підставою для того, щоб виділити цю територію [30].

Регіон є універсальною категорією для розгляду нового світового порядку, який ґрунтується на виникненні регіональних систем.

У зв'язку із закінченням «холодної війни» тенденція до зростання у

взаємозалежності між державами на тлі глобалізаційних процесів почала все більше проявлятися у феномені регіоналізму й утворення регіонів як таких. Останні ж почали все більше фрагментувати міжнародний політичний простір і вимагати певного концептуального визначення.

«Регіони» можуть бути визначені як географічні одиниці, а «регіоналізм» – політичний процес, який збільшує рівень інтеграції у визначеному географічному регіоні [90, с. 41]. Саме такий взаємозв'язок втілюється у теорії нового регіоналізму – «регіонності» шведського дослідника Б. Хеттне. Науковець виділяє п'ять рівнів досягненні «регіонності»:

1. Регіональний простір. Регіони утворюються в певних територіальних межах із суспільством, яке контролює національні ресурси й об'єднане під впливом спільного історичного минулого або культурних цінностей.

2. Регіональний комплекс. Регіон як соціальна система має довгу історію взаємозалежності, яка є поштовхом до започаткування регіоналізму.

3. Регіональне суспільство. Розвиток транснаціональної кооперації через формальний діалог міжурядових і недержавних акторів у регіональній організації.

4. Регіональна спільнота. Регіон виступає як активний суб'єкт з визначеною ідентичністю та механізмом прийняття рішень, які не лімітуються лише міждержавним рівнем прийняття рішень.

5. Регіон-держава, а саме, регіон як активний суб'єкт. Можливе зростання до об'єднаної організаційної структури яка буде у територіальних межах більше ніж держави, але буде поступатися рівнем гомогенності та державним суверенітетом державі-нації [234, р. 6-7].

За Б. Хеттне регіону не обов'язково для існування проходити усі п'ять еволюційних етапів для того, щоб розвивався процес регіоналізації. Проте, для успішного прояву регіоналізму необхідною є комбінація безпека + розвиток у регіоні. Тобто, необхідний практичний розвиток від безпекового комплексу із внутрішньодержавними та міждержавними конфліктами до

безпекової спільноти зі спільними міждержавними зв'язками.

Один із засновників класичної теорії комплексів безпеки, представник неореалізму та Копенгагенської школи міжнародних відносин, Б. Бузан, вважає головним критерієм виокремлення конкретних міжнародних регіонів високий рівень взаємозалежності у сфері безпеки, що усвідомлюється сусідніми між собою державами. Зокрема, ідеї Б. Бузана щодо регіональної взаємодії у сфері безпеки були втілені у теорію регіональних комплексів безпеки, яка концептуально є одним з найбільших здобутків школи неореалізму у дослідженні феномену регіоналізму.

Під комплексом безпеки, на думку Б. Бузана слід розуміти транснаціональний регіон, що містить держави та їх складові частини, яких об'єднують сталі уявлення про безпеку та відносини у сфері безпеки. Більш того, інтереси цих держав у сфері безпеки настільки близькі, що жодна з них не може розглядати свою національну безпеку окремо від національної безпеки своїх сусідів [82, с. 8].

Таке переплетіння інтересів держав у регіоні стає визначальним фактором для розробки основних параметрів регіональних комплексів безпеки за Б. Бузаном та О. Вевером. Вони складаються з:

- кордонів, які відокремлюють один регіон від іншого;
- анархічної структури, тобто регіон має складатися з двох або більше автономних одиниць (держав);
- полярності, яка характеризує поширення сили між основними учасниками регіону;
- соціальної складової, яка визначає сприйняття державами сусідів всередині регіону за шкалою «друг-ворог» [198, р. 53].

Можна стверджувати, що концепція безпекових комплексів фокусує свою увагу на існування у регіоні більше, ніж двох суб'єктів, полярності між ними та діалогу у форматі «дружба-ворожнеча». Полярність між регіональними державами варіюється від однополярності (уніполярність) до багатополярності (мультиполярності), та від дружби до ворожнечі. Такі

варіації проходять певну еволюцію – від конфліктогенності через режим безпеки до безпекової спільноти.

На основі цієї закономірності Б. Бузан виділяє типологію регіональних безпекових комплексів.

Перший тип – стандартний, за яким полярність визначається регіональними державами (силами). Наприклад, Середній Схід, Південна Америка, Південно-Східна Азія, Південна Африка.

Другий тип – центральний, який поділяється на три головні форми. Перші дві форми цієї групи характеризуються однополярністю, але різниця між ними полягає у володінні першістю у регіоні наддержавою та світовою державою. Ці держави є лідерами не лише на регіональному, а й на глобальному рівні, тому інші суб'єкти регіонального угруповання не мають змоги створити полюс силової противаги попереднім двом (за Б. Бузаном потенційно до цього типу може належати й Південна Азія, де Індія як гравець з якостями лідера не сприймає Пакистан за інший полюс сили). Третя форма є інституціональною, яка характеризує першість у регіоні не як один силовий центр, а через інтеграційне об'єднання, яке досягло високої безпекової взаємодії (Європейський Союз).

Третій тип – світова держава. Існування біполярного або мультиполярного центру сил у регіоні. Прикладом може слугувати Східна Азія, де силове ядро представлена двома конкуруючими державами – Китаєм та Японією.

Четвертий тип – суперкомплекси. Це сильний міжрегіональний рівень безпеки, який динамічно зростає, та на якому слабкі держави можуть заручитися допомогою наддержави або світової держави проти держави-ядра регіону. Прикладом слугує Східна та Південна Азія, які деякі дослідники поєднують у Південно-Східну Азію, де спостерігається співпраця Пакистан – Китай на противагу Індії [198, р. 55-60].

За цією теорією кожний регіон можна розглядати за класичними для всіх держав рівнями взаємодії в межах системи регіональної безпеки:

– рівень внутрішньої ситуації у тій чи іншій державі регіону. Наявність дестабілізуючих факторів всередині країни, які впливають на центральну владу та створюють сприятливе середовище для виникнення у неї страху перед загрозами безпеці;

– відносини у форматі «держава-держава» у регіоні. Тобто, двосторонні контакти;

– співпраця конкретного регіону із сусідніми регіональними структурами у результаті якої відбувається процес безпекової залежності. Така взаємозалежність може перерости в асиметрію за умови втручання до неї однієї з великих держав;

– роль світових держав у регіоні. Взаємодія між регіональним і глобальним рівнями безпеки [198, р. 51].

Тобто, регіональна безпека може існувати окремо у деяких аспектах. Проте, варто наголосити, що на неї впливає стан як національної, так і глобальної, які є основними складовими міжнародної безпеки. Таке розмежування у самій категорії міжнародної безпеки сприяє її вивченню у двох вимірах «вертикальному» (основні загрози та способи протидії ним) і «горизонтальному» (особливості процесів, які відбуваються у конкретних регіонах) [77, с. 76].

Тому, як зауважує український дослідник В. Ю. Константинов, вплив регіоналізму на міжнародні відносини має системний характер і розглядається на глобальному, регіональному та національному рівнях у сукупній взаємозалежності процесів [69, с. 56].

Формування регіональної системи безпеки розпочинається не із розбудови інститутів співробітництва між регіональними державами, а із їхньої взаємодії, не обов'язково позитивної, із проблемами та загрозами у системі.

Регіональна система у категоріях безпеки може утримуватися певний час винятково завдяки підтримці силової рівноваги між регіональними державами, що забезпечуватиме збереження військового та політичного

статус-кво. Регіональне співтовариство розглядається як механізм довготривалого забезпечення безпеки у регіональному просторі [69, с. 131].

Варто зазначити, що у постбіполярний період міжнародних відносин регіональна безпека стала елементом розвитку національної безпеки кожної держави. Поступово утворюються такі механізми забезпечення безпеки, які ґрунтуються на спільних діях регіональних і позарегіональних акторів. Втручання великих держав у врегулювання ситуації в регіоні має узгоджуватися з практикою подолання криз, яка утворилася у тій чи іншій регіональній безпековій системі. Якщо цей фактор не буде враховано, то ще більша ескалація конфлікту є неминучою.

Усі механізми забезпечення безпеки у регіоні виникають із загального поняття загроз і конфліктогенності. Можна провести паралель між подоланням загроз у біполярний період та у сучасному міжнародному порядку. Якщо у першому випадку безпека розглядалася як глобальний баланс сил, то у другому – глобальний рівень поступається регіональному. Вже не існує двох наддержав, які займалися насамперед питаннями війни та миру у світі. Ця компетенція перейшла до регіональних структур, які можуть самостійно реагувати на нові виклики.

Існують і такі виклики, які притаманні всім без виключення регіонам. До них відносяться: локальні конфлікти, прикордонні сутички та невійськові загрози, які й утворюють конфліктогенність регіонів [79]. Тобто, саме ці загрози і становлять предметне поле дослідження безпекового регіоналізму.

Безпека держави уособлює такий стан, за якого відсутні загрози національним інтересам.

У міжнародних відносинах існує поділ загроз на «старі» та «нові». До «старих» загроз відносять ті, які могли спричинити ядерне протистояння у біполярну добу. «Нові» загрози виникли на початку XXI ст. і утворюють так звану тріаду: міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, внутрішні військові конфлікти [64, с. 108]. До них також

відносять нелегальний обіг наркотичних речовин, порушення прав людини та ін. [89, с. 267].

Б. Бузан щодо проблеми національної безпеки є прихильником дуалістичного підходу до класифікації загроз з позиції сили (можливості) й ідеї (ідеології). Територія держави «може опинитися під загрозою внутрішнього характеру, а також загрози можуть прийти і за її межами держави» [197, р. 58]. З точки зору національної безпеки, Б. Бузан проводить відмінність між військовими загрозами (захоплення території, вторгнення, окупація, зміна уряду, маніпуляція політикою), економічні загрози (експорт, обмеження імпорту, маніпулювання цінами, несплата боргу, валютний контроль і т.д.), і екологічними загрозами.

Цей загальний поділ загроз на «нові» та «старі» імплементується у багатьох офіційних документах. Доповідь заснованої Генеральним Секретарем ООН Кофі Аннаном Групи високого рівня із загроз (2004 р.) містить шість блоків загроз, які світ має намагатися подолати зараз і в майбутні десятиліття: 1) війни між державами; 2) насильство всередині держав, у тому числі громадянські війни, великомасштабні порушення прав людини та геноциду; 3) злидні, інфекційні хвороби та екологічна деградація; 4) ядерна, радіологічна, хімічна та біологічна зброя; 5) тероризм; 6) транснаціональна організована злочинність [410].

Китайський дослідник С. Гюанкай дає пояснення вище зазначеним двом великим групам загроз, називаючи їх традиційними та «нетрадиційними». Традиційні загрози – загрози, які впливають на політичну та військову сферу. «Нетрадиційними» загрозами в основному вважають тероризм, контрабанду наркотиків, серйозні інфекційні захворювання, піратську діяльність, нелегальну міграцію, а також фактори, що загрожують безпеці навколишнього середовища, економічної, фінансової та інформаційної безпеки [39, с. 94]. Варто підкреслити, що особливого значення серед «нетрадиційних» загроз набуває проблема тероризму, яка не лише має у собі аспекти військово-політичних загроз, а й

створення терористами транснаціональних фінансових мереж, його поєднання з наркобізнесом та організованою злочинністю.

Розглядаючи динаміку у регіонах після завершення «холодної війни» варто зважати на особливості процесів регіоналізму у державах, що розвиваються. По-перше, існування у таких державах постколоніального минулого та привілейованості внутрішньодержавних трансформацій і загроз над зовнішніми чинниками. По-друге, виникнення і поширення «нетрадиційних» загроз безпеці із залученням цивілізаційного фактору. Такими особливостями володіє й Південноазійський регіон. Серед складнощів співпраці, побудови регіональної архітектури безпеки та розвитку інтеграційних процесів серед держав регіону є відсутність спільної «регіональної ідентичності».

Безпосереднє пояснення феномену ідентичності дають представники конструктивізму, які відходять від верховенства матеріальних цінностей як основного аспекту визначення дій держави на міжнародній арені. Держави формують свої інтереси, уявлення про світ, «соціальну поведінку», що виявляється за допомогою «ідентичності», атрибутом якої є регіон. Тобто, регіоналізм виникає як загальна ідентичність групи держав із загальним соціальним, історичним і політичним досвідом [87, с. 186].

Свою регіональну ідентичність держави визначають за допомогою формування образів «Я», «інші» і «ми», що знайшло пояснення у дослідженні норвезького конструктивіста І. Ноймана. «Інші» – це держави, що володіють протилежними інтересами, як результат, іншою ідентичністю. Це судження схоже з поняттями про «ворога» і про «загрозу» у системі безпеки. У свою чергу, зіткнення цінностей формує загальну регіональну ідентичність у форматі «ми», тобто, стає інструментом до співпраці розбудови комплексу регіональної безпеки [120, с. 103].

Якщо існує конфлікт ідентичностей, то виникають територіальні конфлікти [99]. Подібні конфлікти поширені серед держав Третього світу, процеси регіоналізму в яких істотно відрізняються від західної моделі. Для

них на перше місце у створенні регіону виходять внутрішня стабільність / нестабільність держав, ідентичність і питання безпеки.

Тому, існування таких виражених відмінностей привело до виникнення критичних теорій безпеки (А. Ачарія, М. Аюб). Дані теорії безпеки, відомі також як постколоніальні або «незахідні».

«Реалізм пригноблених» є опозиційним до класичного реалізму і намагається пристосувати постулати неореалізму до сьогодення, зокрема, розвитку держав Третього світу.

Серед існуючих проблем постколоніальних держав виділимо невизначеність внутрішньої ситуації та дисбаланс соціальної структури, які, на думку М. Аюба, найбільш яскраво характеризують несформовані «держави-нації». Формуванню спільного світогляду та приналежності до певного регіону має сприяти феномен ідентичності.

М. Аюб визначає такі основи безпеки у Третьому світі: нелегітимність державних кордонів, інститутів і режимів; соціальна незлагодженість населення і відсутність консенсусу у суспільстві з приводу фундаментальних проблем. Свій «реалізм пригноблених», як критику класичних теорій безпеки, М. Аюб зводить до таких основних понять: 1) внутрішній і світовий порядки взаємопов'язані особливо у сфері конфліктів; 2) внутрішній порядок у державі варто розглядати, у першу чергу, так як він і є джерелом конфліктів; 3) конфлікти внутрішньодержавні і між державами взаємопов'язані та безпосередньо впливають на регіональне середовище [186].

Таким чином, робить висновок М. Аюб, без стабільності всередині держави, визначеної ідентичності неможливо адекватно й об'єктивно розглядати систему регіональної безпеки і згуртований регіон. Вчений солідарний зі своїм співвітчизником А. Ачарією у цьому питанні та стверджує, що внутрішні конфлікти, зокрема, у постколоніальних державах, відповідальні за регіональну нестабільність. Невизначеність ідентичності держави призводить до заколотів і сепаратистських рухів на етнічній основі,

які мають транскордонний характер і дестабілізують ситуацію у сусідніх країнах [157].

Така взаємозалежність проявляється в умовах «дружби-ворожнечі» між державами. А. Ачарія ставить питання про можливість РКБ, який існує на засадах суперництва та рівні загроз, підвищити безпеку у регіоні. Така взаємозалежності у сприйнятті національної безпеки між регіональними державами може призвести до позитивної кореляції у відносинах з приводу забезпечення безпеки через співробітництво.

Регіональні організації можуть слугувати одним із механізмів оформлення режиму регіональної безпеки як характеристики сучасного безпекового середовища у країнах Третього світу. Але, як зазначають М. Аюб та Б. Бузан, лише деякі з них є субрегіональними альянсами, які визначають лінію регіонального суперництва та поляризації [159, р. 5]. Вони дозволяють акторам розвивати формальні та неформальні моделі кооперації будучи модераторами у зменшенні напруги всередині комплексу.

А. Ачарія розглядає фактори, які сприяють виникненню співробітництва у РКБ: безпекова взаємозалежність, національне сприйняття загроз (внутрішньодержавні та внутрішньо регіональні загрози, які поєднуються з зовнішніми загрозами), прагнення до автономії.

Ґрунтуючись на цих факторах можливі декілька моделей співробітництва. А. Ачарія виокремлює моделі співпраці у регіоні під впливом внутрішніх і зовнішніх сил.

1. Внутрішньорегіональний контроль над конфліктами. А. Ачарія зазначає, що у комплексі, де є центральна ворожнеча, доцільним є застосування теорії «безпекових режимів», але для країн Третього світу – це не варіант. По-перше, безпековий режим потребує консенсусу між великими державами та, по-друге, можливість розвитку безпекового режиму нівелюється існуванням революційних акторів, як спільної риси для нестабільних безпекових комплексів Третього світу.

2. Підтримка існуючого режиму. Існування субрегіональних блоків у

комплексі з метою підтримки регіонального балансу сил, аніж вирішення конфліктів.

3. Балансування регіональної гегемонії. Ситуація, коли менші держави сприймають існування домінантної регіональної сили як загрози своїй безпеці й інтересам. Такий регіональний лідер може стати захисником для менших держав, але розуміння ним регіоналізму як співробітництва може містити страх втратити гегемонію. Гегемон починає проводити політику «виняткової двосторонньої симетрії» («exclusive bilateralism») і стримувати усі багатосторонні контакти у прийнятті рішень державами регіону. Прикладом може бути політика Індії у Південній Азії, яка стримує розширену взаємодію між державами регіону в межах СААРК і проводить з ними винятково двосторонню взаємодію. Це руйнує засоби довіри у межах інституційного рівня забезпечення кооперації та безпеки.

4. Позарегіональна інтервенція та покладання на власні сили. Запобігання інтервенції та впливу зовнішніх сил на регіон. Проте, регіональні держави Третього світу все ж звертаються за допомогою до позарегіональних акторів у протидії зовнішнім загрозам.

5. Колективна оборона. Утворення субрегіонального військового альянсу проти спільної зовнішньої загрози. У країнах Третього світу є складним факт утворення військових альянсів через існування регіональних держав як полюсів сили у регіоні [157, р. 16-30].

Тобто, важливою умовою для будівництва архітектури регіональної безпеки стає переплетіння внутрішньополітичних характеристик держави із її зовнішньополітичними цілями у двосторонніх відносинах.

Тому, у випадку із країнами Третього світу дослідник з Хайфського університету (Ізраїль) Б. Міллер ставить питання про те чи були війни у цих країнах під час «холодної війни» результатом глобального протистояння чи впливом місцевих факторів [303, р. 21]. Під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів створюються умови до виникнення ситуації війни та миру в регіоні.

Для досягнення безпеки у регіоні, і як результат, стабільного середовища, держави мають подолати причини можливого виникнення війни та створити механізм розбудови регіонального миру. Б. Міллер визначає причини схильності до виникнення регіональної війни. Насамперед, для розгортання війни держави регіону повинні мати мотивацію та можливості. Для мотивації достатньо існування дисбалансу «держава-нація» проявом якого можуть бути сепаратистські рухи серед етнічних меншин. Баланс же втілюється у сумісності між існуючими територіальними межами держав та національним прагненням і політичною ідентифікацією населення у регіоні.

Тож регіони із високим рівнем дисбалансу або асиметрії «держава-нація» схильні до виникнення війни через:

- 1) виникнення конфліктів на національному ґрунті (територіальні та прикордонні питання, проблемі біженців та переселенців);
- 2) існування суперництва за лідерство і міць (виникнення регіональної гонки озброєнь);
- 3) поширення транскордонної нестабільності (втручання у внутрішні справи сусідніх держав, зокрема, через підтримку сепаратистсько налаштованих груп на ґрунті етнічної приналежності та протидії режиму у державі) [305, р. 232-233].

Беручи за критерії можливість застосування сили та основні зовнішньополітичні засоби, які використовуються акторами, Б. Міллер виділяє такі типи війни та миру у регіоні.

1. «Гаряча війна» (hot war) – ситуація фактичного використання зброї з метою руйнування військових можливостей опонентів, застосовуючи наступальну чи оборонну стратегію, що призводить до не менше ніж 1000 загиблих з обох сторін.

2. «Холодна війна» (cold war) – відсутність «гарячої війни», коли військові дії можуть спалахнути у будь-який момент. Сторони досягають успіхів у врегулювання кризів, уникаючи війни для захисту власних

життєвоважливих інтересів, але не намагаються серйозно врегулювати існуючі суперечки. Застосування практики припинення вогню або перемир'я.

3. «Холодний мир» (cold peace) – ситуація характеризується формальними домовленостями на урядовому рівні між сторонами і підтримкою дипломатичних відносин. Можливі конфлікти низької інтенсивності, але вони навряд чи переростуть у війну регіонального масштабу у найближчому майбутньому. Проте, є загроза повернення до ситуації «гарячої» або «холодної війни».

4. «Нормальний мир» (normal peace) – ситуація за якої імовірність розгортання війни менша, ніж за холодного миру, так як частина основних питань в основі конфліктів вирішені. Держави регіону визнають суверенітет один одного. Проте, питання війни не знімається з порядку денного і може бути підняте за умови зміни політичного режиму.

5. «Теплий мир» (warm peace) – ситуація за якої сторони, можливо, і не врегулювали усі спірні питання, але не планують використання сили одна проти одної, про війну не може бути й мови. Цей мир характеризується великою мірою взаємозалежності між державами та розширеними транснаціональними відносинами. Утворюється ненасильницька процедура врегулювання конфліктів на інституційному рівні. Держави регіону формують «плюралістичну безпекову спільноту» [303, р. 28-29].

Важливим моментом переходу від стану війни до становлення миру у регіоні є наявність вище зазначеного балансу «держава-нація», який має ґрунтуватися на державотворчому процесі та процесі становлення нації. Проблемними тут є регіони серед держав Третього світу, частина яких, маючи постколоніальне минуле, належить до так званих «слабких» держав, які не мають сталої територіальної ідентичності (багатонаціональність, де етнічні меншини претендують на самовизначення й утворення власної державної одиниці).

Поряд із внутрішньою стабільністю/нестабільністю на процес

становлення миру впливають зовнішні сили – центросилові держави.

Як зазначає Б. Міллер, «гарячі війни» виникають під впливом внутрішньорегіонального середовища, а «холодні війни» – за участю зовнішніх акторів («центрів сили»). У свою чергу, «холодний мир» підтримується міжнародним середовищем (втручання «центрів сили») та внутрішньою і регіональною нелегітимністю, а «нормальний мир» і «теплий мир», у своїй більшості, залежить від зусиль регіональних держав.

Стратегії будівництва регіонального миру виглядають наступним чином.

1. *Стратегія великих держав.* Проблеми дисбалансу «держава-нація» не вирішуються великими державами, але вони, надаючи військову допомогу, підтримують регіональний баланс сил. А якщо великі держави конкурують за лідерство на теренах регіону, то своїми діями будуть лише призводити до ситуацій від «гарячої» до «холодної війни». Моделі такої стратегії:

– «Гаряча війна»: нелегітимність внутрішньорегіонального порядку, що породжує схильність до війни;

– «Холодна війна»: внутрішньорегіональна нелегітимність, але війна обмежується та стримується конкуренцією за лідерство між великими державами;

– «Холодний мир»: існує стабільний гегемон або спільний концерт світових держав, а регіональний баланс сил забезпечується військовою допомогою світових держав

2. *Стратегія регіонального вирішення конфліктів* (регіональний вимір)
– спроби вирішити проблеми внутрішньорегіональної нелегітимності шляхом зміцнення держав.

– «Нормальний мир»: невтручання у внутрішні справи, домовленість між сторонами врегульовувати спірні питання мирним шляхом. Мир забезпечується присутністю у регіоні сильних і пов'язаних одна з одною держав, що характеризує втручання великих держав та їхню конкуренцію на

теренах регіону як недоречну.

3. *Стратегія регіональної інтеграції*: лібералізація із демократизацією місцевих режимів, що сприяє встановленню легітимності у регіоні, а регіональна стратегія розвитку будується на меншому залученні зовнішньої допомоги

– «Теплий мир»: унілатералізм між державами, що втілюється в успішній інтеграції та передачі частини суверенітету наднаціональним органам [305, р. 235-236].

Для встановлення миру у регіоні на думку Б. Міллера, необхідно враховувати взаємозалежність внутрішнього та зовнішнього впливу. Лише збалансування місцевого регіонального середовища та зменшення впливу зовнішнього середовища може сприяти встановленню «нормального миру» та «теплого миру». Проте, перехід від військової залежності до мирного співіснування у регіоні неможливий без урахування позарегіональних акторів, центросилових держав.

Отже, виникнення «незахідних» теорій міжнародних відносин, зокрема, як критики парадигми неореалізму знаходить своє практичне втілення у поясненні тенденцій безпекового регіоналізму, що відбуваються у країнах Третього світу. Зважаючи на зміни, що відбулися у Південноазійському регіоні у XXI ст., хибною є характеристика Афганістану як «держави-інсулятора» у межах теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузану. Варто погодися із постулатами «реалізму пригноблених» М. Аюба, що конфліктогенність та рівень внутрішньодержавної стабільності впливають на регіональну безпеку. Проте, позитивним моментом у розбудові регіональної системи безпеки також є зміцнення міждержавних контактів на засадах довіри та співробітництва у різних сферах, що стане превентивним заходом та інструментом у розв'язанні конфліктів між державами регіону.

Методи дослідження. Специфіка дисертаційного дослідження обумовила застосування відповідної методології та наукових методів.

Теоретична база дослідження ґрунтується на застосуванні

концептуальних ідей школи неореалізму у міжнародних відносинах, а саме, «незахідних» теорій міжнародних відносин і теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана. Зазначені теорії будуються на використанні системного підходу до вивчення міжнародних відносин, який став основоположним у проведенні дослідження.

У межах **системного підходу** регіон Південної Азії й особливості тенденції регіоналізму у ньому, які ґрунтуються на безпековому чиннику, надають можливість стверджувати про розвиток системи регіональної безпеки – регіонального комплексу безпеки.

Тому, Ісламську Республіку Пакистан у безпековому середовищі Південної Азії також варто розглядати зважаючи на системність відносин у регіоні. Зокрема, Пакистан, як держава – суб'єкт міжнародних відносин також має риси системності, які проявляються у складності та взаємозалежності внутрішньополітичного середовища та зовнішньополітичного курсу держави.

Система регіональної безпеки Південної Азії має певну структуру. Найвищим рівнем взаємодії у ній є розвиток міждержавних відносин у регіоні, детермінантною яких є баланс сил між регіональними державами – Індією та Пакистаном. Окремою підсистемою варто розглядати пакистансько-індійські відносини, які є визначальними при розгляді архітекtonіки регіональної безпеки. Виступаючи одночасно як системне явище, відносини між Ісламабадом і Нью-Делі підпадають під вплив зовнішньополітичних ініціатив США та КНР, для яких Південна Азія стає об'єктом двосторонніх контактів. Важливим елементом функціонування регіональної системи безпеки та рівня двосторонніх контактів Індія-Пакистан є сукупність внутрішньополітичних факторів, а також низка традиційних і «нетрадиційних» загроз безпеці держави, які впливають на регіональну політику Пакистану.

Таким чином, для дослідження Ісламської Республіки Пакистан у системі регіональної безпеки необхідно з'ясувати не лише регіональне

значення Пакистану, а й особливості його внутрішньополітичного розвитку.

Тому Пакистан, будучи суб'єктом міждержавних відносин у Південній Азії, розглядається не лише як частина регіональної системи безпеки. Системний підхід дозволяє розглянути двосторонній рівень відносин Ісламабаду із регіональною потугою Індією, проаналізувати загрози безпеці регіону та власне Пакистану – проблеми Кашміру та Пуштуністану, питання наркоторгівлі й афганських біженців як на регіональному, так і внутрішньодержавному рівнях.

Важливе значення серед методологічних засад системного підходу має визнання здатності системи до змін, внаслідок чого стара система (взаємовідносини між сімома південноазійськими державами) може трансформуватися у нову (розширення кількості держав регіону до восьми у зв'язку із входженням Афганістану до СААРК). Така риса системного підходу дала можливість розглянути зміни у Південноазійському комплексі безпеки не лише за рахунок географічного розширення меж регіону, а й на внутрішньому рівні. Зокрема, започаткування у 2011 р. тенденції до поступового формування у регіоні полюсів сили КНР-Пакистан і США-Індія, які набувають рис підсистем у функціонуванні регіону.

Тобто, принцип системності забезпечує дослідження Пакистану як у системі регіональної безпеки, так і у статусі окремої політичної одиниці, єдиного цілого.

Проте, дослідження Ісламської Республіки Пакистан у структурі регіональних відносин і функціонуванні системи безпеки лише на основі системного підходу не є повноцінним через неповні знання про об'єкт дослідження. Вивчення зовнішньополітичних ініціатив Пакистану на регіональному рівні у форматі системності дозволяє розглянути безпекове середовище Південної Азії лише як окремої системи. Вагомий вплив на регіональні ініціативи Пакистану і, як результат, регіональну безпеку мають «центри сили» – США та КНР, відносини між якими характеризуються конкуренцією за глобальне лідерство. Тому, застосовується **комплексний**

підхід, що дозволяє одночасно розглядати Пакистан як елемент Південноазійської системи міждержавних відносин, так і елемент американсько-китайської конкуренції як прояв зовнішньополітичних відносин на глобальному рівні міжнародної системи.

Поєднання системного та комплексного підходів до розуміння Пакистану у системі регіональної безпеки Південної Азії зумовило використання **історико-описового методу**. Його застосування надало можливість одержання загального уявлення про міждержавні відносини у Південній Азії в історичному розрізі, зокрема, зміни у зовнішньополітичних пріоритетах Пакистану, його відносинах з Індією як головним конкурентом у регіоні.

У підрозділі присвяченому трансформації Південноазійського регіонального комплексу безпеки активно використовувався **метод періодизації**, що дозволив виокремити відповідні етапи змін у регіоні. Даний метод також застосовувався при виділенні ядерних криз у пакистансько-індійському протистоянні, основних віх конфліктів у відносинах Пакистану із Індією та Афганістаном.

Для з'ясування регіональних пріоритетів Пакистану та його приналежності саме до регіону Південної Азії було застосовано **метод геополітичного аналізу**. Зокрема, геополітична характеристика Південної Азії стала підґрунтям до визначення засад розбудови міждержавних відносин у регіоні у безпековій сфері та її характеристиці як субконтиненту. Використання геополітичного положення Пакистану, його географічної близькості та спільності проблем політичного та соціального розвитку із Афганістаном стало визначальним при характеристиці трансформаційних змін у регіоні. У свою чергу, центральне географічне положення Індії пояснює її лідерські амбіції на субконтиненті.

Володіючи інформацією про еволюцію взаємовідносин між південноазійськими державами було застосовано **прогностичний метод** з метою визначення можливих трансформаційних змін на короткострокову та

довгострокову перспективу. Наприклад, зміни у механізмі функціонування СААРК. За допомогою **сценарного методу** було описано можливість подальшої тенденції до поляризації регіонального безпекового середовища за рахунок утворення союзів Пакистан-КНР, Індія-США, а також запропоновано варіанти розвитку внутрішньополітичної ситуації у Пакистані, зокрема, можливого поверненню військових до влади.

При розгляді двосторонніх відносин Пакистану з південноазійськими державами, насамперед, Індією й Афганістаном застосовано **компаративістський метод**, що дозволив порівняти підходи держав до врегулювання територіальних конфліктів (проблеми Кашміру та Пуштуністану), афганського врегулювання. За допомогою цього методу проаналізовано зміни у політиці Ісламабаду щодо відносин із Кабулом з приводу проблеми афганських біженців, зважаючи на внутрішньополітичну ситуацію у Пакистані. Порівняно підходи США до взаємовідносин із Пакистаном у залежності від того – адміністрація демократів чи республіканців перебувала у Білому домі.

У свою чергу, **ретроспективний метод** застосовано у підпункті, що стосувався «пакистанського» чинника в американсько-китайських відносинах, а саме, вагомості Пакистану у зовнішньополітичних курсах великих держав – США та КНР.

Зважаючи на особливість безпекового регіоналізму у Південній Азії та його залежності від індійсько-пакистанських відносин, окрема увага була приділена діяльності Південноазійської асоціації регіонального співробітництва. Зокрема, за допомогою **інституційного методу** виокремлено механізми впливу СААРК на систему регіональної безпеки, визначено рівень ефективності її діяльності.

Івент-аналіз і **контент-аналіз** також посіли важливе місце серед наукових методів, застосованих у дослідженні. Основні події-каталізатори до загострення індійсько-пакистанських відносин, нарощення ракетно-ядерних потенціалів між регіональними державами, а також відносини

Пакистану із США та КНР є об'єктами аналітичних доповідей провідних світових «мозкових центрів», стрічок новин інформаційних агентств і ЗМІ як в Індії, так і Пакистані. Тому, аналіз цих даних став запорукою об'єктивності аналізу проблеми дослідження.

Звернення до **методу класифікації** дозволило поділити загрози безпеці регіону Південної Азії та Пакистану на традиційні та «нетрадиційні», а також проаналізувати джерельну базу й історіографію дослідження.

Застосовуючи вищезазначені принципи та методи наукового дослідження, дисертант намагався викласти матеріал у послідовній і логічно завершій формі, що дало можливість визначити вагомість Ісламської Республіки Пакистан у Південноазійській системі безпеки. Дисертаційне дослідження побудоване на загальнонаукових методах пізнання. Поєднання зазначених принципів і методів дало можливість дисертанту уникнути суб'єктивних оцінок і забезпечило наукову достовірність дослідження.

Отже, проаналізувавши історіографію присвячену темі дослідження, варто відзначити деяку обмеженість вивчення цієї теми у вітчизняній політичній науці і, зокрема, відсутність комплексного аналізу трансформаційних змін у функціонуванні Південноазійської системи безпеки на сучасному етапі. У свою чергу, існує ґрунтовний комплекс джерел, який відображає механізми формування Південноазійської системи безпеки та вплив на неї Ісламської Республіки Пакистан, що був використаний у дисертації. Теоретико-методологічна основа визначила застосування «незахідних» теорії міжнародних відносин (М. Аюба та Б. Міллера), а також системного підходу для дослідження ІРП у системі безпеки Південної Азії та її трансформаційних змін на сучасному етапі.

РОЗДІЛ 2

РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ ПІВДЕННОЇ АЗІЇ В УМОВАХ ПОСТЫПОЛЯРНОГО СВІТУ

2.1. Геополітичний вимір Південноазійського регіону

Південна Азія є одним із регіонів, що з точки зору феномену регіоналізму був названий «регіоном без регіоналізму» [376, р. 21]. Основним підґрунтям до такого визначення слугував високий рівень недовіри та конфліктів у безпековому середовищі регіону, внаслідок втручання зовнішніх сил і нестабільної внутрішньополітичної ситуації у державах регіону. Співробітництво між державами у Південній Азії на інституційному рівні до середини 1980-х рр. було відсутнє. Відповідно до концепції регіоналізму професора Гетеборзького університету (Швеція) Б. Хеттне, механізм відносин у Південноазійському регіоні має конфліктний характер. Наразі для Південної Азії характерна маргіналізація через її залучення до Східної та Південно-Східної Азії у зв'язку із більшим взаємопроникненням і взаємозалежністю між державами на чому наголошує і Б. Бузан [197]. Проте, у межах географічного критерію, існування Індії як геополітичного центру регіону та протидії у форматі Індія-Пакистан не є доцільним уникнення розгляду Південної Азії як окремого регіону.

Спонукають до поглибленого вивчення Південної Азії, як окремого регіону, її географічні та політичні особливості. Привертає увагу дискурс, який існує серед політологів і географів з приводу визначення меж регіону.

Розглядаючи Південноазійський регіон, неодноразово зустрічається його визначення-синонім як Індійський субконтинент. Зокрема, географ Д. Стемп назвав Південну Азію Індійським субконтинентом через її відмежування від іншої частини азійського континенту безперервним

бар'єром гір на півночі [267, р. 327]. Цей досить немалий регіон затиснуто між великими гірськими ланцюгами й Індійським океаном. У свою чергу, країни регіону омиваються водами Індійського океану, зокрема, Аравійським морем на заході, Бенгальською затокою й Андаманським морем на сході. Південноазійський субконтинент розкинувся на площі близько 448000 кв. км., або 10% від континенту [54, с. 145].

Сучасна географічна література розглядає Південну Азію як «географічно дискретну область» [376, р. 22] в оточенні природних бар'єрів. Звичайно, не можна ігнорувати важливість картографічного розгляду регіону, в якому географія відіграє вагомую роль. Одночасно із цим, геополітика також є стратегічним механізмом, який може сформувати регіон. Так, у концепції регіональних комплексів безпеки Б. Бузана й О. Вевера виділення Південноазійського субкомплексу є прикладом як геополітика визначає регіональний поділ світу.

Пояснюючи своєрідність Південноазійського регіону, С. Коен зазначає, що Південна Азія є ідеальною відправною точкою як геополітичний регіон, відокремлений від оточуючих областей і регіонів своєю природою, культурними та соціальними відмінностями, політикою, а також значною мірою, релігійним фактором [76, с. 151; 69, с. 23].

Провідні західні університети мають у своїй структурі науково-дослідні центри із вивчення Південної Азії. Кожен з них вносить до регіону певну низку держав, досліджуючи їх під загальною назвою «Південна Азія». Наприклад, Центр досліджень Південної Азії Кембриджського університету ідентифікує регіон Південної Азії у такий спосіб. Це – Індія, Пакистан, Шрі-Ланка, Бангладеш, Бірма, але протягом останніх двадцяти років були розширені кордони регіону, досліджуючи Таїланд, Малайзію, Сінгапур, В'єтнам, Камбоджу, Лаос, Індонезію, Філіппіни та Гонконг. Дослідники Південної Азії в університеті Торонто (Канада) апелюють до інституційного підходу, визначаючи Південну Азію у межах СААРК. Південно-азійські центри Університету штату Мічиган й Університету Вірджинії (США)

включають до регіону діяльності СААРК Тибет, у той час як Університет Рутгерса та Каліфорнійський університет (США) не розглядають Мальдіви у регіоні Південної Азії [173, р. 87].

Межі Південної Азії визначають крізь призму Південноазійської асоціації регіонального співробітництва, утвореної у 1985 р. У такому інституційному підході простежується поєднання географічно близьких держав та їх політичного впливу. Тож, до СААРК входять такі країни – Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан і Шрі-Ланка. Ґрунтуючись на концепціях і засадах функціонування СААРК, держави-члени організації недостатньо ефективно сприяють зміцненню механізму колективного співробітництва на субконтиненті. Проте, кількість держав-учасниць організації характеризує зміни, що відбуваються на політичному просторі Південної Азії у динаміці та взаємозв'язку із сучасними подіями.

Аналітичні концепції, які лежать в основі формування регіону Південної Азії, визначають, що саме демаркація географічного простору дає йому назву Британської Індії або Індійського субконтиненту. Вплив на таке визначення мало історичне колоніальне минуле держав регіону. Проте, розвиток Південної Азії у розрізі внутрішньополітичних і зовнішніх процесів засвідчує, що апелювання винятково до географічного виміру не є об'єктивним визначенням характеристики регіону на сучасному етапі. Так, деякі дослідники вважають, що Афганістан не може бути внесений до регіону ні географічно, ні культурно, так як об'єднуючим фактором виступає лише приналежність держави до мусульманського населення Південної Азії. У свою чергу, Б. Бузан оцінив Афганістан як «державу-інсулятор», яка відокремлює Південну Азію від геополітичної динаміки сусідньої Центральної Азії [198, р. 111]. Входження Афганістану до СААРК у 2007 р. лише підтверджує тенденцію до розширення геополітичного простору Південної Азії.

Географічно, всі південноазійські країни мають зв'язки із сусідніми

регіонами. Афганістан – із Центральною Азією та Південно-Західною Азією, а також з Північно-Східною Азією через короткий кордон з Китаєм. Бутан, Індія та Непал мають зв'язок із Північно-Східною Азією у силу спільних кордонів з підконтрольним Китаю Тибетом. Мальдіви знаходиться в Індійському океані. Шрі-Ланка розташована в Індійському океані, хоча теж фізично пов'язана з Індійським субконтинентом. Пакистан має фізичне з'єднання з Південно-Західною Азією через кордон з Іраном. І, нарешті, Індія та Бангладеш мають зв'язок з Південно-Східною Азією через сухопутні кордони з М'янмою.

Південна Азія має низку істотних етнічних утворень всередині регіону, які не завжди сприяють регіональній консолідації, а стають причинами внутрішньодержавних та міждержавних конфліктів. Афганістан і Пакистан мають велику етнічну групу пуштунів. Афганістан, Іран і Пакистан – етнічні меншини белуджів. У Пакистані знаходиться близько 1,5 мільйонів зареєстрованих афганських біженців. Тамільська меншина Шрі-Ланки пов'язана з етнічними тамілами, які населяють сусідній індійський штат Тамілнад. В прикордонних районах Індія-Непал індійські біхарі і гхорі, відповідно, подібні непальським мадхезі і орачі. Існує непальська меншина у Бутані. Проживання етнічних пенджабів в Індії та Пакистані також підтверджує внутрішньорегіональний етнічний взаємозв'язок та різнобарв'я [355, р. 184].

Не варто забувати й про існування фізичної та соціально-економічної нерівності в Південній Азії. На одному полюсі – Індія, яка одночасно є великою за розмірами та найбільш населеною країною в світі, на іншому – Мальдіви, крихітні, з невеликою чисельністю населення. Індія володіє досить вигідним та привілейованим геополітичним та геостратегічним розташуванням у регіоні. Лише вона має з усіма іншими країнами регіону спільний сухопутний або морський кордон. Геополітичні реалії відіграють величезну роль для системи міждержавних відносин у регіоні. На частку Індії припадає близько 80% ВВП регіону і 75% його населення [104, с. 11].

Схожа ситуація існує й у військовому відношенні. Природне домінування однієї країни зумовлює особливості регіональної ситуації. Зокрема, Індія буде на цьому власну регіональну політику, чим дратує сусідні невеликі держави та Пакистан як конкурента за лідерство у регіоні.

Такі гегемоністичні настрої в індійському позиціонуванні на субконтиненті зумовлені не лише вдалим географічним розташуванням. Важливу роль у розвитку Індії як політичного суб'єкта, так і формування Південноазійського регіону у системі міжнародних відносин, відіграв історичний чинник.

Точкою відліку становлення регіону Південної Азії у його сучасному розумінні вважається 1947 р. Саме тоді, згідно з «планом Маунтбеттена» від 3 червня 1947 р., було затверджено поділ Британської Індії. Території з переважанням індуського населення повинні були стати частиною Індії, а для мусульманського населення утворювалася нова держава – Пакистан. Релігійним фактором було знехтувано, що і призвело до зіткнення національних інтересів Індії та Пакистану у регіоні. Ця проблема переросла у Кашмірський конфлікт, який і зараз є дестабілізуючим чинником у регіоні. Кашмірське питання на той період спричинило розгортання індійсько-пакистанських війн 1947-1949 рр. та 1965 р., які стали першим практичним проявом «дилеми безпеки» у відносинах двох найбільших держав регіону.

Наступною віхою у розвитку Південної Азії стало утворення нової політичної одиниці – держави Бангладеш, що відбулося у результаті громадянської війни в країні та третьої індійсько-пакистанської війни 1971 р. Бангладеш став входити до сфери стратегічних інтересів Індії на основі бенгальської культури, проблем розподілу водних ресурсів і міграції населення.

Варто звернути увагу, що саме з 50-х рр. ХХ ст. були закладені основи повноцінного розвитку регіону. Система співробітництва була сформована між Індією та малими південноазійськими державами (Непалом, Бутаном, Шрі-Ланкою, Мальдівами, Бангладеш). Бангладеш і Шрі-Ланка мають

двосторонні договори про безпеку з Індією (не пов'язані з Пакистаном). Непал також входить до зони безпеки Індії з 1950 р. Мальдіви здобули незалежність у 1965 р., але їхня внутрішня політика зазнала індійського впливу за рахунок інтервенції останньої у 1989 р. [394, р. 262-263].

Вище зазначені події визначили специфіку історичного й еволюційного розвитку країн регіону через становленням держав як політичних одиниць.

Проте не можна говорити, що таке утворення нових політичних одиниць, як суб'єктів регіональної взаємодії у Південній Азії, є повністю завершеним процесом. Адже внутрішньополітична консолідація та побудова держави-нації у широкому розумінні не є «сильною» рисою південноазійських держав.

Тому Південну Азію можна розглядати як історичне регіональне утворення з існуванням незавершених державотворчих процесів.

Нинішні національно-державні проекти у Південній Азії були сформовані під впливом історичних процесів, в яких утворення та розпад Британської імперії грали вирішальну роль. Інтенсивність колоніального проникнення варіюється між різними частинами імперії. Зокрема, постколоніальний уряд Індії успадкував «колоніальний проект» державотворчих процесів. Основною його метою було отримати статус «імперії» у новій формі й далі асимілювати периферійні райони.

Створення Індійського союзу у 1947 р. можна розглядати як процес, при якому кожна етнічна група намагається відокремитися або збільшити власну автономію у складі «імперії». По-перше, індійською елітою було використано створення Індійського національного конгресу як інструменту отримання незалежності. По-друге, мусульманська еліта організувала Мусульманську лігу та відокремилася від нової індійської імперії. По-третє, інші народи або етнічні групи, такі як наги, кашмірці та сикхи згодом намагалися зробити те ж саме [264, р. 9].

Зародження таких процесів у минулому столітті, ніби складало основу державотворчих процесів та обрамлення регіону у географічних і

політичних межах новими адміністративно-територіальними одиницями. Проте останнім часом все більша кількість етнічних груп почали піддавати сумніву легітимність держави у регіональних відносинах та утворювати сепаратистські групи із використанням терористичних та екстремістських методів.

Варто зауважити, що важливе місце у відносинах між південноазійськими державами займають питання делімітації кордонів, а саме, прикордонні конфлікти. Так званий «прикордонний тероризм» – функціонування сепаратистських рухів і радикально налаштованих організацій також є одним із важливих елементів при геополітичній характеристиці регіону. Адже неурегульованість питань кордонів стає передумовою до адміністративно-територіальних і політичних змін як всередині держав, так і на мапі регіону.

Наразі Південна Азія зіштовхується з безліччю прикордонних суперечок, які є діючим джерелом сепаратистських і повстанських рухів.

Сепаратистські рухи, як правило, мають за коріння історичні, політичні, соціальні та економічні чинники, а потім потрапляють під вплив радикальних релігійних ідеологій [352, р. 2]. Таким чином пуштунський націоналізм і сепаратизм поступово стають інструментом талібів як терористичного угруповання, а також різних мілітаризованих радикальних угруповань – мережі «Хаккані», «Техрік-і-Наваз-е-Шаріат-е-Мохаммаді» [196, р. 4]. Індійські етнополітичні сепаратистські рухи Ассама і Тріпура також знаходяться у фазі трансформації після появи паралельних ісламських сепаратистських рухів [344, р. 107].

Невдалі спроби Індії та Пакистану знайти спільний знаменник у вирішенні Кашмірського питання стали приводом до появи на цій території сепаратистських і терористичних угруповань.

Таліби у Пакистані й Афганістані є радикальним рухом, що використовує ідеологію, поширюючи її серед прикордонного населення, щоб протидіяти владі [352, р. 5].

Головним подразником у відносинах між Бангладеш та Індією є управління кордонами і, насамперед, це стосується механізму контролю припливу іммігрантів. Транскордонний потік іммігрантів дозволив сепаратистам – Ассам і Тріпура зберегти свої структури та мережі в Індії й у прикордонних районах у Бангладеш.

Китай та Індія мають давні претензії з приводу провінції Аруначал-Прадеш на сході й Аксайчин на півночі Кашміру, але ці прикордонні райони не є джерелом активної діяльності повстанців чи сепаратистів.

Індія та Бутан також мають проблемні питання. Делі неодноразово звинувачував офіційний Тхімпху у допомозі сепаратистам, дозволивши їм створити тренувальні табори на бутанській території для здійснення операцій в Індії. У свою чергу озброєні непальські повстанці також є серйозною загрозою безпеці цього гімалайського королівства [241, р. 36].

Хоча Пакистан не має прикордонних суперечок з Китаєм та Іраном, проте, сепаратизм белуджів та уйгурів, які підпадають під вплив джихадистських угруповань, залишається важливим питанням порядку денного двосторонніх відносин. Ці сепаратистські та повстанські рухи мали безпосереднє відношення до зростання напруженості на кордонах у регіоні. Індія постійно звинувачувала Бангладеш, Бутан, Пакистан і М'янму у розгортанні повстанських рухів на своїх кордонах. Бангладеш, Пакистан, Непал і Шрі-Ланка висували такі ж звинувачення на її адресу [241, р. 45]. Це ще раз підтверджує факт існування недовіри у двосторонніх відносинах між державами регіону.

Для приборкання цих рухів у Південній Азії використовували різноманітні варіанти: політичні засоби, військову силу. Однією з перешкод є той факт, що ці повстанські та сепаратистські рухи знаходять притулок серед етнічних меншин і релігійних громад по обидві сторони кордонів. Цей аспект робить відносини між державами взаємозалежними та потребує від них співробітництва та пошуку компромісу. З огляду на існування багатьох прикордонних конфліктів і розвитку сепаратистських, терористичних і

радикальних угруповань, південноазійські держави досі не сформували механізму співробітництва у протидії цим загрозам.

Тобто з політичної точки зору на субконтиненті не існує сталої єдності. Географічне обрамлення субконтиненту, як регіону, є одним із небагатьох факторів, які саме згуртовують південноазійські держави. Політично весь регіон став свідком змін і нестабільної внутрішньодержавної ситуації. При відсутності стабільної демократичної форми правління на теренах Південної Азії політичні питання мають характерну рису – конфронтацію між державами регіону.

Коріння конфліктів між народами цього регіону можна прослідкувати як в історичній ретроспективі, так і на засадах теорії цивілізації. Причини, в основному, релігійні, мовні, етнічні, економічні диспропорції та нерівномірність розподілу ресурсів. Ще однією вагомою причиною політичної нестабільності є взаємна підозра та недовіра, відсутність впевненості у мотивах і намірах один одного. Як результат, невизначеність власної ідентичності та впевненості у приналежності саме до цієї регіональної спільноти. Народи Південної Азії як субконтиненту розглядаються єдиним географічним блоком, який розділяє три основних річкових басейнів – Інд, Ганг і Брахмапутра. Ці річки є одним із економічних ресурсів цього регіону [293]. Варто зауважити, що водні ресурси теж стають об'єктом конфліктогенності серед держав регіону, зокрема, між Пакистаном та Індією.

Релігія також виступає одним з факторів формування регіону. Афганістан, Бангладеш, Пакистан, Мальдіви в основному мусульманські країни. Більше 160 мільйонів мусульман живуть в Індії. Індуси проживають також у Бангладеш, а сикхи – у Пакистані. Релігійна спорідненість залишається між Шрі-Ланкою та Бутаном. Майже 70 % населення Шрі-Ланки є буддистами, у той час як дві третини населення Бутану також сповідують вчення Будди. Близько 23 % бутанців є індуси [293].

Тобто, у регіоні поширені три релігії – іслам, індуїзм і буддизм. Вони

переплітаються між собою і, тим самим, складають основу взаємовідносин між країнами та передумови викликам безпеці регіону. Наприклад, конфлікти у штатах Джамму і Кашмір та Пенджаб. На основі етнічного та релігійного факторів відбувається утвердження власної ідентифікації населення, що приводить до виникнення сепаратизму. Лише на теренах Індії існують такі течії сепаратизму як: кашмірський, сикхський, ассамський, гуркхський та ін. [117, с. 242].

Індія та Пакистан є двома найбільшими державами у регіоні, які володіють ядерною зброєю. Задля забезпечення власної безпеки керівництво держав цілеспрямовано поліпшує свої оборонні та наступальні можливості один проти одного. Цей намір серйозно підриває стабільність у регіоні, а також ускладнює соціально-економічний розвиток обох країн, особливо Пакистану, який має слабку економічну базу. Обидві країни інвестують свої величезні ресурси у створення передових досліджень в ядерній галузі, нехтуючи при цьому соціальною сферою та благополуччям населення. Маючи достатньо протяжний кордон, антагоністичне ставлення обох держав один до одного постійно призводить до ескалації двосторонніх відносин у прикордонній зоні.

Географічне положення Пакистану одночасно є стратегічним і, певною мірою, робить державу вразливою. Пакистан перебуває на перехресті трьох стародавніх цивілізацій і може слугувати мостом між Центральною та Південною Азією, Близьким Сходом і Центральною Азією та Близьким Сходом і Південною Азією. Він має перспективу стати транзитним центром для сусідніх країн. Проте повноцінно використати таке геополітичне положення задля власної вигоди Пакистан буде спроможний лише за умови стабільної внутрішньополітичної ситуації, яка наразі не є такою.

Як зазначалося Індія тривалий час намагається використовувати власне геостратегічне положення у центрі Південноазійського субконтиненту та домінувати у політичній розстановці сил у регіоні. Тому, офіційний Нью-Делі розглядає Ісламабад як одну з основних перешкод на шляху досягнення

гегемонізму в регіоні [291, р. 221].

Стабільний Пакистан без терористичної загрози звичайно в інтересах індійської сторони, але не сильний у форматі співіснування влади й обороноздатності держави. На думку індійського аналітика А. Сінгха, якщо відбудеться військове протистояння між Індією та Пакистаном в якому перемогу здобуде індійська сторона, то, географічно, на мапі Південної Азії на місці Пакистану утворяться нові адміністративно-територіальні одиниці. Так, Белуджистан стане незалежним, але потребуватиме забезпечення безпеки з індійської сторони, Кашмір повернеться до Індії, Сінд і Західний Пенджаб стануть державами під індійським протекторатом, а пакистанська провінція Хайбер-Пахтунхва буде передана під управління пуштунів як і Пуштуністан, до якого увійдуть Південний Афганістан і Кандагар. Неважко помітити, що фрагментований на дві частини буде й Афганістан. Перша – для пуштунів, а друга – нова держава для узбеків, таджиків і хазарейців. А. Сінгх виправдовує такі зміни, називаючи їх життєвоважливими та такими, що врятують регіон Південної Азії від нинішнього кровопролиття й експорту тероризму [384].

Звичайно, загроза фрагментації Пакистану й Афганістану існує [152, с. 66-67], але такі гіпотетично можливі адміністративно-територіальні зміни навряд чи стануть позитивним моментом в існуванні Південної Азії, зокрема, у розбудові геополітично стабільного та захищеного регіону.

Варто зауважити, що Південна Азія вже мала у своєму минулому значне насильство та збройні протистояння. Індія та Пакистан вели війни у 1948, 1965, 1971 рр. і 1999 р. (Каргильський конфлікт). Обидві країни утримують масштабні військові сили, що патрулюють лінію контролю, яка відокремлює штат Джамму і Кашмір від пакистанського Азад Кашміру. З 1979 р.

Афганістан має нестабільну внутрішньополітичну ситуацію – присутність радянських військ 1979-89 рр., громадянська війна, правління талібів до 2001 р. Певною мірою, подразнюючим чинником для регіональної

системи безпеки стала присутність військового контингенту США та країн НАТО з метою стабілізації ситуації в Афганістані. Зараз – постафганське врегулювання та загроза фрагментації, талібанізації як Афганістану, так і Пакистану. На початку 1990-х рр. Індія перемогла сикхських сепаратистів, Непал мав Маоїстське повстання (1996-2006 рр.). У 2009 р. Шрі-Ланка перемогла тамільських тигрів – етнічне та політичне формування, яке з 1972 р. вело боротьбу з урядом за створення незалежної тамільської держави у північній і північно-східній частині держави.

Політична турбулентність, яка присутня у внутрішньодержавних процесах, і досвід ведення війн та постійна підтримка стану «холодної війни» на субконтиненті створюють навколо Південної Азії особливий ареал, який привертає увагу світової спільноти.

Таким чином, стратегічно важливе значення Південної Азії у міжнародних відносинах обумовлене її комплексною географічною локацією та політичними процесами у державах регіону. По-перше, регіон знаходиться на перетині життєвоважливої морської лінії зв'язку Південно-Західної Азії через Малаккську протоку з промисловою Північно-Східною Азією. По-друге, через Південну Азію Китай і держави Центральної Азії можуть отримувати доступ до Індійського океану. По-третє, на чолі з Індією, народи Південної Азії намагаються розвиватися економічно, звичайно, не досить динамічно у певних аспектах. По-четверте, конфлікт навколо Кашміру між Індією та Пакистаном привертає увагу світової спільноти до питань нерозповсюдження ядерної зброї. По-п'яте, через наявні у них ядерні потенціали та розвиток засобів доставки ядерної зброї Південна Азія поступово займає стратегічне значення у зовнішньополітичних доктринах центросилових держав – США та КНР [390, р. 11].

Тобто рівень взаємодії держав регіону у політичній сфері виходить за межі географічних кордонів Південної Азії.

Варто зауважити, що геополітичний чинник у побудові відносин між

південноазійськими державами є досить вагомим. Співпраця країн у регіоні відбувається в основному на засадах двосторонніх зв'язків держав регіону з Індією. Винятком у цьому контексті є Пакистан.

У зв'язку з такою розстановкою сил у регіоні та протистоянням Індія – Пакистан видається за доцільне застосувати поділ Азії здійснений науковцями В. Істом та О. Спейтом ще на початку 1950-х рр. Азія визначалася наступним чином: 1) Південно-Західна Азія; 2) Індія та Пакистан; 3) Південно-Східна Азія; 4) Далекий Схід; 5) Радянська Азія; 6) «Висока Азія». Привертає увагу той факт, що Індія та Пакистан вже позиціонуються не як Британська Індія. До того ж, автори не погоджувалися із застосуванням іншими західними науковцями назви «Індія» як географічного визначення «Індійсько-Пакистанського субконтиненту» [221; 260, р. 45].

Тому, якщо з географічної точки зору Індія займає центральне місце у Південній Азії, то з огляду на важливість політичного чинника, неможливо відкидати вплив Пакистану на регіон. Більше того, регіональна безпека стає заручником пакистансько-індійського протистояння.

Отже, геополітичні характеристики Південноазійського регіону роблять його особливим і стратегічно важливим на мапі міжнародних відносин. Географічно регіон є комплексним, обрамленим природними кордонами гір і водних ресурсів. Проте велику роль у його формуванні відіграло історичне колоніальне минуле – існування Британської Індії.

Важливими елементами у політичному розвитку та становленні міждержавних відносин у Південній Азії є релігія, національно-етнічні особливості. Існування на теренах регіону цивілізаційного розлому, переплетіння трьох релігій – ісламу, індуїзму та буддизму стають приводом до конфліктогенності та взаємозалежності регіональних акторів. На цьому ґрунті розвивається неврегульованість територіальних питань, делімітації кордонів, виникнення сепаратистських, терористичних, радикальних угруповань, які ще більше дестабілізують регіональне середовище.

Досить компактне географічне розташування країн регіону та спільність кордонів один з одним, і, насамперед, з Індією, все ж таки не створює сприятливий клімат в їхніх двосторонніх відносинах. Відсутність довіри між південноазійськими державами та нестабільна внутрішньополітична ситуація загальмовує процес регіоналізму у регіоні.

Саме у зв'язку із інтеграційними процесами, досвід яких у держав регіону не є позитивним, останнім часом відбуваються геополітичні модифікації у Південній Азії. Вхідження до складу СААРК Афганістану розширило географічні межі регіону, але, насамперед, стало проявом не лише кількісних, а й якісних змін у розстановці сил. Отже все більше формується полярність у Південній Азії. На противагу географічно створеному блоку «індійських» держав регіону, на які намагається тиснути Індія, все більше вступає Пакистан та Афганістан. Тому визначення чисельності країн-учасниць Південної Азії на засадах інституційного підходу є виправданим у світлі сучасних подій і стає невід'ємною частиною характеристики змін і спроб побудови архітектури регіональної безпеки на субконтиненті.

2.2. Механізми Південноазійської асоціації регіонального співробітництва як чинник формування архітектури регіональної безпеки

Одним із проявів міждержавної консолідації південноазійських держав і спроб до побудови архітектури регіональної безпеки стало утворення Південноазійської асоціації регіонального співробітництва (СААРК). Хоча не можна впевнено говорити про ефективність такої співпраці у безпековій сфері, але саме діалог, який відбувається на її теренах і склад держав-членів дають підстави стверджувати про її вплив на трансформацію регіонального комплексу безпеки.

Започаткування такого інституційного процесу на теренах Південної

Азії стало передумовою до змін, проявом незадоволення ситуацією, яка склалася. Відповідно до А. Ачарії виникненню співробітництва у регіоні, започаткуванню інтеграційних процесів може слугувати такий мотиваційний фактор як стримування гегемона. Так для держав Південної Азії стало характерним відчуття політики «виняткової двосторонньої симетрії» («exclusive bilateralism») – стримування усіх багатосторонніх контактів малих регіональних держав зі сторони Індії, як центральної держави субконтиненту.

На початку 1980-х рр. стали відчутними зміни у регіоні. Екс-президент Бангладеш З. Рахман не лише запропонував інституціоналізувати регіональну співпрацю у Південній Азії, а й разом з Бутаном, Непалом, Мальдівами та Шрі-Ланкою, як малими регіональними державами, розвивати колективну, а не двосторонню співпрацю. Цим самим – виступаючи проти «монополії» у відносинах з індійської сторони [192].

У 1985 р. була підписана Хартія СААРК главами держав Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан і Шрі-Ланка у м. Дакка (Бангладеш). Створення Південноазійської асоціації регіонального співробітництва ставило за мету дотримання таких принципів: акцент на соціальних та економічних питаннях; прийняття рішень на основі консенсусу; необговорення спірних двосторонніх питань. Відповідно до Статуту СААРК (1985 р.) держави-члени створили організацію бажаючи миру, стабільності, злагоди і прогресу в регіоні шляхом суворой прихильності принципам Статуту ООН, зокрема, поваги принципів суверенної рівності, територіальної цілісності, національної незалежності, незастосування сили та невтручання у внутрішні справи інших держав і мирного врегулювання всіх суперечок [364; 284, р. 123].

Перша зустріч була сприйнята південноазійськими державами як прояв рішучості до налагодження регіональної співпраці. Проте Індія, врешті-решт, обрала власну тактику у розвитку такої регіональної співпраці. Нью-Делі наполягав на обговоренні різноманітних проблем і сфер взаємодії крім

двосторонніх і спірних питань. Тобто, організація була розроблена, щоб зосередитися на всьому, крім політики.

Основні цілі, викладені уу Статуті, були спрямовані на сприяння зростанню добробуту народів Південної Азії та поліпшення їхньої якості життя (Стаття 1) [364]. Інституційно, статут визначав пірамідальну структуру організації. На умовній вершині діяльності організації стоять саміти, потім – Рада міністрів і Постійний комітет. Діють і спеціалізовані комітети, але вони не забезпечують розгляд важливих для Південної Азії спірних питань. З 1985 р. СААРК прийняла низку конвенцій та угод, проте, вони не відграють вирішальної ролі у поліпшенні координації у безпековій сфері.

Теоретично організація є форумом для розбудови рівня довіри між державами-членами. Хоча політичні питання безпосередньо вилучені зі статуту СААРК, саміти, як форма інституційних переговорів, досі створюють умови для частих і регулярних контактів на різних рівнях, у тому числі на найвищому політичному рівні. Такі зустрічі надають можливості для поліпшення двосторонніх відносин за допомогою неформальних політичних консультацій. Якщо говорити більш предметно, то з моменту створення організації три аспекти забезпечення безпеки розглядаються на її переговорному майданчику: загальні політичні питання, проблема тероризму та ядерні питання.

Зокрема, загальні політичні питання є важливою частиною неформальної частини функціонування організації, які обговорюються на вищому рівні – на зустрічах «без краватки». Ще на Першому саміті СААРК у 1985 р. Прем'єр-міністр Індії Р. Ганді та Президент Пакистану М. Зія-уль-Хак зустрілися віч-на-віч та обговорили існуючі двосторонні проблеми. У ході цього саміту обидва лідери публічно домовилися утримуватися від нападів на ядерні об'єкти один одного [415, р. 78].

На той час Четвертий саміт СААРК був проведений в Ісламабаді (Пакистан) у 1988 р., коли двосторонні відносини між Індією та Пакистаном

помітно покращилися, а незадовго до саміту обидві держави вже підписали «Угоду про заборону нападу на ядерні установки і споруди».

З часом саміти у межах регіональної організації стали проявом рівня довіри/недовіри у відносинах між Індією та Пакистаном. Так, Дев'ятий саміт СААРК у м. Мале (Мальдіви) у 1997 р. зіграв вирішальну роль у перезавантаженні діалогу між двома країнами. На цьому саміті Президент Мальдів М. А. Гаюм, у своєму вступному слові запропонував підписати «Декларацію СААРК про принципи політичного співробітництва і стабільності».

На 12-му саміті СААРК в Ісламабаді у 2004 р. Індія та Пакистан заявили про намір розробити дорожню карту для діалогу з усіх двосторонніх питань, включаючи проблему Кашміру [172, р. 13]. Події 2008 р. у зв'язку із терактами у Мумбаї знову послабили і так не досить міцний переговорний процес між Ісламабадом і Нью-Делі. У 2009 р. через загострення індійсько-пакистанських відносин черговий саміт СААРК взагалі не відбувся [62, с. 192].

На 16-му саміті у 2010 р. відбулася наступна «кулуарна» бесіда індійського прем'єр-міністра М. Сінгха та його пакистанського колеги Ю. Р. Гілані після їх останньої зустрічі у 2009 р. З цієї нагоди, Президент Мальдів М. Нашид зазначив, що зустріч на вищому рівні сприятиме розширенню діалогу між Індією та Пакистаном [181, р. 41]. Тобто, для так званих малих держав Південної Азії саміти СААРК стають втіленням надії на покращення пакистансько-індійських відносин. Не маючи такого вагомego впливу на Індію, як регіонального гегемона, та будучи територіально дистанційованими від Пакистану, вони лише морально та дипломатично підтримують спроби розбудови миру у регіоні.

З метою вчасного реагування на терористичну загрозу держави-члени СААРК ще у листопаді 1987 р. підписали «Регіональну конвенцію про боротьбу з тероризмом», що набула чинності у серпні 1988 р. У преамбулі до неї підкреслюється, що держави-члени СААРК знають про небезпеку

пов'язану з поширенням тероризму, його вплив на мирне співробітництво, дружбу та добросусідські відносини, а також загрозу для суверенітету і територіальної цілісності держав [365]. Вже у Декларації саміту в м. Коломбо (Шрі-Ланка) у 1991 р. було наголошено на стурбованості держав-членів організації з приводу поширення тероризму у регіоні. Нову заяву «Про співпрацю у боротьбі з тероризмом» було оприлюднено на зустрічі міністрів СААРК, що відбулося 28 лютого 2009 р. [216, р. 3461].

Дискусії про ядерну зброю і про необхідність роззброєння також із самого початку були частиною порядку денного самітів СААРК. Набуття ядерного статусу Індією та Пакистаном додало ще один вимір регіональній безпеці у Південній Азії. Лідери держав-членів організації заявили про свою рішучість підтримувати заходи із заборони розповсюдження ядерної зброї. Проте, як показують об'єктивні факти, Індія та Пакистан досі не поставили свої підписи під Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

За роки функціонування СААРК намагалася вирішити кілька регіональних проблем, наприклад, протидія нелегальному наркотрафіку, торгівлі людьми, створення єдиної ідентичності південноазійських держав і боротьба із загрозою тероризму.

Кращі результати, аніж у безпековій сфері, держави-члени СААРК мають у розбудові економічного співробітництва та соціальної єдності. Із метою економічної інтеграції СААРК у 1995 р. було зроблено крок до економічного регіоналізму із введенням у дію угоди про преференційну торгівлю (САПТА), у 2006 р. угоду про вільну торгівлю (САФТА) [356, р. 17-18].

Крім економічної інтеграції, значна увага у СААРК приділяється соціальній згуртованості між країнами-членами з метою сприяння створення ідентичності Південної Азії, що закріплено у Соціальна хартії СААРК 2004 р. [366].

Незважаючи на заявлені наміри, СААРК, як регіональний орган, все ж таки піддається впливу внутрішньодержавних, міждержавних і регіональних

конфліктів. З моменту свого утворення, організація була піддана критиці за нездатність сформувати ефективну регіональну ідентичність. Міждержавні конфлікти і двосторонні інтереси держав-членів організації мають вагомий вплив на досягнення СААРК. Крім цього, організація відчуває на собі вплив зовнішніх акторів міжнародних відносин. Звичайно, у світовій тенденції до глобалізації було б хибно вважати, що Південна Азія та її інтеграційний орган зможуть існувати відокремлено від інших гравців на міжнародній арені. Можливо, із більшим залученням до співпраці із «зовнішніми силами» СААРК зможе подолати власну залежність від двосторонніх конфліктів між регіональними державами і стати більш ефективною.

Відсутність злагодженого регіонального співробітництва на теренах Південної Азії стає об'єктом обговорення не лише світової спільноти, а й турбує власне держави регіону. Лідери держав-членів СААРК підняли питання про відсутність всезагального регіонального співробітництва у Південній Азії на саміті організації у 2010 р. Дійсно, святкування 25-річчя СААРК поставило на порядок денний визначення досягнень і прорахунків у діяльності організації. Так, Прем'єр-міністр Індії М. Сінгх назвав СААРК після 25 років функціонування «склянкою, що наполовину порожня» [393]. У сфері безпеки найбільшим досягненням стало укладання «Регіональної конвенції про боротьбу з тероризмом». Проте й тут можна помітити недоліки. Ратифікація цієї Конвенції не стала початком дієвого її використання в якості інструменту співробітництва між державами-членами.

До сих пір у Південній Азії тільки досягнуто стадії «регіоналізації», тобто загальної активності на регіональному рівні, а також «м'якого регіоналізму» – ступеню обізнаності та низки ініціатив, спрямованих на більш тісне співробітництво.

Беручи до уваги такий вимір зовнішньої політики Індії як білатералізм або двосторонність [394, р. 260], то для СААРК із багатостороннім форматом відносин вкрай важко реагувати та впливати на контакти і рівень

відносин Індії зі своїми сусідами. Важливим є й недостатньо розвинена внутрішньорегіональна торгівля, яка відбувається між країнами СААРК. Очевидно, що традиційні уявлення про суверенітет і незалежність зберігають своє першочергове значення у сфері регіонального співробітництва і ділитися ними заради спільного майбутнього та розвитку ніхто не збирається, у тому числі й Індія як регіональний лідер.

Варто погодитися із німецьким дослідником М. Арндтом, що у Південній Азії суверенітет затьмарює безпеку [181, р. 45].

Крім довготривалого індійсько-пакистанського конфлікту, у держав-членів СААРК виникає стурбованість домінуючим становищем великих держав у діяльності організації і, зокрема, Індії. Невідповідність розміру і потужності між Індією, нацією більше 1 млрд. осіб, й оточуючих її сусідів, веде до зростання її домінантності у регіоні та потенційного втручання в їхні внутрішні справи. Такий стан речей вплинув на політичне мислення Бангладеш, Непалу та Шрі-Ланки.

Малі південноазійські держави мали власні інтереси та надії, приєднуючись до СААРК. Непал приєднався до СААРК сподіваючись, що ця платформа буде надавати йому можливості висловити свою позицію та відстояти національні інтереси у проблемах, більшість з яких пов'язані з Індією. Крім того, Непал прагнув до багатостороннього співробітництва, а не двосторонньої угоди з Індією, особливо у конфлікті щодо водних ресурсів. На момент створення СААРК, у Бангладеш були серйозні побоювання з приводу питання спільного використання водних ресурсів Гангу з Індією. Саме тому керівництво цієї держави поклало великі надії на діалог у межах регіональної організації. Спочатку Шрі-Ланка вагалася у своєму вступі до організації з огляду на її сприятливі економічні зв'язки з країнами Південно-Східної Азії, але внутрішній конфлікт у державі змусив її приєднатися до СААРК з надією на отримання допомоги у подоланні залежності та страху від Індії.

Збільшення військової модернізації у державах-членах СААРК може

розглядатися в якості одного з показників для оцінки серйозності зобов'язань учасників СААРК з приводу ефективного механізму регіонального співробітництва у Південній Азії. Утім такі дії не дають результатів у налагодженні довіри між регіональними державами та покращення безпекового клімату.

На саміті СААРК 2005 р. у Дацці держави-члени домовилися про створення арбітражної ради СААРК у Пакистані, але для вирішення комерційних спорів. СААРК ще належить зробити серйозні кроки, щоб повністю вирішити проблему міждержавних конфліктів у регіоні [371]. На думку деяких аналітиків для Південної Азії важливим є узаконення механізму підтримки безпеки. Відсутність механізмів вирішення конфліктів, спірних питань стає загрозою подальшій легітимності існування організації та її користі для безпекового середовища Південної Азії.

Для СААРК у питаннях безпеки діють принципи Панча-шила й усні заклики до миру. Ще на саміті у 2004 р. держави-члени зобов'язалися активізувати співпрацю, де було наголошено, що вони вбачають Південну Азію мирним і стабільним регіоном, в якому кожна країна знаходиться у мирі одна з одною [392, р. 106]. Такими нездійсненими закликами організація керується і сьогодні.

У 2010 р. гаслом 16-го саміту СААРК стало «Зелена та щаслива Азія», а на 18-му саміті у 2014 р. була проголошена «Інтеграція задля миру та благополуччя» [387; 222]. З часом залишається незмінним вплив відносин Пакистану й Індії на діяльність організації. Зокрема, черговий 19-й саміт організації запланований на 9-10 листопада 2016 р. в Ісламабаді було скасовано через відмову Індії брати у ньому участь. Причиною стало традиційне загострення ситуації у Кашмірі [193].

Аналітик В. П. Зінгель влучно описав СААРК як «шлюб за розрахунком, а не з любові» [181, р. 44]. СААРК народилася як колективна відповідь на прагнення до регіональної організації, яка могла б сприяти довгоочікуваній співпраці у регіоні й особливо заохочувати економічну

взаємодію між країнами, але під безперечним впливом індійських зовнішньополітичних ініціатив.

У той час як початкова ідея СААРК була задумана на засадах подібних до функціонування АСЕАН і ЄС, південноазійським державам ще не вдалося налагодити зв'язки, які характеризують взаємодію у попередніх двох інтеграційних утвореннях. Незважаючи на те, що вона є найбільшою регіональною організацією за чисельністю населення у світі, в її діяльності легко помітити невдачі у прийнятті рішень і реагуванні на загрози регіональній безпеці. Крім того, за концепцією К. Дойча, як регіональна організація СААРК знаходиться ще далеко від становлення спільноти безпеки, як це проявляється в інших регіонах [92]. Заважає національному та регіональному єднанню присутня у Південній Азії тенденція, названа С. Хантінгтоном «зіткненням цивілізацій» [374, р. 5].

Варто зауважити, що у Південній Азії у зв'язку із соціально-культурними особливостями та політичною історією важко вважати будь-яку країну в якості нейтральної. Індія, беручи до уваги її економічну міць і географічну перевагу, могла б грати роль посередника у вирішенні внутрішньорегіональних конфліктів. Проте це не можливо, тому що вона одночасно є учасником багатьох із них.

Певний імпульс до посередництва могли б мати спостерігачі СААРК (ЄС, США, Китай, Південна Корея, Японія й Іран) [357, р. 3], але і тут є певні нюанси. Останнім часом США та КНР вже визначилися із «фаворитами» у напрямку врегулювання двосторонніх конфліктів у Південній Азії на користь протидіючих Індії та Пакистану. До того ж, Вашингтон і Пекін намагаються збільшити свій вплив у регіоні, чим відстоюють власні національні інтереси і не є нейтральними сторонами.

У випадку із Південною Азією державам регіону треба визначитися, чи дійсно вони хочуть створити власну спільноту, чи бути заручниками міждержавних протиріч і сателітами великих держав [239, р. 174-175].

Крім конфліктів між державами-членами СААРК, є також розбіжності

у методах їх врегулювання, а саме, вироблення ефективного механізму для вирішення двосторонніх суперечок. Індія, Непал і Шрі-Ланка не стоять на засадах вирішення конфліктів у межах СААРК. Проте, СААРК показала свій потенціал як форум для діалогу, ведення переговорів і зміцнення довіри між регіональними державами, де на перше місце виходять гуманітарні проблеми й економічний розвиток держав.

Екс-прем'єр-міністр Індії І. К. Гуджрал на конференції «СААРК 2015. Розширення горизонтів», що відбулася у Нью-Делі у 2007 р. зазначив про розвиток неофіційного СААРК, як майбутнього організації [172, р. 13], тобто побудови відносин між південноазійськими державами у різних сферах на неурядовому рівні. Така заява підтримує зовнішню та регіональну політику Індії, але для стабільного розвитку регіональної системи безпеки існування неофіційного СААРК буде мати той же результат, що нівелювання організації як такої.

Південноазійські дослідники з питань безпеки мають свої власні концепції й ідеї розбудови безпеки у регіоні.

Б. Чаудхурі (Нью-Делі, Індія) вважає, що найбільша перешкода у відносинах між країнами субконтиненту є неоднозначне розуміння того, що вони значать один для одного, оскільки необхідно створити єдину регіональну ідентичність, а інтеграція у сфері безпеки повинна бути встановлена між країнами регіону на прикладі ЄС [376, р. 173-174].

Доктор М. Ахмар, професор кафедри міжнародних відносин Університету Карачі (Пакистан) стверджує, що недовіра та підозрілість складають основу підходів усіх країн Південної Азії, зокрема Індії та Пакистану до питань безпеки, які є критично важливими інструментами розбудови єдиної архітектури безпеки у регіоні. М. Ахмар відзначає, що до тих пір, як існують структурні протиріччя у СААРК, насамперед, між двома головними її членами, вона не зможе відігравати важливу роль у забезпеченні миру, стабільності та регіонального співробітництва [376, р. 177].

А. С. Хашмі, старший аналітик Інституту регіональних досліджень (Ісламабад, Пакистан), інтерпретує концепцію безпеки трохи по-іншому. На її думку, стабільність всередині кожної держави стане початком безпеки у регіоні. Зокрема Пакистан повинен керуватися власними внутрішніми механізмами безпеки. Подолання загрози тероризму на пакистанській території стане вагомим аргументом для зміцнення довіри та безпеки у Південній Азії. Тобто, не пошук спільної ідентичності, а результати внутрішніх змін у кожній державі стануть імпульсом до об'єднання та перейняття досвіду. У свою чергу СААРК має вжити суворих зобов'язань вирішувати політичні проблеми незважаючи на заборони [232, р. 93-94].

На думку німецького дослідника К. Вагнера, Південноазійський регіон ще далекий від утворення «безпекової спільноти». З огляду на це, розвиток СААРК дослідник інтерпретує лише крізь призму соціальних та економічних питань, які все ж таки не стануть вирішальними у побудові сталої архітектури регіонально безпеки [417, р. 22].

На сучасному етапі лідерам країн Південної Азії необхідно розпочати закладати основи архітектури безпеки на засадах взаємної довіри, яка буде спроможна задовольнити потреби регіональних країн у вирішенні традиційних і «нетрадиційних» загроз. Така архітектура має бути стійкою та всеосяжною. На думку радника з національної безпеки Індії Ш. Менона, південноазійським державам треба побудувати такі структури, які б були достатньо гнучкими та змогли б уникнути тих недоліків, якими володіють вже існуючі міжнародні організації, себто вони мають протистояти самій природі тих загроз, які стоять перед регіоном. Структури та механізми їхньої роботи мають бути влаштовані таким чином, щоб адекватно відповідати на різні аспекти традиційних і «нетрадиційних» викликів регіональній безпеці. Для цього необхідні диференційований підхід та інституційна рівність учасників структури у всіх сферах співпраці. Можливе існування ядра організації, яке буде контролювати діяльність на прикладі самітів АСЕАН. Зважаючи на особливості розвитку внутрішньої та

зовнішньої політики країн регіону, стратегічна архітектура безпеки Південної Азії має концентруватися не лише на вирішенні внутрішніх загроз, а й брати до уваги виклики сусідніх регіонів – Центральної Азії, Південно-Східної Азії та АТР [317, р. 10].

Індійський дослідник К. Баджаї наголошує на можливому позитивному впливі на діяльність СААРК та побудову архітектури регіональної безпеки великих держав – США та КНР. Саме Вашингтон і Пекін мають посприяти налагодженню діалогу між Ісламабадом і Делі. Для цього, на думку К. Баджаї, їм просто треба відмовитися від політики патронату над конфліктуючими сторонами і це змусить Індію та Пакистан зробити крок назустріч один одному [189, р. 120].

Різноманітні варіанти розвитку СААРК і змін у Південній Азії безперечно будуть пов'язані із безпековими питаннями, від вирішення яких вони постійно уникають. Тож, існуючі механізми взаємодії між державами СААРК на двосторонній основі та домінуюче положення Індії на субконтиненті склали асиметричність регіональної системи безпеки.

Одним із відправних пунктів до трансформації регіональної системи безпеки саме через інституційний орган стало залучення Афганістану до складу держав-членів СААРК на 14-му саміті у 2007 р. [395, р. 250]. Таке розширення організації стало одночасно зміною у географічних і політичних межах регіону.

Входження Афганістану до Південноазійського РКБ хоча і не змінило політичні інструменти функціонування СААРК, але започаткувало перестановку сил у регіоні. Ще більше зацікавлення регіоном зі сторони США та КНР останнім часом лише нівелює спроби консолідації південноазійських держав. Перманентне загострення пакистансько-індійських відносин ставить під сумнів проведення самітів організації.

Така вразливість від міждержавних суперечностей лише підкреслює характеристику відносин у Південноазійському регіоні як двосторонніх, що ускладнює процес побудови архітектури регіональної безпеки на

загальноприйнятих засадах.

Отже, будучи саме майданчиком для зустрічей, а не прийняття рішень, СААРК не стане втіленням інтеграції на субконтиненті, розвитку безпекового регіоналізму та єдності держав. Для втілення на практиці теоретично існуючого потенціалу організації регіональним державам, насамперед невеликим, треба відчувати свою важливість і самозахищеність для того, щоб почати «ділитися власним суверенітетом» на користь загальнорегіональній безпеці та добробуту. Така ситуація видається реалістичною лише за умови досягнення відносин партнерства, а не підпорядкованості з «великим сусідом» Індією.

Одночасно з цим, не менш важливою умовою для побудови ефективної інтеграції є хоча б підняття на інституційному рівні питань пакистансько-індійських відносин. Проте, з огляду на сучасний стан регіональної системи безпеки у Південній Азії на порядку денному СААРК та в її компетенції залишається реагування на деякі загрози нетрадиційного характеру, але не традиційні застарілі конфлікти. Хоча деякі дослідники і розглядають перспективу відродження СААРК через розбудови інституційної структури реагування на «нетрадиційні» загрози, проте, за умови їхньої тісної взаємозалежності із традиційними, для регіону це буде короткотривалим і неефективним інструментом.

З огляду на сучасні зміни у Південноазійській системі регіональної безпеки, США та КНР все більше нарощують свій вплив на регіональні полюси сили – Індію та Пакистан. У результаті таких перетворень, менші держави регіону де-факто можуть стати інструментами у грі за регіональне лідерство великих держав, що у перспективі матиме деструктивний вплив на побудову безпекових механізмів у межах СААРК.

2.3. Трансформація Південноазійського регіонального комплексу безпеки

Важливим аспектом розбудови Південноазійського РКБ є те, що тільки Індія має з усіма іншими країнами регіону спільний сухопутний чи морський кордон. Відокремленим залишається Пакистан, який, у свою чергу, має тісні зв'язки з Афганістаном.

На теренах Азії, як зазначає Б. Бузан, у 1990-х рр. відбулося об'єднання двох комплексів безпеки Північно-Східної та Південно-Східної Азії в один – Східноазійський. Окрім цього великого комплексу у регіоні існує ще й Південноазійський. Дослідник оперує поняттями «підкомплексу» та «суперкомплексу». Підкомплекс є підсистемою у межах комплексу безпеки. У свою чергу, суперкомплекс утворюється під впливом тісних міжрегіональних зв'язків, в яких важливу роль відіграє наявність глобальної держави. Згідно з Б. Бузаном, останнім часом зароджується тенденція до поступового зближення двох комплексів – Південної та Східної Азії під впливом «китайського» чинника. Утім ця тенденція є дуже слабкою, адже існує низка конфліктогенних протиріч як у межах комплексів, так і у відносинах між їх основними суб'єктами (зокрема, конкуренція за лідерство між Індією та КНР) [197].

Якщо вести мову про зміни у регіональному комплексі безпеки, то за теорією Б. Бузана передбачається три можливих варіанти:

- статус-кво (без змін основної структури комплексу);
- внутрішня трансформація (вплив внутрішніх змін у РКБ: інтеграція, поляризація, нерівномірний розвиток учасників);
- зовнішня трансформація (зміни за рахунок розширення чи звуження кордонів РКБ – варіації складу елементів регіону) [103, с. 65].

Якщо вище зазначена тенденція до зближення Південної та Східної Азії є недостатньо сильною, то у самому Південноазійському комплексі можна спостерігати зміни, що знайдуть своє висвітлення у розгляді трансформаційних етапів.

Отже застосовуючи підхід Б. Бузана до проблеми безпеки, регіон Південної Азії може бути охарактеризований наступним чином.

Найяскравішим прикладом внутрішньодержавної нестабільності є Ісламська Республіка Пакистан, якій притаманні риси «слабкої» держави, де немає єдності серед населення щодо регіональної ідентичності держави, а влада не користується всебічною підтримкою серед населення. Останнє проявляється через існування сепаратистських, ісламістських угруповань терористичного спрямування, які чинять супротив державній владі [422, р. 28-29].

З точки зору внутрішньодержавного безпекового середовища, яке безпосередньо є визначальним у побудові двосторонніх чи багатосторонніх відносин з іншими суб'єктами, у нашому випадку – державами того чи іншого регіону, важливим є застосування конструктивістської теорії у міжнародних відносинах. Зокрема, такого її положення як «ідентичність» і «регіональна ідентичність» [83]. Визначальною є категорія «друг-ворог», якої також дотримується Б. Бузан [198, р. 54].

Для південноазійських держав є характерною ознакою невизначена ідентичність і високий рівень недовіри як всередині держав через існування сепаратистських рухів, так і до регіональних сусідів. Показовим прикладом проблеми ідентичності є ІРП, де проживають етноси, які частково себе ідентифікують з Південною Азією (мухаджири), а частково – з Середнім Сходом (пуштуни), або кашмірці, які відстоюють власну ідентичність [432, р. 37]. Накладання таких ідентичностей призводить до територіальних та етнічних конфліктів – проблеми Пуштуністану та Кашміру, які нерозривно пов'язують Пакистан з Афганістаном та Індією.

Пакистан найближчим часом неможливо буде розглядати окремо від Південноазійського РКБ через дилему ядерної безпеки з Індією, яка визначається як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. До того ж, з точки зору конструктивізму та його «феномену ідентичності», у пакистанському суспільстві формується сталий образ Індії як «ворога».

Рівень відносин у форматі «держава-держава» у регіоні характеризується двома головними межами протистояння. По-перше, між Індією, з однієї сторони, та Непалом (проблеми кордонів, водних ресурсів, міграції), Бангладеш (розмежування водних меж і міграція) та Шрі-Ланкою (тамільська проблема), з іншої сторони. По-друге, між Республікою Індією та Ісламською Республікою Пакистан як з приводу територіальних суперечностей, ядерної гонки озброєнь, так і конкуренції за лідерство у регіоні [333, р. 20-25]. Нестабільність внутрішньої ситуації у державах Південної Азії та наявність прикордонних, етнічних конфліктів ускладнює двосторонні контакти та зменшує рівень довіри.

Великого значення у безпековому регіоналізмі Південної Азії відіграють саме взаємовідносини між офіційними Нью-Делі й Ісламабадом з приводу територіального й етноконфесійного конфлікту через Кашмір та ядерного протистояння. Саме кашмірська проблема може стати причиною розгортання ядерної війни у регіоні, оскільки Пакистан залишає за собою право превентивного застосування ядерної зброї.

Цей факт мав би розширити співробітництво держав регіону у зміцненні безпеки на інституційному рівні – СААРК. Вилучення із компетенції організації врегулювання двосторонніх і суперечливих питань характеризує її як недостатньо ефективну. Вхідження до СААРК у 2007 р. Афганістану [406] дозволяє говорити про започаткування процесу розширення меж Південноазійського регіону та, як результат, його безпекової конфігурації.

Б. Бузан називає Афганістан «державою-інсулятором», тобто такою, що відокремлює Південноазійський комплекс від пострадянського (Центральноазійського). Зважаючи на взаємозалежність інтересів Ісламабаду та Кабулу крізь призму спільних загроз, зокрема, тероризму, сепаратизму, екстремізму, які, до речі, безпосередньо мають вплив на інші держави регіону, Афганістан варто внести до Південноазійського РКБ. Таке розширення пропагується і залученням до врегулювання афганського

питання центросилових держав – КНР та США, які останнім часом відграють все більшу роль у безпековому середовищі регіону.

Міжрегіональний рівень безпеки, на думку Б. Бузана, втілюється у тенденції до поступового взаємопроникнення Південноазійського та Східноазійського комплексів під впливом Китаю. На сучасному етапі КНР активізує співпрацю з Пакистаном, зокрема, в ядерній і військово-політичній сфері як аспект «стримування» Індії у регіоні, а також, долучається до афганського врегулювання.

За Б. Бузаном, Китай відносно Південної Азії та проблеми безпеки у регіоні виступає ще й як гравець на глобальному рівні або рівні втручання великих держав у регіон. Як велика держава у цьому контексті виступають і США. Регіон у світлі останніх подій стає простором для боротьби за світове лідерство між Пекіном і Вашингтоном. Відхід Пакистану від фарватеру зовнішньої політики США (вбивство У. бен Ладена й атаки американськими безпілотниками пакистанських прикордонних з Афганістаном провінцій), а також переорієнтування Ісламабаду на Пекін (характеристика Пекіном відносин з Ісламабадом як «всепогодних» («all-weather»)) [344, р. 11], спровокувало зближення США з Індією, зокрема, в ядерній сфері [330, р. 62].

Можна вести мову про перегрупування інтересів основних регіональних акторів у безпековій сфері: Пакистан – Китай, Індія – Сполучені Штати, Пакистан – Китай – Афганістан. Незмінною є конфронтація Пакистан – Індія в ядерній сфері.

Існування такої безпекової нестабільності та рівня загроз на теренах Південної Азії дають підстави на основі теорії Б. Бузана класифікувати цей РКБ як «конфліктне утворення» (conflict formation), де війни та застосування насилля у політичних відносинах мають досить високий ступінь вірогідності. Центральною віссю конфліктів є відносини Індія – Пакистан, які стають визначальними у стабільності регіональної системи безпеки.

Від дилеми безпеки між Ісламабадом і Нью-Делі знаходяться у

залежності усі інші держави регіону, навіть саміти СААРК скасовуються через чергове загострення пакистансько-індійських відносин.

Тому перед державами Південної Азії у будівництві регіональної архітектури безпеки постає нагальне питання перегляду інституційної складової, а саме, модернізації СААРК або створення нової організації, яка буде більш практичною у безпекових питаннях [304, р. 81]. У свою чергу, видається досить сумнівним у найближчий час така організаційна зміна, адже зростання рівня напруги між Пакистаном та Індією є беззаперечним фактом. Діяльність організації у стабілізації безпеки поставить питання підтримки тієї чи іншої сторони конфлікту, що, за умови втручання центросилових держав, призведе до фрагментації Південноазійського РКБ.

Визначивши основні риси Південноазійського регіону як регіонального комплексу безпеки за теорією Б. Бузана та з'ясувавши, що у ньому відбуваються зміни, можна виділити декілька етапів таких трансформацій.

Варто зауважити, що серед російських сходознавців сформувався окремий підхід до еволюції Південноазійського регіону, в якому також першочергову роль набуває безпековий чинник і формат відносин Пакистан – Індія. В. Я. Белокреницький, В. М. Москаленко та Т. Л. Шаумян виділяють три головних періоди у геополітичному розвитку регіону: перший – 1947-1971 рр., другий – до 1989 р. і третій – сучасний. У середині першого, який закінчився відокремленням Бангладеш від Пакистану, формуються підперіоди, характеристикою яких слугує індійсько-китайський прикордонний конфлікт восени 1962 р. Другий період менш гострих відносин між Індією та Пакистаном поділений на етапи: до початку війни в Афганістані на межі 70-80-х рр. та після нього. У нинішньому етапі автори виділили дві віхи – ядерні випробування Індії та Пакистану у 1998 р. та міжнародну операцію із протидії тероризму після подій 11 вересня 2001 р. [14, с. 10]

Звертаючись до теорії регіональних комплексів безпеки варто зауважити, що основою для утворення того чи іншого регіонального

комплексу виступає високий рівень взаємозалежності у сфері безпеки, що усвідомлюється сусідніми між собою державами, зокрема, реагування на загрози та подолання їх.

Усі механізми забезпечення безпеки у Південноазійському регіоні виникають із загального поняття загроз і конфліктогенності. Можна провести паралель між подоланням загроз у біполярний період та у сучасній системі міжнародних відносин. Якщо у першому випадку безпека розглядалася як глобальний баланс сил, то у другому – глобальний рівень поступається регіональному, а союзи можуть утворюватися не лише на засадах сили, а як відповідь на спільні загрози [220, р. 226]. Вже не існує двох наддержав, які займалися насамперед питаннями війни та миру у світі. Ця компетенція перейшла до регіональних структур, які можуть самостійно реагувати на нові виклики.

Існують і такі виклики, які притаманні всім без винятку регіонам. До них відносяться: локальні конфлікти, прикордонні сутички та невійськові загрози, які й утворюють конфліктогенність регіонів [391, р. 169]. Саме ці загрози і становлять предметне поле дослідження безпекового регіоналізму.

Поряд із реагуванням держав регіону на спільні загрози, важливим елементом побудови архітектури регіональної безпеки виступає зовнішній вплив, а саме втручання держав «центрів сили» та позарегіональних акторів міжнародних відносин. Втручання великих держав у врегулювання ситуації у регіоні має узгоджуватися з практикою подолання криз, яка утворилася у тій чи іншій регіональній безпековій системі. Якщо цей фактор не буде враховано, то ще більша ескалація конфлікту є неминучою, що призведе до нівелювання тих заходів безпеки, які були напрацьовані у регіоні.

Беручи до уваги складність і неординарність процесу розбудови регіонального комплексу безпеки у Південній Азії, формування механізмів взаємодії між державами на тлі боротьби за регіональне лідерство між Індією та Пакистаном, автор використовує фактори загроз і зовнішнього впливу як критерії виокремлення етапів формування Південноазійської

системи регіональної безпеки. Внутрішнє середовище у державах регіону впливає на зміни у системі регіональної безпеки наступним чином: стає передумовою для збільшення чи зменшення рівня загроз у регіоні; слугує каталізатором, що визначає ступінь взаємовідносин між регіональними державами – Індією та Пакистаном; визначає чи є сприятливими умови втручання зовнішніх сил до регіону.

Так як точкою відліку хронологічних меж дисертаційного дослідження визначається 1998 р., то необхідно детально зупинитися на виділенні етапів, які описують поступові трансформаційні зміни у функціонуванні Південноазійського РКБ, починаючи з оголошення Індії та Пакистану «де-факто» ядерними державами. Зокрема, за допомогою теорій М. Аюба та Б. Міллера визначити вплив внутрішніх факторів на регіональну систему безпеки Південної Азії як формації держав, що розвиваються й є постколоніальними, а також рівень війни та миру у будівництві архітектури регіональної безпеки.

Проте, взявши за критерії оцінки рівень загроз і зовнішнього впливу, автор вважає за доцільне виділити передетапи, що сприяли створенню умов для трансформації Південноазійського РКБ саме з 1998 р.

Варто погодитися з російськими сходознавцями у хронологічних межах першого та другого етапів становлення Південноазійського регіону у 1947-1989 рр., коли відбулося формування регіону у межах семи географічно близьких держав і зародження інституційного рівня співпраці між ними, що втілювався в утворенні СААРК.

Проте, з 1989 р. до 1998 р. можна виділити проміжний етап, який створив підґрунтя до виникнення «нетрадиційних» загроз у регіоні – тероризму, нелегальних наркотрафіку та міграції (ситуація в Афганістані та посилення впливу на неї з пакистанської сторони). Особливість етапу полягає у безпрецедентному стану відносин Індія – Пакистан за якого обидві держави намагалися побудувати міри довіри в ядерній сфері. Такий стан двосторонніх відносин міг сприяти наближенню до вироблення такої

стратегії будівництва регіонального миру відповідно до теорії Б. Міллера як «нормальний мир». До того ж на той момент у регіоні не спостерігалось занадто великого впливу зовнішніх акторів.

У період з 1998 р. по 2016 р. можна виділити такі етапи розвитку Південноазійського РКБ (Додаток А).

Перший етап – 1998-2007 рр. Даний етап характеризується особливостями внутрішніх процесів у державах регіону, які склалися під впливом загроз безпеці Південній Азії. Так, до традиційних загроз військово-політичного характеру додалися ядерний чинник і «нова» загроза – тероризм.

Проголошення Індією та Пакистаном набуття ядерного статусу започаткувало у регіоні поступальний процес, який згодом оформився в ядерну гонку озброєнь та нарощення Ісламабадом і Нью-Делі своїх ракетно-ядерних потенціалів. Між двома великими регіональними державами відносини набули вираженої асиметрії.

«Ядерного» забарвлення набув і Кашмірський конфлікт, загострення якого у 1999 р. (Каргильська криза), поставив держави у ситуацію можливого застосування ядерної зброї. На той час регіон опинився у ситуації наближеній до «гарячої війни» за визначенням Б. Міллера. Проте втручання США та їх вплив на пакистанську сторону знову повернуло безпекове середовище у Південній Азії до стану «холодної війни».

Показовим прикладом впливу внутрішніх чинників на позиціонування держави у регіоні став встановлений до 2008 р. у Пакистані військовий режим генерала П. Мушаррафа. Зокрема, за влади військових у Пакистані відбувається одночасно боротьба з тероризмом на території Афганістану, як підтримка антитерористичної стратегії США, так і поширення терористичних, мілітаристських, радикальних угруповань у самій державі [211, р. 42-47]. Набувають розвитку нелегальні наркоторгівля та міграція населення з Афганістану. У 2000-х рр. Ісламабад зіштовхується з такими загрозами від наркотрафіку як наркотичний тероризм і наркотичний

джихад.

У пакистансько-індійських відносинах продовжується переговорний процес щодо Кашмірської проблеми, який не увінчується конкретними діями і лише закріплює характеристику двосторонніх відносин як «стабільну конфронтацію». Влада ж військових у Пакистані продовжує використовувати феномен ідентичності та позиціонування Індії як «ворога» пакистанської нації.

З метою подолання військової асиметрії з Індією, Пакистан зміцнює співпрацю з КНР в ядерній сфері. У регіоні поступово збільшують свій вплив як США, так і КНР.

Втручання Пакистану до афганського врегулювання під егідою США та стурбування цим Індії через можливість поширення «нетрадиційних» загроз на її територію, створює підґрунтя до залучення Афганістану до Південноазійського РКБ.

Другий етап – 2007-2011 рр. На фоні становлення «нетрадиційних» загроз беруть початок зовнішні трансформаційні процеси на теренах Південної Азії. По-перше, у 2007 р. на 14-му саміті держав-членів СААРК Афганістан увійшов до складу організації і цим самим розпочав розширення регіону та новий вплив на систему безпеки. Тому, можна стверджувати, що Афганістан вже не є «країною-інсулятором» як його характеризує Б. Бузан, а має не лише суб'єктивний, а й об'єктивний вплив на будівництво регіональної системи безпеки у Південній Азії.

По-друге, у 2008 р. на офіційному рівні відбулося переорієнтування індійської зовнішньої політики на співробітництво із США, які до цього часу були невід'ємним союзником Пакистану у боротьбі з тероризмом. Індійсько-американська ядерна угода від 10 жовтня 2008 р. закріпила партнерство між державами та стала каталізатором до розвитку пакистансько-китайського військово-політичного альянсу в ядерній сфері [306, р. 45].

По-третє, у 2008 р. відбулося чергове загострення відносин Індії та

Пакистану через теракт у Мумбаї, який нібито був організований кашмірськими терористами з допомогою пакистанської сторони, що нівелювало вже налагоджений міждержавний діалог.

По-четверте, закладено основи до переорієнтування головних регіональних гравців і за сумісництвом ядерних держав на союзництво з державами «центрами сили» як позарегіональними гравцями – США та КНР.

У даний період у регіоні триває стан «холодної війни» та закладаються передумови до його підтримки зі сторони зовнішніх гравців – США та КНР.

Демократична зміна влади у Пакистані, у зв'язку з перемогою на виборах А. А. Зардарі, не призвела до покращення внутрішньодержавної ситуації у плані зменшення терористичної загрози та консолідації населення. Проте, Ісламабад не відходить від американської антитерористичної стратегії та намагається налагоджувати відносини із офіційним Кабулом.

Третій етап – з 2011 р. Основою змін у системі регіональної безпеки стає перерозподіл сил за рахунок відходу Пакистану від фарватеру зовнішньої політики США, поступове входження Нью-Делі до меж впливу Вашингтону та все більша переорієнтація Ісламабаду на Пекін. Афганістан починає впливати на систему регіональної безпеки не лише як джерело «нетрадиційних» загроз, а й як сфера зіткнення інтересів Індії та Пакистану.

У 2011 р. відбулося значне дистанціювання Ісламабаду від фарватеру зовнішньої політики США у зв'язку з вбивством на пакистанській території У. бен Ладена та скорочення адміністрацією Б. Обама у липні того ж року військової допомоги Пакистану.

У результаті логічних висновків, виникає твердження про переорієнтацію зовнішньополітичних інтересів Ісламабаду у бік Пекіну. Такі припущення є досить обґрунтованими, оскільки у 2013 р. свій перший візит Н. Шаріф, як Прем'єр-міністр Пакистану, здійснив саме до КНР. Результатом стало підписання «Заяви про спільне бачення щодо

поглиблення пакистансько-китайської стратегічної взаємодії та партнерства у Новій ері».

Вже у 2015 р. між Пекіном та Ісламабадом був підписаний договір про оренду китайською стороною пакистанського порту Гвадар і покладено початок пакистансько-китайському економічному коридору. Це неабияк занепокоїло Індію, яка вже у травні 2016 р. уклала угоду з Іраном про розвиток порту Чабахар недалеко від ірансько-пакистанського кордону [238].

Вплив на розвиток Південноазійського РКБ мали внутрішньополітичні зміни в Індії, Пакистані й Афганістані, де у 2014 р. відбулися вибори і до влади прийшли нові політичні лідери, відповідно, Н. Моді, М. Хусейн (Н. Шаріф став втретє прем'єром), А. Гані. Між ними почав набувати обертів двосторонній діалог, хоча й не завжди конструктивний. Н. Шаріф ініціював початок переговорного процесу з пакистанськими талібами.

Разом з такими змінами політичного істеблішменту, у Пакистані набувають авторитету серед населення й військові на чолі з генералом Р. Шаріфом.

Після виведення спільного військового контингенту НАТО та США з Афганістану у 2014 р. вже наступного року Пакистан ініціював проведення переговорного процесу з угрупованням «Талібан» в Афганістані. Проте, як показав час, вже у 2016 р. цей процес зазнав невдачі. Новий мулла талібів відмовився вступати у будь-які переговори.

Варто зауважити, що великий вплив на пакистансько-афганські відносини мала проведена у 2015 р. пакистанською армією на чолі з генералом Р. Шаріфом вдала антитерористична операція «Зарб-і-Азб» у провінції Хайбер-Пахтунхва.

У зв'язку зі зближенням великих регіональних держав із державами «центрами сили» на цьому етапі зароджується внутрішня трансформація Південноазійського РКБ за рахунок більшої поляризації й утворення протидіючих альянсів Пакистан – КНР, Індія – США. Варто зауважити, що

за такої співпраці у регіоні підтримується стан «холодної війни» та «холодного миру», за якого великі зовнішні держави надають військову допомогу полюсам сили у регіоні, перетворюючи регіональне середовище на арену боротьби за світове лідерство між собою.

Перспективи початку четвертого етапу з 2016 р. Проаналізувавши вище зазначені факти, автор дійшов висновку про можливий початок нового етапу у розвитку Південноазійського РКБ у 2016 р. на який будуть безпосередньо впливати внутрішні фактори та двосторонні відносини у трикутнику інтересів Індія – Пакистан – Афганістан.

Приводом до цього слугує черговий зрив переговорного процесу між Ісламабадом і Нью-Делі терактами на індійську військову базу у Петханкоку 2 січня 2016 р., який був закладений візитом Н. Моді до Лахору у грудні 2015 р. [258]. Погіршення пакистансько-індійських відносин сталося 8 липня 2016 р. через вбивство у масовому мітингу у Джамму та Кашмір індійськими урядовими військами керівника осередку мілітаристської організації «Хізб-уль-Муджахидин» у Кашмірі. Продовжилися теракти у Кашмірі й у вересні 2016 р. Це знайшло великий резонанс у заявах Н. Шаріфа щодо найшвидшого об'єднання Кашміру [324].

Варто наголосити, що за об'єднання Кашміру виступає і Р. Шаріф, який останнім часом має неабиякий авторитет серед пакистанців. Існує підґрунтя стверджувати, що влада у Пакистані номінально за Н. Шаріфом, а реально – у руках Р. Шаріфа.

Останнє загострення пакистансько-афганських відносин у червні 2016 р через військовий інцидент у Торкхамі, що завершився розгромом табору афганських біженців і побудовою воріт на пункту пропуску, відбулося саме за ініціативи військової еліти, а не уряду Н. Шаріфа [259].

Участь же Афганістану у спільній ірансько-індійській угоді з приводу порту Чабахар і критика А. Гані пакистанської політики щодо «Талібану» дає привід стверджувати, що інцидент у Торкхамі є інструментом тиску на афганську сторону.

Тому варто погодитися з українським дослідником П. Ігнат'євим, що військові у Пакистані ще очікують нагоди повернутися до влади і мають підтримку серед населення [56, с. 336].

Наявність у Індії та Пакистану ядерної зброї стане сигналом для США та КНР не допустити поширення «гарячої війни», стимулюючи сторони військовою допомогою задля «холодного миру» та «холодної війни» у регіоні. Тому врегулювання спірних питань у найближчому майбутньому не передбачається.

Також є ризик економічної кризи у Пакистані через надмірне асигнування оборонної й ядерної сфери. Проте війна не є вигідною Пакистану через вірогідність активізації терористичних угруповань, що може призвести до ісламізації держави.

Не відкидається і загроза талібанізації й ісламізації держави як зазначають у сценарії розвитку Пакистану й Афганістану до 2050 р. російські дослідники В. Я. Белокреницький і С. Н. Каменев [13; 11, с. 89]. Вплив на це матимуть дії терористичної організації «Ісламської держави Іраку і Леванту» (ІДІЛ) та можливе залучення до її діяльності «Техрік-і-Талібан-Пакистан» (ТТП).

Отже, Південна Азія є регіональним комплексом безпеки відповідно до теорії Б. Бузана, який знаходиться у процесі трансформації: зовнішня відбулася за рахунок розширення кола основних регіональних акторів (включення Афганістану до СААРК у 2007 р.), а внутрішня – з 2011 р. під впливом США та КНР відбувається поляризація регіону за рахунок утворення союзів Пакистан – КНР та Індія – США. Існування дилеми безпеки між регіональними державами Пакистаном та Індією збільшує рівень конфліктогенності. До того ж, загострення відносин Індія – Пакистан через Кашмір у 2016 р. ставить під загрозу безпеку у регіоні. У свою чергу, на двосторонні контакти матиме вплив внутрішня ситуація у Пакистані – активізація військової еліти або продовження діяльності уряду Н. Шаріфа за яким буде нарощувати свій авторитет армія.

СААРК, як інституційна складова регіону, є недостатньо ефективною у врегулюванні безпекових питань, що підтверджує її створення відповідно до класифікації А. Ачарії як стримування гегемона, яким виступає Індія. Модернізація, або можливе утворення нового інституційного механізму, буде ефективним лише за умови встановлення заходів довіри між Ісламабадом і Нью-Делі, а також зменшення втручання у регіональне безпекове середовище держав «центрів сили» – КНР та США. Однак, на сучасному етапі такі зміни розглядаються у довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 3

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ТА ДВОСТОРОННІ КОНТАКТИ ПАКИСТАНУ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

3.1. Внутрішньополітичні характеристики Пакистану як детермінанта формування регіональних пріоритетів

Для характеристики держави як суб'єкта міжнародних відносин та її місця у світі використовуються такі поняття як «розвинені країни» та «країни, що розвиваються». Саме із розпадом біполярної моделі світового устрою, набуттям все більшої ваги у міждержавних відносинах так званих постколоніальних держав, виникає потреба у новому розумінні як безпеки, так і формуванні зовнішньополітичних пріоритетів держав.

Відомим є детермінізм і взаємозалежність зовнішньої та внутрішньої політики держави. Проте, розглядаючи постколоніальні держави, які ще називають «держави, що розвиваються», або «держави Третього світу» простежується певна закономірність. Їхня безпекова та зовнішня політика не просто пов'язана, а безпосередньо залежить і визначається внутрішньодержавними процесами.

Так, доцільним видається застосування твердження М. Аюба, що для держав Третього світу у визначенні зовнішньої політики, регіональної приналежності вагомими є внутрішньополітичні особливості [186, р. 40-41]. До більшості таких внутрішніх характеристик держав із колоніальним минулим, на відміну від «розвинених держав», застосовується дещо негативний ракурс висвітлення або частка «не». На думку М. Аюба до визначальних факторів внутрішнього середовища таких держав належать:

– недостатня внутрішня згуртованість населення через соціальні

диспропорції, етнічну та національну різноманітність, релігійну приналежність;

– невизначеність територіальних кордонів, конкуренція між етнічними групами, сепаратизм, що призводить до внутрішньодержавних і міждержавних конфліктів;

– нелегітимність державної влади, державних інститутів, недовіра до провладної еліти;

– проблеми економічного розвитку.

Варто зауважити, що постколоніальні держави, зокрема й Пакистан, мають турбулентне внутрішнє середовище. Їхнє становлення та розвиток варто розглядати «із середини», а зовнішньополітичні цілі та маневри безпосередньо продиктовані та пов'язані із внутрішніми змінами.

Назву країни «Пакистан» запропонував у січні 1933 р. студент Кембриджу Чаудрі Рахмат Алі у своєму памфлеті «Зараз чи ніколи: ми житимемо чи зникнемо назавжди?». Відповідно до букв, назва країни розшифровується наступним чином: П – Пенджаб, А – Афганістан (північний захід країни, пуштунські землі), К – Кашмір, С – Сінд і тан – Белуджистан [56, с. 5].

У запропонованій назві втілено адміністративно-територіальний устрій Пакистану через названі провінції, які уособлюють різноманіття етнонаціонального складу держави. Якщо розглянути тлумачення назви під іншим кутом, то простежується важлива для сьогодення держави та її зовнішньополітичного курсу геополітична складова. По-перше, усі «літери-провінції» мають безпосередній вплив одночасно на внутрішню ситуацію та зовнішні орієнтири Пакистану. По-друге, літери «А» та «К» є втіленням двох найбільш болючих для держави (у зовнішньополітичному плані) територіальних проблем – Кашміру та Пуштуністану. По-третє, пуштунські землі тісно поєднані з афганською політикою Ісламабаду, а Кашмір є втіленням протистояння з Індією, що детермінує складнощі регіональної взаємодії Пакистану.

Така внутрішньоорієнтована природа назви держави виправдовує не просто ідею єднання провінцій, а й стає втіленням феномену ідентичності держави, розуміння спільних цінностей задля єднання та взаємного існування. У взаємозв'язку з внутрішнім станом у державі та внутрішньою політикою проходять становлення та розвиток її зовнішньополітичні орієнтири. Тому варто вести мову про взаємозв'язок ідентичності держави (Хто ми?) з ідентичністю регіональною (Хто вони? Чи вони такі як ми? З ким підтримувати дружні відносини, а хто інакший?).

Якщо ефекту єдності та подібності не виявлено, то виникає конфлікт ідентичностей причиною якого можуть слугувати: «зіткнення цивілізацій» (теорія Хантінгтона), або ж ситуація за якої дві або більше держав претендують на одну і ту ж історичну, культурну, соціальну територію [99]. Таке «накладання ідентичностей» втілюється у територіальних конфліктах.

Тому для Пакистану, як держави, яка постійно знаходиться у стані територіальних і міжетнічних конфліктів, важливим є процес згуртованості населення, який постійно загальмовується. Як вже зазначалося, держава є постколоніальною, так як виникла у результаті поділу Британської Індії у 1947 р. на домініони: Індійський Союз і Пакистан. В основі утворення нових держав лежали План Маунтбеттена і «теорія двох націй». Її засновником є М. А. Джинна, «батько пакистанської нації», який сформував твердження, що мусульмани й індуси – дві окремі нації [292, р. 186-187; 380, р. 82]. Ця ідея теоретично втілилася, але на практиці не було враховано релігійний чинник, що призвело до виникнення Кашмірського питання.

У Пакистані існує декілька наукових шкіл, які відображають тенденції формування ідентичності. Ісламісти сповідують ідею створення Пакистану в ім'я ісламу, який є основним джерелом згуртованості народу. Саме релігійний фактор та ісламські цінності покликані об'єднати багатоетнічний Пакистан, який стане батьківщиною «мусульман Індії» у формі централізованої держави. Плюралісти ж стоять на позиції мультикультурності Пакистану. Регіональні культури й іслам існували до

створення держави і можуть співіснувати. Тож, доречною є не ісламізація, а більша децентралізація та розширення автономії провінцій, яка сприятиме національній інтеграції та формуванню спільної ідентичності. Третя школа представлена націоналістами, які стверджують, що розбудова держави та її ідентичності має ґрунтуватися на антагонізмі Пакистану до Індії. Ніщо не об'єднує пакистанців із середини крім образу «ворога» [373].

Не важко помітити, що школа націоналістів має спільні риси із конструктивістською моделлю формування образу «ворога», яким для Пакистану є Індія. Спільне є і з парадигмою реалізму у міжнародних відносинах, коли захист власних інтересів силовими методами втілюється через нарощування військової міці або збройне протистояння. Останнім часом саме така тенденція притаманна політиці пакистанського керівництва у нарощенні військово-ядерного потенціалу та конфронтації з Індією.

Важливим елементом у визначенні Пакистаном своєї приналежності є етнонаціональний і територіальний фактори [214, р. 20]. Історично склалося, що пакистанці представлені декількома етнічними групами. Зокрема, пенджаби, синдхи та мухаджири пов'язані з Південноазійським регіоном, а ті етноси, що локалізуються у провінції Хайбер-Пахтунхва та Белуджистані мають відмінне культурне коріння і зв'язки з іншим географічним регіоном. Окремим у питанні ідентичності виступає штат Азад Кашмір, де місцевий етнос сповідує ідею кашмірської ідентичності [432, с. 37-38]. Характерним для Пакистану можна вважати вкорінену недовіру між найбільш значними національностями – пенджабами та синдхами, а частина белуджів все ще відчуває дискомфорт у державі (белуджський сепаратизм) [12, с. 13].

У такому етнічному дуалізмі прослідковується характеристика Пакистану як держави поліетнічної, мусульманської (тяжіння до мусульманського світу та Близького Сходу), але зовнішню політику якої не можна розглядати без залучення Індії й Афганістану (обидві держави входять до СААРК та географічно належать до Південної Азії).

Одним із вагомих аргументів пріоритетності Південноазійського

регіону для Пакистану стають загрози національній безпеці та територіальній цілісності держави – міжетнічні прикордонні конфлікти саме з Індією й Афганістаном [247, р. 6].

Кашмірська проблема полягає у претензіях Пакистану на проведення плебісциту в індійському штаті Джамму і Кашмір, який є переважно мусульманським та увійшов до Індії із порушенням постулатів «теорії двох націй». Логічно, будучи етнічно мусульманською, територія має приєднатися до Пакистану, але кашмірці сповідують ідею власної ідентичності та мають на меті здобуття незалежності [156, р. 162]. Ідею незалежності підтримують і сепаратистські групи терористичного спрямування – «Хизб-уль-Муджахидин», «Харкат-аль-Мухаммад», «Аль-Бадр», які своїми діями зводять нанівець мирний пакистансько-індійський діалог [9, с. 9]. Така періодична ескалація стає інструментом втілення холодної гонки ядерних озброєнь на теренах Південної Азії між Індією та Пакистаном.

Проблема Пуштуністану – важлива ланка у відносинах Ісламабада та Кабулу і втілює іншу сторону пакистанської ідентичності. Неврегульованість афгансько-пакистанського кордону, встановлення якого за «лінією Дюранда» не визнає Пакистан, стає передумовою до об'єднання переважачого в Афганістані етносу пуштунів, який є чисельним і на пакистанській території у провінції Хайбер-Пахтунхва (до 2010 р. ПЗПП – Північно-західна прикордонна провінція). Прагнення пуштунів до створення незалежного Великого Пуштуністану становить загрозу територіальній цілісності обох держав. Ситуація ускладнюється дислокацією на території, де проживають пуштуни, терористичного руху «Талібан» [78, с. 62]. Діюче пакистанське крило організації «Техрік-і-Талібан-Пакистан» прагне повалення влади та становлення держави на засадах шаріату (можливе застосування на практиці концепції ісламістської ідентичності).

Дійсно, діяльність різноманітних терористичних, радикальних, ісламістських організацій не лише загострює існуючі етнічні та територіальні конфлікти, а й стає проявом неефективної

внутрішньодержавної політики.

Не можна не погодитися із думкою колишнього посла Пакистану у США Х. Хаккані, що роками Пакистан живе у спростуванні та запереченні своїх дій [231]. Мається на увазі спростування Ісламабадом підтримки «Талібану» й існуванні тренувальних таборів для джихадистів у Кашмірі.

Великі надії Ісламабад покладав у 1990-ті рр. на талібів, будучи їх засновником і спонсором у своїй афганській політиці. За деякими даними відбувалася та продовжується підтримка терористичної організації «Лашкар-е-Тоїба», об'єктом діяльності якої є індійський штат Джамму і Кашмір та організація терактів по всій Індії.

Проаналізувавши деякі факти можна стверджувати, що Пакистан став заручником своїх дій і нестабільної політичної ситуації у державі. Наприклад, у 1999 р. генерал П. Мушарраф, здійснивши військовий переворот заявляв, що «Талібан» – його стратегічний запас, який він може використати проти Індії, коли захоче. До 2002 р. він змінив риторику своїх заяв номінально заборонивши діяльність терористичних груп, зокрема, «Лашкар-і-Тоїба», але дозволивши їхньому керівництву працювати під новими назвами.

Вже з 2008 р. після теракту у Мумбаї (здійснений «Лашкар-і-Тоїба») та поширенню неконтрольованої діяльності «Техрік-і-Талібан-Пакистан», експрезидент Пакистану А. А. Зардарі кардинально змінює офіційну риторику щодо терористів, заявивши про «хворобу» Пакистану та загрозу «ракової пухлини тероризму» [231].

З індійської сторони неодноразово лунали звинувачення у підтримці терористів на адресу влади та розвідувальної служби Пакистану. Дійсно, для забезпечення постійного паритету у військовому озброєнні з Індією та дестабілізації її внутрішньої ситуації, Пакистану вигідна діяльність терористів на індійській території.

Проте, загроза талібанізації та виклики ісламістів все більше останнім часом турбують офіційний Ісламабад. Напад на військову базу Індії у

м. Патханкот, здійснений ісламістською організацією «Джаіш-і-Мухаммад» у січні 2016 р., зірвав черговий мирний діалог між Ісламабадом і Нью-Делі. Все частіше здійснюються терористичні акти на пакистанській території і зростає загроза надходження ядерних об'єктів до рук терористів.

Ще однією потенційною загрозою для Пакистану від діяльності організації «Техрік-і-Талібан-Пакистан» та інших військових терористичних угруповань є можливе їхнє залучення до мережі ІДІЛ. Із розгортанням діяльності ІДІЛ на глобальному рівні, цій проблемі на регіональному та внутрішньодержавному рівні все більше приділяють увагу і пакистанські науковці. Директор пакистанського Інституту дослідження проблем миру М. А. Рана та професори Міжнародного ісламського університету (м. Ісламабад) М. ур Рахман Каттак і М. К. Афріді наголошують на впливовості поглядів «Ісламської держави» серед афганських талібів і пакистанського крила «Талібану» [353, р. 4; 407]. Антитерористична операція пакистанських військових «Зарб-е-Азб» підірвала внутрішню консолідацію «Техрік-і-Талібан-Пакистан» і вже декілька керівників її місцевих осередків заявили про прихильність лідеру ІДІЛ Абу Бакр аль-Багдаді. До того ж, метою колишнього лідера афганських талібів мулли Омара було встановлення Ісламського емірату в Афганістані, а «Техрік-і-Талібан-Пакистан» прагне перетворити Пакистан на шаріатську державу. Схожі погляди має й аль-Багдаді – поширити «Ісламську державу» на весь світ [407, р. 7].

У свою чергу, втручання ІДІЛ у діяльність пакистанських талібів може загострити кризу в організації. Проте, як варіант, варто розглядати й можливе «перезавантаження» «Техрік-і-Талібан-Пакистан» із більш ідеологічним навантаженням і під іншою назвою [353, р. 3]. За одним із сценаріїв розвитку Пакистану, запропонованого індійськими дослідниками, це призведе до радикалізації пакистанського суспільства [182].

Розквіт терористичної діяльності відбувається одночасно із зростанням незадоволення населенням окремих провінцій та етнічними групами своїм

положенням у державі та недостатньою протидією терористам зі сторони влади. Вирощування опіатів, виготовлення, транспортування та продаж наркотичних речовин у поєднанні із системою відмивання грошей «hawala», стають неабиякою матеріальною підтримкою для талібів та інших терористичних угруповань. Не можна відкидати факт матеріальної зацікавленості у «відмиванні» грошей таким способом провладними колами.

Влада у Пакистані має подвійне обличчя – цивільне та військове. Недарма пакистанський дослідник М. С. Первез стверджує, що Пакистаном керують троє – Аллах, армія та США [338, р. 190]. Нелегітимність цивільної влади серед населення й у певній мірі залежність внутрішньої та зовнішньої політики від військових [273, р. 58] стає міцним аргументом до того, що Пакистан називають «слабкою» та «гарнізонною» державою.

«Слабким» Пакистан є не у сенсі військової сили, володіючи ядерною зброєю, а через те, що уряд не користується довірою суспільства, а соціальні питання, добробут населення зводяться нанівець через ідею-фікс – протистояння з Індією [257, р. 6]. Існування терористичних організацій, радикальних угруповань і розгалужена система їх нелегального фінансування ще більше ускладнюють демократичні процеси у державі. Відповідно до індексу «слабкої» держави (Fragile State Index), який визначається американською неурядовою, незалежною дослідницькою організацією The Fund for Peace у 2015 р. Пакистан посів 13 місце серед 178 країн як «слабка» держава, увійшовши до категорії високої тривоги [225, р. 37]. До речі індикаторами, за якими визначався індекс, стали соціальне, економічне та політичне середовище, а також рівень тероризму та жорстокості у державі.

Таке підтвердження «слабкості» влади у Пакистані знаходить пояснення крізь призму «гарнізонної» держави. У вузькому сенсі, відповідно до класичного розуміння концепції «гарнізонної» держави за американським дослідником Г. Ласуеллом, це така держава, якою керує мілітаристська група, так звані «спеціалісти із насилля», а усі дії

підпорядковуються війні та підготовці до неї [286, р. 457]. У широкому сенсі ця концепція втілюється через можливе поєднання військового контролю із виборчою демократією, а також протидії загрозам у розрізі превентивного удару, захисту національних інтересів, нехтуючи благополуччям населення [335, р. 73].

Пакистан, здобувши незалежність, став державою, де демократичне правління існує у спорадичній формі і часто переривалося періодами військових диктатур. Можна згадати режим М. Зія-уль-Хака (1977-1988 рр.) та генерала П. Мушаррафа (2001-2008 рр.), які прийшли до влади за допомогою військового перевороту. Тобто, каденція президента А. А Зардарі (2008-2013 рр.) та сучасна влада у Пакистані за президентства М Хусейна (з 2013 р.) носить «невійськове» походження досить недавно. Варто зауважити, що внаслідок конституційної реформи у квітні 2010 р. відбувся перерозподіл повноважень від президента на користь законодавчої гілки влади [56, с. 310]. Тому, повноваження М. Хусейна як президента зараз носять більше церемоніальний характер, а керівництво держави лежить на плечах прем'єр-міністра Н. Шаріфа.

Застосовуючи характеристики «гарнізонної» держави, неважко помітити певні риси у пакистанській природі державності. По-перше, після повалення військового режиму П. Мушаррафа у 2008 р. до влади у Пакистані прийшли продемократичні сили, але військові не втратили ролі у прийнятті політичних рішень. Більше того, їхній вплив на внутрішню та зовнішню політику зростає.

По-друге, у Пакистані існує певна боротьба за владу між Пакистанською народною партією та Мусульманською лігою голова якої – Н. Шаріф на виборах 2013 р. й посів посаду прем'єр-міністра. Не варто нехтувати і ситуацією за якої головний опонент Н. Шаріфа, лідер «Техрік-е-інсаф» (Рух за справедливість), І. Хан висунув звинувачення на адресу Мусульманської ліги у порушеннях виборчого процесу. Протести, що набули розмаху змусили прем'єр-міністра шукати підтримки та захисту у

військових, де начальник штабу армії, генерал має таке ж прізвище як і прем'єр-міністр – Р. Шаріф [11, с. 86].

Тож і зараз офіційний Ісламабад не може похвалитися зменшенням частки військового впливу на владні кола та політику держави на міжнародній арені. Зокрема, останнім часом Пакистан активно нарощує свій ядерний потенціал, а генерал Р. Шаріф все частіше наголошує на готовності держави дати збройну відсіч агресору та ворогу – Індії, а також протистояти різним терористично налаштованим сепаратистським угрупованням. Наразі спостерігається зростання ролі військових і розвідки у системі захисту ядерних об'єктів від терористів. А з часу вдалого проведення антитерористичної операції «Зарб-е-Азб» у 2014 р., авторитет Р. Шаріфа у суспільстві значно зріс. Як результат, серед населення відроджується неабияка довіра до військових, які дали відсіч терористичній загрозі не на словах, як це довгий час «вдало» робить уряд на чолі з Н. Шаріфом, а на ділі.

Поясненням передумов виникнення стану «гарнізону» у Пакистані, є інтерпретація концепції Г. Ласуелла вихідцем із Пакистану, а зараз шведським політологом І. Ахмедом [171]. Дослідник стверджує, що Пакистан як «гарнізонна» держава з високим впливом військових, є наслідком не «холодної війни», а постколоніальної еволюції, соціального розмежування та релігійно-культурного дисбалансу. І. Ахмед заперечує концепцію Г. Ласуелла, за якою стан «гарнізону» може виникнути лише в індустріальних, розвинених суспільствах. Пакистан, зокрема, є постколоніальною державою, яка економічно була залежною від метрополії і, навіть, після здобуття незалежності знаходиться під впливом «вищих» союзників – США, а зараз все більше – КНР [411, р. 165-166].

У стані «гарнізону» держава, насамперед, витрачає фінанси та користується усіма можливостями задля модернізації армії та підтримки військових, а не інших цивільних галузей економіки, які гарантують процвітання та соціальне забезпечення [335, р. 73]. Такою підтримкою для

Ісламабада були США (форпост для боротьби з тероризмом) та є КНР (військово-ядерний союз як засіб «стримування» Індії).

«Гарнізонній» державі притаманні внутрішні ідеологічні й етнічні конфлікти. У Пакистані можна спостерігати такий стан речей на прикладі відсутності національної ідентичності та єдності, проголошення кашмірцями власної ідентичності, а також проблеми Пуштуністану.

В інтерв'ю пакистанській щотижневій газеті «The Friday Times» І. Ахмед наголосив, що Пакистан зможе продовжувати своє існування у форматі постколоніальної «гарнізонної» держави доти, доки донори будуть готові надавати усі необхідні для цього ресурси [363]. Естафету донорства від США на сьогодні перейняв Китай, підтвердженням чого є допомога в ядерній сфері та будівництво економічного коридору.

На думку колишнього посла Пакистану в США Х. Хаккані, подолати усі вище зазначені негативні внутрішньополітичні характеристики та фактори впливу на зовнішню політику Ісламабаду можна наступним чином: «Якщо пакистанський істеблішмент хоче змін, то насамперед треба подолати терористичну загрозу та залежність від джихадистів. Треба змінити розріз політики та суспільних настроїв від оборонних до перспектив виживання» [231].

На документальному рівні уряд Пакистану у 2014 р. зробив крок до об'єднання суспільства, розробивши програму дій до 2015 р. «Одна нація – одне бачення» [323, р.14]. Амбітні плани об'єднання суспільства та покращення соціальних стандартів із входженням Пакистану до десятки економік світу останнім часом все більше втрачають свою практичність. Пакистану доречно було б почати використовувати на практиці Суру із «Корану», яку уряд взяв як епіграф до «Програми розвитку Пакистану до 2030 року» – «Аллах не змінює положення людей, поки вони самі не почнуть змінювати себе» [325, р. 3].

На даний момент найбільш ефективним об'єднуючим фактором для пакистанців видаються вдалі кроки військових до боротьби із тероризмом.

Тому раціональне зерно в ідеї викорінення тероризму має сенс для зміцнення пакистанців як нації, хоч і багатонаціональної. Реалізація такого масштабного проекту у сучасних умовах можлива за безпосередньої участі армії. Таким чином повернення влади до військових не є винятком. Для регіональних (Індія) та світових (КНР і США) акторів міжнародних відносин кращим варіантом розвитку подій у Пакистані стане встановлення військового режиму, аніж талібанізація держави та перехід ядерної зброї до терористів. Звичайно, не варто забувати про схильність Ісламабаду та Нью-Делі до розгортання військових дій, але така ж загроза існує і зараз за ніби демократичної влади Н. Шаріфа.

Невирішеність спірних питань з Індією, ядерна гонка озброєнь між Ісламабадом і Нью-Делі міцно поєднує Пакистан саме із Південноазійським регіоном. Поки Кашмірське та ядерне питання не будуть зняті із порядку денного пакистансько-індійських відносин, Ісламабад залишатиметься невід'ємною ланкою у забезпеченні регіональної безпеки Південної Азії.

Не менш важливим фактором такого регіонального залучення є сформований політично й ідеологічно об'єднуючий суспільство лозунг – Індія – «ворог», яким користується як цивільна, так і військова політична еліта вже тривалий час.

Отже, внутрішньодержавними чинниками, які стають визначальними у формуванні пріоритетності Південноазійського регіону для Пакистану є: 1) використання образу Індії як «ворога» для певної консолідації суспільства, визначення ідентичності й отримання влади як політичними силами, так і військовими; 2) вплив Кашмірського питання та проблеми Пуштуністану на внутрішньополітичні процеси; 3) зростання рівня терористичної загрози та перетворення держави на регіональне та світове джерело тероризму; 4) характеристики «гарнізонної» держави за якої протистояння з Індією визначається військовими одним із зовнішньополітичних пріоритетів Пакистану.

Регіональні чинники, які пов'язують Пакистан із Південною Азією

можна визначити наступним чином: 1) зростання ядерної гонки озброєнь з Індією; 2) невирішеність Кашмірського питання; 3) залучення Афганістану до регіонального комплексу безпеки Південної Азії; 4) збільшення ролі Пакистану у південноазійській політиці КНР; 5) Пакистан як джерело традиційних і «нетрадиційних» загроз Південній Азії.

3.2. Військово-ядерне пакистансько-індійське протистояння

Регіональна безпека Південноазійського регіону має специфічну рису – суперництво між Ісламською Республікою Пакистан та Республікою Індія у ядерній і військовій сферах. Обидві держави не є учасниками ДНЯЗ, проте ведуть ядерну гонку озброєнь у регіоні. Вона набуває нових обертів і створює умови розгортання гіпотетичної ядерної війни на субконтиненті щоразу як між державами виникають конфліктні ситуації навколо Кашміру або втручання у двосторонні контакти терористів.

Існуючий стан речей у Південній Азії, на думку професора МакГілського університету (м. Монреаль, Канада) Т. В. Паула, визначається як риса асиметричних конфліктів у міжнародних відносинах. Привілейовану роль дослідник надає не лише територіальному конфлікту навколо Кашміру, а й ядерному чиннику. Існуючу асиметрію у регіоні він характеризує як «усічену» – двостороння протидія держави із глобальною перевагою (Індія) *versus* державою, яка намагається досягти локального паритету (Пакистан). Пакистан, з точки зору Т. В. Паула, діє як «слабка» держава керуючись такими факторами: особливістю внутрішньої політики (ознаки «гарнізонної» держави, існування терористичних угруповань і відсутність загальнодержавної ідентичності), військово-стратегічними цілями (ядерне «стримування» Індії як «ворога») та маючи сильного союзника (КНР) [336, р. 601-602].

За експертними даними, асиметрія у звичайних озброєннях між Пакистаном та Індією очевидна: збройні сили 1:3; морські – 1:4,7; повітряні

– 1:4,7 [248, р. 54].

На цьому ґрунті, як зазначає Т. В. Паул, щоб змінити ситуацію на свою користь Пакистан почав розробляти ядерну зброю [279, р. 22-23]. За даними Звіту СІПРІ за 2015 р. Пакистан збільшив кількість боєзарядів із 10 до 100-120, а Індія – з 10 до 90-110 [386, р. 18].

Порівняльний аналіз ядерних потенціалів Індії та Пакистану дозволяє стверджувати про наміри Ісламабаду посилити свої регіональні важелі впливу за рахунок зменшення асиметрії у відносинах з Нью-Делі.

Успішне виконання військової ядерної програми в Індії здійснювалося одночасно з вирішенням проблеми засобів доставки. Країна володіє великою кількістю військових літаків, які можуть нести ядерні боєзаряди (до них належать різноманітної модифікації МІГів, «Міражі», «Ягуари»). Тому, основна задача у цій сфері зводилася до виробництва ракет. Відзначимо, що Індія, як і Пакистан, знаходиться поза межами Режиму контролю над експортом ракет і ракетних технологій, створеного у 1987 р.

На відміну від Індії, Пакистан у перспективі здатний розмістити на винищувачах крилату ракету «Раад» («Хатф-8»), яка проходить серію випробувань. Згідно з офіційними даними, сучасна крилата ракета «Раад», виконана із застосуванням технології «стелс», здатна летіти на низьких висотах, має високу маневреність і може доставляти ядерні або звичайні боєзаряди з високою точністю. Вона може також стати головною системою заснованого у травні 2012 р. Стратегічного військово-морського командування, покликаного забезпечити потенціал превентивного удару. Станом на 2015 р. за даними звіту «Бюлетеня вчених-атомників» дана крилата ракета не стоїть на озброєнні пакистанської армії [282, р. 4].

Індія неодноразово проводила подібні пуски, останній з яких був здійснений з підводної платформи у березні 2012 р. Йдеться про випробування балістичної ракети підводних човнів (БРПЧ) «К-15» («Сагаріка»), дальність якої 750 км, а корисне навантаження становить, за різними оцінками, від 500 кг до 1 т. Крім того, Індія розробляє БРПЧ «К-4»,

дальність якої може досягати до 3500 км, а корисне навантаження – близько 1 т. Ця ракета може бути розміщена на атомному підводному човні (АПЧ) «Аріхант», морські випробування якої почалися у 2012 р.

Незважаючи на певні успіхи у розвитку повітряної та морської складової ядерної тріади, ядерний потенціал Індії та Пакистану все ще заснований на ракетно-ядерній зброї наземного базування.

Варто розглянути ракетну зброю Індії та Пакистану, яка є основою доставки ядерних боєзарядів. З метою реалізації доставки ядерних боєзарядів в Індії була створена Комплексна програма із розробки керованої ракетної зброї [58].

Першим проектом у межах цієї програми було створення балістичних ракет малої дальності (БРМД) мобільного базування «Прітхві» класу «земля-земля». Крім цього, розроблялися протитанкові ракети третього покоління «Наг», ракети «земля»-«повітря» «Тришул» і «Акаш». Всі ці види ракет успішно розвивалися, пройшли випробування. Варто зазначити, що були створені ракети «Прітхві-2» (1992 р.) для ВПС, «Дхануша» (2000 р.) і «Прітхві-3» (2004 р.) для ВМС. Ймовірно, до теперішнього часу Індія володіє понад 150 ракетами «Прітхві-1», більше 70 – «Прітхві-2», понад 80 – «Прітхві-3».

Другим проектом стала балістична ракета середньої дальності (БРСД) «Агні-1» та «Агні-2», радіус дії яких – 1500 км і 2500 км. Між РМД і РСД існує суттєва різниця. «Прітхві» є «ракетами для Пакистану», оскільки досягають значної частини його території (час польоту – менше 3 хв.), тоді як «Агні» досягають Китаю [150, с. 685]. 19 квітня 2012 р. Індія провела випробування балістичної ракети «Агні-5» з дальністю польоту близько 5000 км. [100, с. 43]. У вересні 2013 р. було здійснено її друге вдале випробування [38, с. 30].

Ситуація з ракетами у Пакистані не поступається індійським досягненням. Вже майже 15 років на озброєнні Пакистану перебувають ракети малої дальності «Хатф-1» (з дальністю польоту 300 км) до «Хатф-7»,

здатних доставляти ядерну зброю. Якщо перші моделі були створені на базі китайських ракет, то крилата ракета «Бабур» («Хатф-7») наземного базування, що побудована із застосуванням найсучасніших світових технологій і не фіксується радарми, розроблялася з кінця 1990-х рр. на основі американських крилатих ракет «Томагавк». Перший варіант ракети «Бабур» був запущений ще у 2005 р. На випробуваннях 2011 р. вона перевищила дальність у 500 км. Ракета теоретично здатна долати відстань у 750 км, а пакистанці вважають, що дальність польоту можна збільшити до 1000 км.

З 2005 р. йдуть випробування балістичної ракети «Шахін-2» («Хатф-6») з дальністю дії у 2000 км. Проте у листопаді 2014 р. було здійснено випробування та ще одне її тестування. За даними уряду Пакистану дальність її польоту склала лише 1500 км. У 1998 р. було проведено випробування ракети «Гхорі» дальністю дії до 1500 км, здатної нести боєголовку вагою до 700 кг. У зону її ураження потрапляють Нью-Делі, Мумбаї, багато великих ядерних центрів Індії [150, с. 685]. Через декілька днів після цієї події А. Кадир-хан заявив, що вестиме роботи зі збільшення радіусу дії ракети до 2000 км. Якщо випробування «Хафт-3» примусили Індію повернутися до робіт над «Агні», то запуск «Гхорі» був однією з причин прийняття у Нью-Делі рішення про проведення ядерних випробувань. У 2012 р. пакистанці випробували ракету «Хафт-IV Шахін-1А» – вдосконалену модифікацію «Шахін-1». Вона належить до класу РСД і здатна нести ядерну боєголовку. Допускається, що радіус дії такої ракети від 2500 до 3000 км [327].

У березні 2015 р. Пакистан здійснив вдалий тест-запуск модифікованої версії «Шахін» – «Шахін-3». Дана ракета здатна нести як ядерну, так і звичайну боєголовку у діапазоні 2750 км, що гіпотетично дозволяє Пакистану охопити всю індійську територію [282].

Пакистан має шостий у світі ядерний арсенал після країн-членів «ядерного клубу» та Ізраїлю – 60-150 ядерних боєзарядів, які можуть бути

доставлені до цілі або ракетами середньої дальності, чи бути вмонтованими на літаках F-16 американського виробництва [108].

Грунтуючись на таких кількісних характеристиках, асиметричність пакистансько-індійських відносин може розглядатися як стримування один одного від активних військових дій, застосовуючи ядерний чинник.

Як доцільно зауважує українська дослідниця І. М. Ястремська, у вивченні ядерного стримування у Південноазійському субконтиненті виділяють два етапи. Перший від 1986 до 1998 р. – названий Дж. Перковичем як «беззбройне стримування». Другий – від 1998 р. як такий, що формує методи й інструменти пакистансько-індійського військово-ядерного протистояння [151, с. 557]. Характерною ознакою другого періоду є те, що поступове збільшення збройних та ядерних арсеналів Ісламабада та Нью-Делі здійснюється як відповідь на кризи у двосторонніх відносинах [337], що знайде своє підтвердження у подальшому розгляді проблеми.

Існування сучасної зростаючої ядерної гонки озброєнь між Індією та Пакистаном має досить глибоке історичне коріння, а також обопільну ідею захисту національних інтересів усіма можливими способами.

У 1970-х рр. Прем'єр-міністр Пакистану З. А. Бхутто заявив, що «ми будемо їсти траву, навіть голодувати, але ми маємо нашу власну (ядерну зброю)» [307, р. 2]. Варто зауважити, що у Розділі 1 «Військової постанови Пакистану» від 1965 р. із поправками 2001 р., зазначається, що Пакистан залишає за собою право користування усіма видами ракет та ядерної зброї задля захисту національної безпеки [409].

Ядерна програма Пакистану бере свій початок у січні 1972 р., коли після поразки у війні проти Індії відбулося утворення Народної Республіки Бангладеш і було прийнято політичне рішення про «стримування» Індії. Поштовхом до подальшого її ґрунтового розвитку стало випробування атомного «заряду» Індією у 1974 р. В 1975 р. у Пакистані починаються активні роботи зі збагачення урану під керівництвом А. К. Хана, якого

вважають батьком-засновником ядерних технологій у країні. За даними західних експертів офіційний Ісламабад вже у 1987 р. був готовий здійснити випробувальний вибух ядерного «заряду» [3, с. 11]. Реально це сталося лише 28 травня 1998 р., коли Пакистан провів успішне випробування п'яти ядерних пристроїв, а через два дні, 30 травня 1998 р., було випробувано ще один пристрій потужністю 12 кілотонн. Варто зазначити, що пакистанські офіційні особи підкреслюють: ці вибухи були своєрідною реакцією на випробування Індією ядерної зброї двома тижнями раніше, тобто 11 і 13 травня 1998 р. [27]. Зокрема, шостий вибух здійснений Ісламабадом є певним реваншем за поразку у третій індійсько-пакистанській війні.

Цей момент підтверджує факт певної ядерної гонки озброєнь між Ісламабадом і Нью-Делі, ще у минулому столітті. Між країнами у лютому 1999 р. у Лахорі були досягнуті домовленості про заходи щодо зміцнення взаємної довіри (завчасне оповіщення про пуски балістичних ракет, продовження мораторію на ядерні випробування). Проте, до сьогодні не існує механізмів, які б гарантували їхнє дотримання з обох сторін.

Ядерну програму Пакистану можна розглядати як засіб внутрішньої консолідації суспільства. Пакистанці впевнені, що наявність ядерного потенціалу – це ефективна гарантія збереження єдності і територіальної цілісності країни та незалежність політичного курсу від інших країн.

Основними стратегічними цілями ядерної програми Пакистану ще з 1972 р. можна назвати: 1) стримування Індії від війни проти Пакистану; 2) збалансування переваг Індії у звичайних озброєннях; 3) підвищення статусу в ісламському світі; 4) ядерна доктрина [3, с. 19].

Натомість, стратегічними цілями ядерної програми Індії є: 1) ядерна зброя як механізм, який дозволить зайняти місце у РБ ООН; 2) засіб стримування Пакистану як регіонального гравця; 3) засіб стримування КНР як потенційного конкурента Індії у Південній Азії; 4) стримування впливу США у зоні Індійського океану [185, р. 7].

Пакистан відмовився взяти на себе зобов'язання не застосовувати

першим ядерну зброю. Основні передумови, які можуть спричинити нанесення превентивного ядерного удару з пакистанської сторони, були прокоментовані генералом Х. Кхидваї в інтерв'ю від 2002 р.:

- Індія атакує Пакистан і завойовує велику частину його території;
- Індія руйнує велику частину наземних або повітряних сил Пакистану;
- Індія намагається чинити економічні утиски щодо Пакистану;
- Індія штовхає Пакистан до політичної дестабілізації або розгортає масштабну внутрішню підривну діяльність у країні [397].

Обидва «ядерних» супротивника, маючи значний військовий потенціал, знаходяться у неоднозначній ситуації. По-перше, від їхніх дій, а саме практичному застосуванні зброї залежить безпекове середовище Південноазійського регіону, а вони стають полюсами сили на субконтиненті. По-друге, володіючи такою категорією як «міць», постійно знаходяться у стані заручників Кашмірського питання та терористів, які сприяють перманентному загостренню двосторонніх контактів, що втілюється у так звані ядерні кризи.

Перша ядерна криза (1983-1984 рр.) – зародження ядерних програм Індії та Пакистану. Під час проведення Індією навчань «Брасстакс» Пакистан вивів війська на кордон штату Пенджаб. Конфлікт був врегульований, але продемонстрував готовність офіційного Делі до превентивної війни й ударам з метою ліквідації пакистанських ядерних об'єктів.

Ядерна криза «Зарб-і-Момін» (1990 р.). Паралельно з початком наймасштабніших в історії Пакистану військових навчань «Зарб-і-Момін» посилювався партизанський рух у Кашмірі. Індія звинуватила Пакистан у підтримці терористів і нанесла військові удари по тренувальним таборам повстанців. У відповідь на це Пакистан пригрозив застосувати ядерну зброю. Активну роль у врегулюванні конфлікту відіграли США, які закликали Індію до стриманості, а Пакистану дали зрозуміти, що він не

може розраховувати у разі війни на Вашингтон.

Ядерні випробування 1998 р. та Каргильська криза. Навесні 1999 р. пакистанські військові перетнули лінію контролю у місті Каргил, що розділяє пакистанську й індійську зони Кашміру, та розпочали бойові дії. США чинили тиск на Пакистан і конфлікт був врегульований.

Криза 2008 р. Події терористичного акту 2008 р. у Мумбаї, що призвело до нових звинувачень з боку офіційного Делі щодо підтримки Пакистаном сепаратистів у Кашмірі [20].

З огляду на події 2016 р. можна робити припущення, що події 2 січня 2016 р. теж можуть мати ознаки ядерної кризи формату 2008 р. Це – напад джихадистів із терористичного угруповання «Джаіш-і-Мохаммад» на індійську військово-повітряну базу у м. Петханкот (індійський штат Пенджаб) [258]. Це вкотре підтвердило існуючу тенденцію. Так, із збільшенням власного військово-ядерного потенціалу Індія та Пакистан починають робити кроки до укладення мирних домовленостей із «гарячих» питань, насамперед Кашміру. Зокрема, візит Прем'єр-міністра Індії Н. Моді у Лахор 25 грудня 2015 р. багатьма експертами оцінювався як імпульс до створення нової ери у двосторонніх відносинах. Результатом такого візиту стало призначення раунду двосторонніх переговорів на рівні міністрів закордонних справ на 15 січня 2016 р., де на порядку денному мали бути питання двосторонніх відносин в ядерній сфері. Проте, повторюючи ситуацію 2008 р. із терактом у Мумбаї, процес мирних переговорів знову зайшов у глухий кут, хоча сторони і заявили, що така зустріч відбудеться у «найближчому майбутньому» [258].

Останнє загострення двосторонніх відносин має як військове, так і терористичне забарвлення. Взагалі переломним моментом у розумінні безпеки як глобальної так і регіональної стали події вересня 2001 р., які можна характеризувати як офіційне підтвердження розвитку «нетрадиційної» загрози безпеці – тероризму. Загальновідомим фактом є трактування Пакистану як країни із терористичною загрозою. Керуючись

цим твердженням Індія на початку 2000-х рр. провела широкомасштабні військові навчання «Паракрам» у прикордонних із Пакистаном районах, а у квітні 2004 р. оголосила про нову військову доктрину «Холодний старт». Це – втілення стратегії «бліцкригу» відносно Пакистану у можливому конфлікті. Зокрема, реформування індійських збройних сил таким чином, щоб вони у короткий час могли виступити проти пакистанської армії у прикордонних районах.

Такі дії Індії, на думку пакистанських науковців З. Г. Джаспала та Г. Я. Джаліля, стали каталізатором у розвитку Пакистаном тактичної ядерної зброї (ТЯЗ) [249, р. 28; 248, р. 66]. На захист такої позиції стають і заяви пакистанського генерала відповідального за пакистанську програму атомної зброї Х. Кхїдваї в яких зазначалося, що Пакистан розробляє різні системи тактичної ядерної зброї невеликої потужності із метою зупинити розвиток Індією доктрини «Холодного старту». На думку генерала саме ТЯЗ стане засобом блокування серйозних військових операцій з обох сторін [326].

Утім ТЯЗ не можна вважати панацеєю для зменшення пакистансько-індійської гонки озброєнь, так як обидві сторони проводять роботи у напрямку включення такого типу ядерної зброї до своїх військових арсеналів. Варто наголосити, що у цьому питанні серед індійських і пакистанських науковців простежуються дуалістичні позиції. Так, індійський дослідник Р. Раджараман наголошує на розвитку пакистанської ТЯЗ – ракети «Наср» («Хатф-9») із дальністю польоту 60 км і модернізації індійської протиракетної оборонної системи. Науковець не зазначає про тестування Індією у 2011 р., двома місяцями пізніше ніж Пакистан, ядерної тактичної ракети «Прахар» із дальністю польоту 150 км [347, р. 69], на що акцентує увагу пакистанський дослідник Г. Я. Джаліль [248, р. 66].

ТЯЗ є ще одним засобом, який використовується Пакистаном та Індією для власного позиціонування у регіоні та боротьби за лідерство на субконтиненті.

Пакистанський незалежний аналітик із питань безпеки з Лахору П. Худхой наголошує на тому, що основою ядерної гонки озброєнь між Пакистаном та Індією стала «нуклеризація» Кашмірського питання [235, р. 124-125], оскільки кризи у відносинах і зриви у мирному діалозі відбувалися саме через загострення ситуації у Кашмірі. Не випадковим є й акцентування Індією на терористичній складовій ядерного протистояння. 5 лютого 2011 р. (День Кашміру) один із лідерів кашмірських джихадистів Х. Саїд виступив із заявою ядерного джихаду проти Індії. Тобто терористичними методами відстоювати Кашмір, навіть якщо це призведе до ядерної війни між Індією та Пакистаном [228, р. 123].

Утім варіант ядерного конфлікту, який не лякає терористично налаштовані організації, не влаштовує ні Пакистан, ні Індію. Тому обидві держави намагаються побудувати міри довіри у військово-ядерній сфері, які регулюються такими документами: Угода про заборону нападу на ядерні установки і споруди – підписана у 1988 р. (ратифікована у 1992 р.); Угода про попереднє повідомлення про військові навчання, маневри і пересування військ – введена у дію в 1991 р. і має важливе значення, як гаранту зниження напруженості на лінії контролю; Спільна угода між Президентом Пакистану П. Мушаррафом і Прем'єр-міністром Індії щодо прагнення мирного врегулювання кашмірської проблеми від 2004 р.; Угода про повідомлення щодо випробувань балістичних ракет – введена у дію в 2005 р.; Угода про попередження виникнення надзвичайних ситуацій з ядерною зброєю від 2007 р.; Спільна заява експертної групи VI раунду індійсько-пакистанських переговорів щодо створення мір довіри від 2012 р. [322, р. 2-4]

Усі ці угоди хоч і діють у реальному часі, але ніяк не фіксують сферу контролю над озброєнням обох країн, що насамперед визначається прагненням до першості у регіоні. Крім цього Індія не бажає надавати загальну інформацію про свої ядерні сили, щоб вона через Пакистан не потрапила до КНР [226, р. 16].

Як зауважує російський дослідник А. Арбатов, «об'єднуючим» елементом у пакистансько-індійському протистоянні є спільна позиція обох сторін щодо відмови приєднуватися до ДНЯЗ. Пакистан та Індія вважають володіння ядерною зброєю як умову збереження особливого статусу, безпеки і незалежності свого зовнішньополітичного курсу. Ще у спільній індійсько-пакистанській заяві від 2004 р. наявність ядерних арсеналів було охарактеризовано як «фактор стабільності» у регіоні [399].

Ще одним фактором, який певним чином «об'єднує» Індію та Пакистан є проблема захисту власних ядерних технологій, що є актуальним для Ісламабаду, який в ядерній гонці намагається протидіяти терористів.

Відповідно до «Індексу ядерної безпеки-2016», який визначається із 2014 р. американською неурядовою організацією «Nuclear Threat Initiative», співзасновницею Світового інституту із ядерної безпеки, із 24 країн, які володіють хоча б 1 кг ядерних матеріалів, що можуть використовуватися для створення боєголовок, Пакистан та Індія у категорії захисту ядерних матеріалів посіли відповідно 21 та 22 місце [195, р. 30-31].

Тому проблема безпеки й охорони ядерних технологій у Пакистані є однією з найбільш досліджуваних серед індійських науковців. У доповіді Індійського інституту із безпекових досліджень у 2015 р. акцентується увага на недостатній захищеності та можливій вразливості військових та ядерних об'єктів Пакистану зі сторони терористичних угруповань «Техрік-і-Талібан-Пакистан», «Лашкар-і-тойба», «Дамаат-уд-Дава» [184, с. 331]. Наголошується на тому, що пакистанська влада недостатньо протидіє тероризму, а й фінансово підтримує деякі угруповання, які найбільш негативно ставляться до Індії. Пакистанські ж експерти характеризують ситуацію із захистом ядерної зброї як задовільну та безпечну [312; 272].

Основу нинішнього режиму ядерної безпеки у Пакистані складають спеціальні служби та нормативно-правові документи. Початок захисту ядерних технологій було закладено за каденції П. Мушаррафа у 1999 р.: вже 2 лютого 2000 р. було створено NCA (National Command Authority) з метою

формування єдиної політики щодо всього ядерного арсеналу і організацій стратегічного значення. Важливе місце в структурі NCA займає SPD (Strategic Plans Division), який контролює весь тактичний і стратегічний ядерний арсенал Пакистану. Очолює NCA Президент Пакистану, прем'єр-міністр контролює розміщення ядерної зброї та її носіїв і відповідає за його розгортання у разі початку військових дій [135, с. 17].

Важливою віхою у спробі зміцненні контролю за ядерним арсеналом Пакистану стало створення у 2001 р. Pakistan Nuclear Regulatory Authority (PNRA) [318, р. 3]. Зараз у Пакистані діє десятирічний план щодо захисту ядерних технологій на період 2010-2020 рр. Особливістю пакистанської політики у даній сфері є прийняття рішень винятково військовими.

В ядерній галузі Пакистану діє вельми надійний комплекс заходів забезпечення безпеки ядерних матеріалів, які діють на основі американських технологій і містять у собі чотири елементи: 1) заходи фізичної безпеки; 2) робота з кадрами; 3) технічні заходи та процедури; 4) таємність і введення в оману [129, с. 57].

Питання захисту ядерних технологій є важливим елементом у забезпеченні регіональної безпеки у Південній Азії, однак єдиним гарантом зменшення загрози гіпотетичної ядерної війни зі сторони Делі та Пакистану є налагодження переговорного процесу щодо Кашміру, як основного чинника її виникнення. Екс-президент Пакистану А. А. Зардарі із колишнім Прем'єр-міністром Індії М. Сінгхом погодилися мирно вирішувати спірні питання. Мирні наміри були підтверджені і новим керівництвом обох держав – прем'єрами Пакистану й Індії – Н. Шаріфом і Н. Моді. Однак на такі мирні плани традиційно впливають терористи та внутрішньополітичне середовище Пакистану. Мова йде про зростання підтримки серед пакистанців генерала Р. Шаріфа та його заяв дати військовий опір Індії у будь-який момент.

Тож на подальші пакистансько-індійські відносини як в ядерному протистоянні, так і у побудові рівня довіри значний вплив матиме

розстановка сил у Пакистані та погляди пакистанської військової еліти.

Актуальним видається і питання на яке звертає увагу український дослідник І. Горобець – із збільшенням витрат пакистанської цивільної та військової провладної еліти на сферу оборони, зокрема, ядерного стримування Індії, відбувається зубожіння держави та нації. Такий стан речей і перспективи його розвитку дослідник вдало називає «міжядерним статусом і долею дефолтної держави» [37].

Отже, пакистансько-індійське військово-ядерне протистояння можна характеризувати наступним чином.

По-перше, важливу роль в ядерному протистоянні відіграє асиметричність двосторонніх відносин каталізатором до загострення яких є Кашмірське питання та нерівні військові можливості держав. У свою чергу, для забезпечення паритетності у військовій силі з Індією Пакистан збільшує власний ядерний потенціал до чого його спонукає внутрішньополітична ситуація та встановлений у суспільстві образ Індії як «ворога».

По-друге, володіння значним арсеналом ядерних боеголовок і засобів їх доставки обидві держави залежні у своїх відносинах від дій терористів, які перманентно загострюють їх відносини.

По-третє, ведучи ядерну холодну війну, Ісламабад, захищаючись від Індії, а Нью-Делі – від пакистанських терористів, все більш «нуклеризують» проблему Кашміру, розробляючи нові види озброєнь (ядерну тактичну зброю), ускладнюють процес переходу до мирного діалогу.

По-четверте, існування ядерної «дилеми безпеки» між Пакистаном та Індією призводить до загострення конкуренції між державами за лідерство у регіоні, збільшує рівень втручання КНР і США у регіон, що зменшує рівень безпеки у Південній Азії.

3.3. Територіальні конфлікти у трикутнику інтересів Індія – Пакистан – Афганістан

Невід’ємною складовою внутрішньополітичних процесів і регіональної взаємодії між державами із постколоніальним минулим, зокрема у Південноазійському регіоні, є конфлікти.

Грунтуючись на етнічній, релігійній і мовній різноманітності всередині держави, а також внутрішньополітичній турбулентності у регіональних державах із колоніальним минулим варто розрізняти внутрішньодержавні та міждержавні конфлікти. У перших – суб’єктами виступають як держава, так і недержавні групи, організації, які мають власні інтереси та механізми впливу на конфліктогенну ситуацію. У міждержавних, логічно, беруть участь держави як суб’єкти міжнародних відносин. Проте, на прикладі Південної Азії можна прослідкувати взаємозалежність внутрішньодержавних і міждержавних конфліктів, які визначають динаміку один одного.

Складнощі взаємовідносин у трикутнику інтересів Індія – Пакистан – Афганістан у територіальній площині утворюють у регіоні певну вісь конфліктів – «Пуштуністан – Кашмір». Обидва питання мають безпосередній вплив на внутрішню стабільність Пакистану, перетворюючи державу на «серединну» між двома вогнищами протиріч. Одночасно, у комплексному розгляді, вони впливають на безпеку Афганістану й Індії і стають чинником до трансформації регіональної системи безпеки.

Питання Кашміру та Пуштуністану мають декілька характерних рис. По-перше, до них можна застосовувати характеристики міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. По-друге, будучи вагомим фактором внутрішньодержавної стабільності, вони несуть у собі таке навантаження як участь недержавних груп: мілітаристських, радикальних, сепаратистських, терористичних організацій. Крім цього, за допомогою таких груп за інтересами відбувається лобіювання певних політичних стратегій, які йдуть у розріз з ідеями державної влади. Це передбачає існування

внутрішньодержавного механізму протидії таким суб'єктам, який не завжди достатньо ефективний.

Ісламська Республіка Пакистан на початку XXI ст. є державою, яка володіє ядерною зброєю і цим самим створює протидію Індії у Південній Азії, але може втратити свою територіальну цілісність за умови ескалації територіальних конфліктів. Історично склалося, що Пакистан має прикордонні конфлікти з Індією й Афганістаном, в основі яких лежить етноконфесійний чинник. Якщо проблема Кашміру може привести до розгортання ядерної війни між Ісламабадом і Нью-Делі, то конфлікт навколо «Великого Пуштуністану» – тобто об'єднання етносу в єдину державу стає загрозою територіальній цілісності та фрагментації Пакистану і, як результат, Афганістану. Дестабілізуючим фактором у врегулюванні міждержавних конфліктів для Ісламабаду стають різноманітні угруповання (сепаратистського, терористичного спрямування), які мають власну позицію щодо вирішення проблем.

Пакистан є поліетнічною країною. На території країни проживають п'ять етно-лінгвістичних груп: пенджаби-мусульмани, пуштуни, розділені на безліч племен і кланів (при цьому більшість пуштунів живе в Афганістані), синдхи, белуджі (частина белуджів проживає в Ірані), мухаджири (нащадки мусульманських біженців з Індії, що представляють конгломерат з представників десятків різних індійських етносів, історична батьківщина яких залишилася в Індії) [50]. Особливу увагу слід звернути на пуштунів, які є найбільшим етносом Афганістану і за чисельністю займають 2-ге місце після пенджабів у Пакистані (близько 24 млн.). Територіально вони проживають у провінції Хайбер-Пахтунхва та в зоні племен. Якщо на території Хайбер-Пахтунхва діють закони Пакистану, то у зоні племен – норми звичаєвого права – Пуштунвалі. Етнос пуштунів складається з великої кількості племінних груп, які важливі питання вирішують на зборах старійшин родів і кланів племен, що називають «джиргою» [302, р. 8].

Особливість кашмірського конфлікту полягає у входженні до зони

зіткнення двох цивілізаційних ойкумен. За С. Хантінгтоном, ісламська й індуїстська цивілізації з різними світоглядними позиціями, перетнулися саме у Кашмірі. На теренах індійського штату Джамма і Кашмір більшість населення є мусульманами, які прагнуть об'єднатися з пакистанською провінцією Азад Кашмір. Як наслідок, їх входження до складу Пакистану становитиме загрозу територіальній цілісності Індії.

Виникнення конфліктів навколо Кашміру та Пуштуністану має історичне підґрунтя. Необґрунтований поділ Британської Індії без урахування етнічного та релігійного чинників став точкою відліку Кашмірської проблеми. Це призвело до військового протистояння між новоствореними державами [142, с. 15]. Комісія ООН по Індії та Пакистану до 1 січня 1949 р. встановила лінію припинення вогню, і цим самим поділила Кашмір на дві частини – індійську та пакистанську. За рішенням ООН був призначений плебісцит для визначення майбутнього штату [413], але він так і не був проведений. Тобто основою кордону між Пакистаном та Індією складає встановлена ще у минулому столітті лінія припинення вогню.

Подібне підґрунтя має у собі і проблема Пуштуністану, яка лежить в основі визначення кордону між Пакистаном та Афганістаном. Історично питання Пуштуністану пов'язується із проблемою «лінії Дюранда», яка з'явилася у результаті підписання Договору про встановлення державного кордону між Афганістаном та англійськими колоніальними володіннями у Південній Азії ще у 1893 р. Проблема загострилася з появою на карті світу у 1947 р. нової держави – Пакистану. У липні 1949 р. Кабул заявив про невизнання договору і, відповідно, прикордонної смуги [8, с. 302]. З тих пір зона розселення пуштунських племен є постійною зоною нестабільності, і влада пакистанського уряду там номінальна через звичаєві закони.

Проблеми Кашміру та Пуштуністану стають проявом асиметричних конфліктів на які впливають ядерний фактор і наявність недержавних суб'єктів – сепаратистських, терористичних і мілітаристських груп.

Кашмірська проблема набула нового статусу у системі регіональної безпеки із здобуттям Пакистаном та Індією де-факто ядерного статусу у 1998 р. Із цього моменту вона стала не лише прикордонним і територіальним конфліктом, а й каталізатором ядерної гонки озброєнь у Південноазійському регіоні.

Нових обертів на початку 2000-х рр. набула й проблема Пуштуністану. Спочатку територія пуштунського етносу стала об'єктом дислокації талібів, афганських біженців і розвитку нелегального наркотрафіку, а згодом – операцій із протидії терористичній загрозі. Низка «нетрадиційних» загроз безпеці пов'язаних з проблемою Пуштуністану стала джерелом нестабільності у регіоні. Сприяло цьому і входження Афганістану до Південноазійської системи регіональної безпеки.

Тож обидва диспути надають Пакистану статус «серединної» держави, яка змушена одночасно реагувати на них, що стає передумовою до змін у Південноазійському РКБ.

Розглядаючи зазначені конфлікти через умовну вісь «Пуштуністан-Кашмір» можна помітити декілька об'єднуючих рис.

По-перше, важливу роль відіграє позиція Пакистану щодо збереження власної територіальної цілісності, але досить різними методами. Мається на увазі, що у випадку із Кашміром Пакистан наполягає на проведенні плебісциту. Таким чином, населення індійського штату Джамму і Кашмір характеризується ним як суто пакистанське. Із пуштунами – діаметрально протилежна ситуація. Пакистанська сторона не погоджується із наданням пуштунам права волевиявлення та заперечує існування їх як нації [113, с. 29].

По-друге, сповідування пуштунами та кашмірцями ідеї власної ідентичності, яка має втілитися у здобутті державності – утворення «Великого Пуштуністану» й об'єданого у незалежну державу Кашміру. Ґрунтуючись на вище зазначених позиціях Пакистану, об'єктивно повстає питання з приводу впевненості Ісламабаду у приєднанні Джамму і Кашмір

до нього. У випадку об'єднання пуштунів відбудеться не лише порушення територіальної цілісності Пакистану, а й повна фрагментація Афганістану. Логічно, що такі варіанти не влаштовують Індію, яка також може зазнати територіальних втрат і зростання терористичної загрози з афгансько-пакистанської території, яка вже стала об'єктивно існуючим фактом.

По-третє, залучення до проблем терористичних угруповань, які слугують інструментами сепаратистів, або одноосібно використовують їхню боротьбу за незалежність для власних цілей.

Такі спільні риси обох конфліктів стають передумовами до визначення інтересів протидіючих держав – Індії, Пакистану, Афганістану та недержавних акторів, від яких залежить рівень безпеки у Південній Азії.

Розглядаючи Кашмірське питання у пакистансько-індійських відносинах, варто акцентувати на існуванні двостороннього діалогу та спроб врегулювати конфлікт. У свою чергу, держави мають протилежні погляди на кінцевий результат. Офіційна позиція індійської сторони полягає у тому, що Кашмір є невід'ємною частиною Індії, і ця проблема є вирішеною, а контроль або окупація Пакистаном північних і північно-західних районів штату Джамма і Кашмір є незаконними [160; 261, р. 118]. Натомість, Пакистан наполягає на проведенні плебісциту під міжнародним контролем, що надасть право кашмірському народу на самовизначення, і вважає питання невирішеним [175, р. 18].

У жовтні 2004 р. президент Пакистану П. Мушарраф скорегував позицію Ісламабаду з приводу Кашміру, запропонувавши план врегулювання кашмірського питання у три етапи: 1) визначення особливостей розселення релігійно-етнічних груп Джамму і Кашмір, 2) початок демілітаризації цих територій, 3) домовленість щодо запровадження спільного контролю над територіями [122].

У своєму виступі на 65-ій сесії ГА ООН 19 вересня 2006 р. П. Мушарраф зазначив про намір Пакистану вжити заходів щодо боротьби з тероризмом та екстремізмом у Кашмірі. Вже через два місяці після свого

виступу в ООН 5 грудня 2006 р., П. Мушарраф заявив, що його країна готова навіть відмовитися від претензій на Кашмір, якщо Індія погодиться з пакистанською формулою вирішення проблеми. Тобто виконання чотирьох пунктів: 1) вільний рух жителів обох частин Кашміру при незмінності існуючих кордонів; 2) отримання регіоном автономії, але не незалежності; 3) поетапний вивід військ; 4) створення механізму «спільного нагляду» за участю представників Пакистану, Індії та Кашміру [88, с. 92].

Офіційний Нью-Делі заявив, що Індія проти зміни кордонів, але за мирне вирішення питання та боротьбу з екстремізмом і тероризмом. Така відповідь ще раз підкреслює, що Індія не готова втратити штат Джамма і Кашмір.

Кроки Пакистану за адміністрації П. Мушаррафа щодо врегулювання кашмірської проблеми наštовхнулись не лише на критичну позицію індійської сторони, а й на нову хвилю тероризму та сепаратизму у регіоні, що пов'язана з терактами у Мумбаї (листопад 2008 р.) [19, с. 41].

Варто підкреслити важливість терористичного чинника як у конфлікті, так і у внутрішньополітичному житті Пакистану. Колишній Президент Пакистану П. Мушарраф у своїх мемуарах наголошує на тому, що основна загроза безпеці Пакистану виходить зовсім не від Індії, а від руху «Галібан» і терористів «Аль-Каїди» і це має зрозуміти також Індія [311, р. 216].

Боротьба з тероризмом та екстремізмом стала одним з основних напрямів політики экс-президента Пакистану А. А. Зардарі (2008-2013 рр.), який ще на початку своєї каденції наголосив на недопущенні компромісу у питанні Кашміру. Виступаючи в Ісламабаді 5 лютого 2009 р. з нагоди Дня кашмірської солідарності, президент зауважив, що Пакистан готовий обговорювати з Індією всі питання, включаючи і кашмірське, але за згодою самих кашмірців [47].

Березень 2011 р. став знаковим у пакистансько-індійських відносинах. Ісламабад дозволив індійським фахівцям відвідати Пакистан для проведення розслідування атак у Мумбаї, на чому давно наполягав Нью-Делі [46].

У жовтні 2012 р. Індія та Пакистан знову повернулися до розгляду кашмірського питання, але ця спроба була зірвана непорушністю позицій сторін. Принципова позиція Пакистану щодо територіальної суперечки залишається основою зовнішньої політики держави. «Ми будемо продовжувати підтримувати право народу Джамму і Кашмір мирно вибирати свою долю відповідно до резолюції РБ ООН з цього питання. Кашмір залишається символом невдачі ... Ми вважаємо, що вирішення цих питань може бути тільки в атмосфері співробітництва», – заявив А. А. Зардарі [47]. У відповідь на це індійська сторона заявила, що кашмірці вже давно зробили свій вибір на користь Індії і можлива співпраця між країнами торкається лише сфери боротьби з тероризмом.

З обранням новим Президентом Пакистану М. Хусейна та повернення до влади у статусі Прем'єр-міністра Н. Шаріфа, держава не відмовляється від претензій на територію індійського штату Джамму і Кашмір. Останнім часом Пакистан починає наголошувати на важливості Кашмірської проблеми як зі сторони цивільного, так і військового істеблішменту. Н. Шаріф приділив особливу увагу Кашміру у своєму виступі на сесії ГА ООН 26 вересня 2014 р. [396; 340] і, тим самим, привернув увагу світової спільноти до неврегульованості територіального питання у пакистансько-індійських відносинах. Вже у 2015 р. під час візиту до США, прем'єр-міністр знову наголосив на Кашмірі, зауваживши, що проблема має вирішуватися за участі третьої сторони-посередника [268]. Такі заяви пакистанського керівництва обурили Індію, яка стоїть на позиції невторчання «третіх сил» як у врегулювання кашмірського конфлікту, так і побудову відносин у регіоні.

Стурбованість Нью-Делі та його незадоволення зросло ще більше через заяви генерала Р. Шаріфа, який назвав Кашмірське питання незавершеним етапом поділу Британської Індії, а Кашмір – єдиним із Пакистаном. Порушення лінії контролю зі сторони Індії – це лише маневри відволікти пакистанців від боротьби із терористами. До того ж, як заявив воєначальник,

пакистанська армія вже зараз готова відбити удар індійських противників [367].

Такі заяви все ж таки не стали критичними у двосторонньому пакистансько-індійському діалозі. Переломним моментом на краще можна було б вважати візит Н. Моді до Лахора у грудні 2015 р. та домовленості про широкомасштабні переговори, якби не терористичний акт у Петханкоті.

Неважко помітити, що участь терористичних організацій є вагомим аспектом у пакистансько-індійському переговорному процесі. Тероризм також стає інструментом у досягненні цілей кашмірськими сепаратистами.

Ідеологія «кашмірської ідентичності», яка підтримувалася Пакистаном як крок до приєднання мусульманського Кашміру, стала підґрунтям до утворення у 1952 р. незалежної політичної партії «Кашмірська Джамаат-і-іслам». У 1990 р. «Кашмірська Джамаат-і-іслам» створює власну воєнізовану організацію «Хезб-уль-муджахидин» і виступає за ісламізацію Кашміру та приєднання до Пакистану. Протилежний підхід до статусу території – його незалежність і демократичність відстоює «Фронт визволення Джамму і Кашміру» [9, с. 10].

Поєднання кашмірського сепаратизму з ісламізмом зробило Кашмір частиною світового тероризму, що започаткувала новий етап у боротьбі опозиції штату проти індійської влади. Це проявлялося у створенні екстремістських організацій та їх участі в антиіндійських акціях у Кашмірі.

Піком створення екстремістських організацій у Кашмірі вважається кінець 1980-х – початок 1990-х рр. До першої групи належать невеликі військові угруповання та «Хезб-уль-муджахидин», а до другої – терористичні організації: «Харкат-уль-муджахидин» (до 1995 р. відома під назвою «Харкат-уль-ансар»), «Джаіш-і-Мухаммад», «Лашкар-і-таїба», «Аль-Бадр». Саме «Лашкар-і-таїба», створена у 1993 р., найбільш відома своєю терористичною діяльністю в індійській частині Кашміру [271, р. 20-21].

На початку 1990-х рр. відбувся розкол у сепаратистському русі Кашміру: «Фронт визволення Джамму і Кашміру» розпався на дві течії:

помірковану – на чолі Я. Маликом і екстремістську з лідером А. Ханом [10, с. 77]. Після терактів 11 вересня 2001 р. Пакистан хоча і заявив про терористичну складову кашмірського сепаратизму, однак продовжував надавати моральну, політичну підтримку кашмірцям, які борються за своє право на самовизначення [271, р. 25].

Якщо позиція кашмірців ще є допустимою ланкою в індійсько-пакистанському переговорному процесі, то терористична складова є каталізатором загострення відносин між Ісламабадом і Нью-Делі, що постійно призупиняє вже налагоджений діалог.

У випадку із проблемою Пуштуністану, «Талібан» останнім часом все більше залучений до пакистансько-афганського діалогу. Сприяє такому розвитку подій пакистанська ініціатива мирних переговорів із талібами.

Як вже наголошувалося, Пакистан вважає встановлену «лінію Дюранда» державним кордоном. Афганістан зробити це відмовляється. Така позиція Кабулу виправдовує його національні інтереси, а саме, повернути симпатії пуштунів – найбільшої етнічної групи багатонаціонального Афганістану. Оскільки ж на чолі афганської держави стояли, як правило, також пуштуни [370], такий курс виглядає цілком логічним. Тим більше, що пакистанські пуштуни і белуджі, впливові національні меншини у Пакистані, вимагаючи то широкої автономії, то незалежності, охоче спиралися на Афганістан [112, с. 22].

Пакистан має дещо інші національні інтереси з цього питання. Немає сумніву, що стабільний Афганістан не в інтересах Пакистану, але Ісламабад має намір забезпечити стабільність на афганській території шляхом формування «свого» уряду. На думку експертів, Пакистан не зацікавлений у тому, щоб Афганістан був сильною країною. Він потрібен йому як слабка і залежна від його волі держава, як стратегічна перевага у конфлікті з Індією.

Утворення ж нового державного об'єднання у вигляді Пуштуністану, порушить територіальну цілісність як Пакистану, так і Афганістану. Найбільш прийнятним вирішенням проблеми було б визнання афгансько-

пакистанського кордону на основі «лінії Дюранду».

Пуштунське питання вже давно вийшло за межі двосторонніх відносин Ісламабаду та Кабулу. Значну роль почала відігравати позиція пуштунів і терористичного руху «Талібан».

Така ситуація змушує Ісламабад як протидіяти ісламістам у межах країни, так і сприяти мирному розв'язанню афганської проблеми. З ініціативи Президента Пакистану П. Мушаррафа 9-12 серпня 2007 р. була скликана афгансько-пакистанська Джирга миру старійшин прикордонних племен, яка мала сприяти переговорному процесу з поміркованими талібами [78, с. 63]. Крім цього, пакистанський уряд зобов'язався здійснювати економічні та соціальні проекти у пуштунських районах. Такі дії підкреслюють важливість миру з пуштунами для Ісламабада, що є запорукою його територіальної цілісності.

Пакистан продовжив проводити політику протидії радикальним ісламістам і талібам і за президентства А. А. Зардарі, який у 2010 р. назвав «абсурдною» ідею домовитися з талібами: «Не буває гарних талібів, з якими можна вести переговори, та інших, з якими треба воювати. Пакистан і його населення – жертви терористів. Ми тільки захищаємо наші кордони, боремося з терором і тими, хто його поширює» [132], а у 2012 р. проголосив, що «Ісламабад буде проводити політику боротьби з талібами до логічного кінця» [287].

Проте, вже з 2013 р. новий Прем'єр-міністр Пакистану Н. Шаріф започаткував переговорний процес з афганськими талібами, а очільник армії Р. Шаріф розгорнув широкомасштабну антитерористичну операцію у прикордонних з Афганістаном територіях [343, р. 4-5]. Тобто, пакистанське керівництво розуміє важливість мирного врегулювання в Афганістані (на чому наголошують США) і водночас для нього є важливим недопущення посилення терористів із «Техрік-і-Талібан-Пакистан».

Офіційний Ісламабад має брати до уваги і позицію пуштунів, які також намагаються протидіяти терористично налаштованим талібам на території

їхнього проживання – провінції Хайбер-Пахтунхва. Хвилі антиталібського опору спостерігалися в афганських провінціях Газні і Гор, а також у районі Хайбер, пакистанської провінції Хайбер-Пахтунхва протягом 2008-2009, 2012-2013 рр. Племінні лідери підняли зброю проти бойовиків «Техрік-і-Талібан Пакистан» (ТТП), «Аль-Каїди» й Ісламського руху Узбекистану (ІРУ) через злочини проти пуштунів [102].

Такі виступи проти ісламістів були підтримані Ісламабадом, але на пуштунських територіях відроджується ідея створення «Великого Пуштуністану» – об'єднання земель пуштунів (великі території на півдні та сході Афганістану, а також усі прилеглі до кордону території Пакистану) [114]. У глобальному масштабі втілення цього плану ознаменує припинення існування у нинішньому вигляді двох держав регіону.

Однією з перших спроб консолідації пуштунів можна вважати скликання Великої джирги у Пешаварі, що відбулася 29-30 травня 2012 р. учасники якої заявили, що «пуштунський народ сам може зіграти роль у відновленні миру у проблемних районах Пакистану і Афганістану» [229, р. 8-9]. Метою Пешаварської джирги став пошук формули вирішення «пуштунського» питання, яку організатори форуму вбачають у розробці національної стратегії подолання наслідків 30-річної афганської війни, яка призвела до пуштунської національної катастрофи. Завершення афганської війни як головної причини лих пуштунів, на думку делегатів джирги, є необхідною умовою відродження пуштунського народу.

Російський експерт Центра вивчення сучасного Афганістану А. Серенко стверджує, що події, які мали місце у травні-червні 2012 р., можуть стати початком «пуштунської весни» – нового визвольного руху пуштунських національних активістів [114]. Основною ж пропозицією Пакистану щодо пуштунської проблеми є будівництво огорожі вздовж кордону, як перепони руху талібів з Афганістану, але вона була відхилена афганською владою [97, с. 15]. Поки що така «весна» не набула поширення, але варто враховувати, що із приходом до влади в Афганістані нового

президента А. Гані та співпраці із Пакистаном саме на засадах переговорного процесу із талібами, які не йдуть на контакт, пуштуни та лідери племен можуть повернутися до ідей націоналізму, що, імовірно, буде використано як талібами, так і мілітаризованими радикальними організаціями. Це, у свою чергу, загострить двосторонні пакистансько-афганські контакти та збільшить рівень терористичної загрози у Пакистані.

Звичайно, що успіхи пакистанської антитерористичної операції «Зарб-е-Азб» дещо похитнули стійкість талібів і терористів у провінції Хайбер-Пахтунхва, ФАТА та Белуджистані [294, р. 5], проте не варто відхиляти можливість зростання впливу на цих територіях ІДІЛ як регіональної та глобальної загрози.

Загроза зростання впливу «Ісламської держави» на території Афганістану та Пакистану є одним із чинників співпраці Кабулу та Ісламабаду. Проте, як показали події червня 2016 р. саме у прикордонній території проживання пуштунів, захист власних амбіцій обом державам є важливішим, аніж спільна боротьба з терористами. Так військова сутичка на прикордонному пропускному пункті Торкхам 15 червня 2016 р. із вбивством чотирьох військових з обох сторін спричинила чергові обопільні звинувачення та закриття на деякий час зі сторони Пакистану кордону [259]. Такий стан речей зачіпає пуштунів, на точку зору яких ні Пакистан, ні Афганістан останнім часом не зважають. Знесення наметів афганських біженців у прикордонному районі й ідея Ісламабаду жорсткіше контролювати потік біженців може імплементуватися не лише як боротьба із терористами з «Техрік-і-Талібан-Пакистан», а й інструмент тиску на офіційний Кабул.

Приміром, зовнішньою передумовою до «ускладнення» пакистансько-афганських відносин можна вважати участь Афганістану у тристоронньому договорі з Іраном та Індією щодо розвитку іранського порту Чабахар як протидії китайському впливу у пакистанському порті Гвадар.

Отже для Пакистану існує вагома загроза національній безпеці зі

сторони неврегульованих територіальних питань. Ісламабад має комплексно реагувати на два напрямки. Перший – Кашмірський конфлікт з Індією, який виходить за межі держав і впливає на Південноазійську систему регіональної безпеки. Другий – проблема Пуштуністану, яка актуалізується у форматі терористичної загрози та постафганського врегулювання. Як Кашмірське питання, так і проблема Пуштуністану стають передумовами до загострення двосторонніх контактів Пакистану із сусідніми державами та джерелом «нетрадиційних» загроз безпеці Південної Азії.

3.4. Наркоторгівля та проблема біженців у пакистансько-афганських відносинах

Відносини між Пакистаном та Афганістаном мають дуалістичну природу. Вони будуються як на засадах двостороннього співробітництва (залучення Ісламабаду до діалогу Кабула з «Талібаном» і процесу мирного розвитку Афганістану після 2014 р.), так і конфліктогенності (неврегульованість питань кордону та проблема Пуштуністану).

Проте, у такій складній гамі двосторонніх контактів є питання, які міцно об'єднують дві держави. Насамперед, проблеми наркоторгівлі та біженців. На перший погляд здається, що вони стосуються соціально-економічної сфери у відносинах, але у тому й полягає специфіка пакистансько-афганських двосторонніх контактів, що і ці питання не можуть бути класифіковані як винятково невійськові. Вони набувають рис військово-політичної загрози безпеці як на національному рівні, так і регіональному на основі наступних причин.

По-перше, наркотрафік на пакистанську територію поширюється з Афганістану під проводом руху «Талібан» і моджахедів, які ведуть збройну боротьбу на афганській території. По-друге, дислокація талібів і вирощування опіатів відбувається на теренах провінції Хайбер-Пахтунхва, ФАТА і Вазірістану, де поширені сепаратистські, екстремістські та

терористичні рухи, які проводять боротьбу з офіційною владою у вигляді так званого наркотичного джихаду. До того ж, потік афганських біженців на пакистанську територію та залучення їх до процесу вирощування та транспортування наркотичних речовин загострює політичні відносини між Кабулом та Ісламабадом у межах афгансько-пакистанського кордону [194, р. 29]. По-третє, нелегальний наркотрафік є джерелом фінансової підтримки пакистанських талібів на чолі з «Техрік-і-Талібан Пакистан» і «Техрік-і-Наваз-і-Шаріат-і-Мохаммаді», які за допомогою військових методів ведуть боротьбу з пакистанською владою з метою перетворення Пакистану на шаріатську державу [236, р. 23-25].

Варто зауважити, що проблеми наркоторгівлі та біженців у пакистансько-афганських відносинах зачіпають систему регіональної безпеки Південної Азії. Поширення наркотрафіку та фінансування на його основі сепаратистських рухів становить загрозу Індії, яка також підпадає під вплив транспортування наркотичних речовин з М'янми. У подібній до індійської ситуації знаходиться КНР [4, с. 22]. Крім того, ані Нью-Делі, ані Пекін не зацікавлені у розвитку тероризму на пакистанській території та ще більше – перетворення Пакистану на шаріатську державу. Внесення Афганістану до меж Південноазійської системи регіональної безпеки робить ситуацію всередині країни та її зовнішню політику такими, що стосуються усіх регіональних акторів.

Внутрішньополітичний клімат в Афганістані та Пакистані характеризується наявністю сил, які протидіють державній владі – терористичні угруповання. Проте не можна однозначно стверджувати, що ці два суб'єкта мають діаметрально протилежні інтереси. Саме у сфері наркобізнесу на офіційну владу у державі падали підозри та звинувачення у тісному співробітництві з так званою наркотично-терористичною мафією.

Цей процес варто розглянути в історичній ретроспективі. Вирощування опіатів і наркотрафік набули загрозливих масштабів у Пакистані й Афганістані наприкінці 1970-х рр., у зв'язку з певними особливостями

регіонального розвитку: 1) приход режиму Хомейні в Ірані, який ввів жорсткі обмеження на торгівлю наркотиками, що змусило культиваторів наркотиків переходити з Ірану до Пакистану й Афганістану; 2) введення радянських військ до Афганістану, що відрізало традиційні маршрути наркотрафіку до Європи. Подальший спалах афганської війни призвів до таємної підтримки Пакистаном моджахедів, в основному за рахунок продажу наркотиків [202].

Ці дві події, у поєднанні з іншими внутрішніми факторами, призвели до різкого зростання незаконного обігу наркотиків у Пакистані, який підтримувався тісним зв'язком між армією та наркоторговцями. Таким чином, зв'язок між політиками та наркобаронами розпочався наприкінці 1970-х рр. і консолідувався у 1980-х рр. Він проявився у трьох різних формах: особисті зв'язки між наркобаронами та політичними лідерами; фінансування діяльності політичних партій і лідерів, особливо під час виборів; наркобарони перетворюються на політиків [378, р. 24].

У 1980-х рр. сепаратистська партія «Джамаат-і-Іслам» із гаслом «Наша земля – наш вибір» закликала пуштунів вирощувати опіумний мак. Армія, яка була реальним правителем Пакистану у 1980-х рр., потребувала грошей від продажу наркотиків, щоб переслідувати свої інтереси в Афганістані та Північній Індії [202]. У 1990-х рр. відбулося повалення диктаторського режиму М. Зія-уль-Хака у Пакистані, але наркотрафік не зменшив своїх обертів. До цієї фінансової гри долучився створений пакистанською владою «Талібан», який деякою мірою став контролювати вирощування наркотиків в Афганістані. Зокрема, у період 1997-1999 рр. на афганській території виробництво опіуму зросло з 2800 до 4580 тон. Афганістан став виробляти 75% наркотичних речовин у світі, 97% з яких вирощувалася на територіях, де дислокувалися таліби [339, р. 12].

«Золотий півмісяць» – це назва, яка втілює наркоторгівлю на території Пакистану, Афганістану й Ірану. У двосторонніх відносинах Кабулу й Ісламабаду існує взаємозалежність. Перший – уособлює територію, де

переважно вирощуються опіати, а другий – виконує роль так званого «шовкового шляху» наркотрафіку та є виробником хімічних речовин з них (переважно героїну, маріхуани, гашишу) [162].

Такий тандем, створений наприкінці минулого століття, мав би лише кримінальне та фінансове продовження і сьогодні, якби не події 11 вересня 2001 р., які внесли у наркобізнес суто військову та політичну складові.

У 2000-х рр. Ісламабад і Кабул зіштовхуються з новими загрозами від наркоторгівлі – наркотичний тероризм і наркотичний джихад, які підтримуються «Талібаном». Як стверджує індійський дослідник С. Чандрян, незаконний обіг наркотиків впливає на фізичну безпеку держави в основному, коли зв'язок між наркотиками та зброєю зміцнюється, тобто, коли він приймає форму «наркотичного тероризму». Наркотичний тероризм є однією з форм тероризму, в якій терористи або повстанські угруповання використовують гроші від продажу наркотиків для руху опору державній владі. У Пакистані, для легалізації таких доходів, використовують систему банківського переказу коштів «hawala» [202].

Іншим викликом, похідним від наркотичного тероризму, є наркотичний джихад. Термін «наркотичний джихад» має потужний сенс серед талібів Пакистану та їхніх прибічників – радикальних ісламістів. Пакистанські таліби з'явилися як своєрідне явище у політичній системі Пакистану порівняно нещодавно (приблизно у 2001 р., хоча сам рух існує вже з початку 1990-х рр.). Саме у 2007-2009 рр. цей зв'язок радикалів і талібів у вигляді «Техрік-і-Талібан Пакистан» і «Техрік-і-Наваз-і-Шаріат-і-Мохаммаді» почав проводити широкомасштабну боротьбу з офіційною владою за перетворення Пакистану на шаріатську державу. Така боротьба ведеться і за рахунок коштів отриманих від нелегального наркотрафіку [166].

Оскільки торгівля опіумом залишається основним джерелом фінансування джихаду, це привело до розгортання талібами й «Аль-Каїдою» в Афганістані і Пакистані (регіон «АфПак» за американською стратегією) «хрестового походу» проти західних сил. Метою такої боротьби є

«священна справа» – повернення Афганістану до ісламу та створення ісламського уряду. В узагальненому вигляді така війна отримала назву «наркотичного джихаду» [174, р. 44].

Вплив наркоторгівлі на внутрішньополітичну ситуацію як у Пакистані, так і в Афганістані є одним із важливих складових двосторонніх контактів.

Якщо за перебування при владі в Афганістані уряду Х. Карзая та присутності коаліційних антитерористичних сил відносини із Пакистаном мали певний стримуючий, обмежений характер [379, р. 69], то після виведення коаліційних військ у 2014 р. – набули нових обертів. Підставою для такої активізації, зокрема, зі сторони Ісламабаду, можна вважати його прагнення здобути першість в афганському врегулюванні та небажання втручання у цей процес Індії. Кабул також зацікавлений у співпраці, але час від часу звинувачує пакистанську сторону у сприянні терористам на його території. Такі тертя у двосторонніх відносинах не є новими, але зростання масштабів діяльності «наркотичної мафії» та терористів на території обох держав змушує сторони домовлятися.

12 травня 2015 р. відбувся візит Прем'єр-міністра Пакистану Н. Шаріфа до Афганістану, де на зустрічі з Президентом Афганістану А. Гані були обговорені питання двостороннього співробітництва, зокрема, протидії тероризму та заходів боротьби з нелегальною наркоторгівлею [245].

На розвитку пакистансько-афганської співпраці саме у протидії наркоторгівлі неодноразово наголошував і Президент Пакистану М. Хусейн, зазначаючи, що Пакистан зіштовхується разом з Афганістаном із спільними викликами екстремізму, тероризму, незаконного обігу наркотиків і транснаціональною організованою злочинністю, а ці загрози можуть бути подолані лише спільними зусиллями [295].

Хоча й існують спільні домовленості у протидії наркоторгівлі як, наприклад, Тристороння угода Афганістану, Пакистану й Ірану із прикордонного співробітництва та наркотичного контролю [161], однак, на перше місце виходить боротьба на внутрішньодержавному рівні.

У Пакистані створена система державних органів, які намагаються контролювати наркотрафік: Антинаркотична Служба (заснована у 1994 р.), Прикордонна Служба, два підрозділи Збройних Сил Пакистану, Поліція, Пакистанська служба охорони аеропортів, Служба берегової охорони Пакистану та Пакистанські рейнджери (охорона у провінції Пенджаб та на кордоні з Індією). У 2013 р. Міністерство з контролю над наркотиками об'єднано з Міністерством внутрішніх справ [243].

У 2010 р. був проголошений «Майстер План з контролю над наркотиками» до 2014 р. [217; 431]. Метою п'ятирічної політики було проголошено очищення Пакистану від наркотиків. Першим кроком є усунення вирощування маку та контролю за його обігом з Афганістану [428, р. 18], другим – політика щодо скорочення попиту шляхом виховання населення про небезпеку вживання наркотиків. Іншим важливим аспектом політики є співробітництво з країнами, що постраждали від незаконного обігу наркотиків і зловживання [313]. Було підписано Меморандум про взаєморозуміння з Управлінням ООН з наркотиків і злочинності та 28 різними країнами [423]. Проте, із завершенням цієї широкомасштабної акції не можна говорити про її повноцінне виконання.

Пакистан залишається однією з основних країн-транзитерів опіатів і гашишу з Афганістану, а також виробником наркотичних речовин. Лише через спільний пакистансько-афганський кордон у провінції Белуджистан транспортується близько 150 тонн героїну та 80 тонн опію на рік [424, р. 112]. За повідомленнями Антинаркотичних сил Пакистану за 2014-2015 рр. було спалено 345,54 тони наркотиків [180]. До такої боротьби приєднується і пакистанська армія.

В Афганістані також діє система протидії наркобізнесу. Ще за президенства Х. Карзая було створено Національне агентство по боротьбі з наркотиками, яке у 2005 р. було переорганізоване у Міністерство з питань боротьби з наркотиками при Раді Безпеки Ісламської Республіки Афганістан. У тому ж 2005 р. було проголошено 10-річний план боротьби з

наркобізнесом. Планувалося до 2008 р. зменшити на 75% виробництво наркотиків у державі [67, с. 37].

Порівнюючи дії пакистанської й афганської сторін, неважко помітити, що плани є досить амбітними, але станом на 2015 р. вони зовсім не виправдали себе. На це існує декілька причин серед яких можна виділити три негативні риси: нестабільне внутрішньополітичне середовище, неналагоджений діалог із «Талібаном» і не врегулювання ще однієї проблеми, яка безпосередньо пов'язана із наркобізнесом. Це – питання афганських біженців у Пакистані, зокрема, у прикордонних з Афганістаном провінціях та їхньої репатріації.

Перебування афганських біженців на пакистанській території все частіше стоїть на порядку денному у двосторонніх відносинах. Ініціатива щодо репатріації надходить саме від пакистанської сторони. Загострюють проблему невирішені прикордонні питання та «пуштунський» чинник. Адже більшість біженців за своєю етнічною приналежністю є пуштунами.

До появи на карті світу Ісламської Республіки Пакистан кочові племена пуштунів не розглядали себе біженцями. Найпотужніша хвиля біженців у новітній час у районі сучасного пакистансько-афганського кордону була відзначена у 80-90-ті рр. минулого століття на околицях Пешавара у провінції Хайбер-Пахтунхва [372]. За останні роки ціле покоління пуштунів афганського походження виросло у вигнанні.

Друга хвиля біженців з Афганістану на територію сусідньої держави, але менш потужна ніж попередня, була відзначена у 2001-2003 рр. Тільки у 2002 р. більше 1 млн. афганців залишили рідні місця у результаті конфліктів та етнічних зіткнень. Починаючи з 2002 р. більше 3,5 млн. повернулися на батьківщину у відповідності з програмою добровільного повернення Агентства ООН у справах біженців (УВКБ) [44; 227, р. 122].

Третя хвиля афганських біженців 2007-2013 рр. – період активізації військових дій Міжнародних сил сприяння безпеці у південних, прикордонних з Пакистаном провінціях. За свідченням UNHCR кількість

зареєстрованих тимчасово переміщених осіб у самому Афганістані набагато перевищує показання даних бази ООН [44].

Здавалося б з початком постафганського врегулювання у 2014 р. ситуація мала б покращитися, але потік біженців не припиняється. Причиною цьому є досі неналагоджений діалог із «Галібаном».

Фактично, за останні три десятиліття у Пакистані перебували постійно (з урахуванням нового припливу або повернення) більш 2,5 млн. афганців. За даними 2013 року на території Пакистану знаходилося 1,6 млн. афганських біженців щодо яких пакистанський уряд намагається проводити політику репатріації. За словами радника з національної безпеки та зовнішньої політики Пакистану С. Азіза у 2015 р. на пакистанській території перебуває 1,7 млн. зареєстрованих біженців і ще 1,3-1,4 млн. – незареєстрованих [404].

У пакистансько-афганських відносинах проблема біженців не є суто двосторонньою. До контролю над нею та її врегулювання залучене УВКБ ООН, яке надає як консультаційну, так і матеріальну допомогу [283, р. 51]. Тристороннє співробітництво регламентується угодою, підписаною офіційними представниками Пакистану, Афганістану й УВКБ ООН 31 грудня 2009 р. Сторони погодилися продовжити перебування зареєстрованих афганців у Пакистані [96].

Зокрема, у 2009 р., протягом трьох місяців, з квітня по червень, понад 47 тис. афганських громадян були репатрійовані на батьківщину. Ними займався Центр добровільної репатріації УВКБ ООН зі штаб-квартирою у столиці провінції Хайбер-Пахтунхва – Пешаварі [164, р. 19-21].

Ісламабад почав реєструвати громадян Афганістану, які перетнули контрольні-пропускні пункти на кордоні з Пакистаном у 2006 р. Їм видається відповідна ідентифікаційна картка, яка дає право на місце у наметових таборах, харчування та медичний огляд, але також зобов'язує знаходитися у точно вказаному місці і дійсна протягом певного терміну.

Перебування мільйонів біженців на території Пакистану справляє

негативний вплив на розвиток усіх аспектів соціально-політичного життя, насамперед, провінції Хайбер-Пахтунхва, і Пакистану у цілому. Крім найсильнішого соціально-економічного тягара, організаційних витрат, виділення землі для наметових таборів, з афганськими біженцями до Пакистану «йде зброя, наркотики і гроші для пакистанських талібів, яких необхідно зупинити», – неодноразово зазначав экс-президент Пакистану А. А. Зардарі [165]. Його слова виправдовують військово-політичний характер загрози від нелегальної міграції з Афганістану. Це обумовлюється територіальним розселенням біженців уздовж афгансько-пакистанського кордону, де ситуація є напруженою не лише через дислокаційні бази «Талібану» й «Аль-Каїди», а й проблему Пуштуністану. До речі, більшість біженців є пуштунами, в інтересах яких є створення Великого Пуштуністану.

Афганські біженці-пуштуни, що не мають мовного бар'єру з місцевим населенням, активно долучилися до контрабандної торгівлі. Тобто, афганські біженці є однією з ланок фінансування талібів і терористів у Пакистані, які, у свою чергу, підтримують їхні сепаратистські настрої [223, р. 94].

Це ще більше спонукає Ісламабад повсякчас реагувати на питання, що стосуються статусу та кількості афганських біженців на його території.

Політика Пакистану щодо афганських біженців набула кардинальних змін у 2012 р. Однією з причин стало проголошення США початку виведення військ з Афганістану, що дало привід Ісламабаду чинити тиск на Кабул з метою просування власних національних інтересів.

У липні 2012 р. пакистанський уряд заявив про позбавлення до кінця року всіх афганців статусу біженців, що передбачає їх депортацію як нелегальних мігрантів. За словами голови Управління у справах біженців Пакистану Х. Хана, уряд розглядає афганських біженців як загрозу законності та громадському порядку [218].

Для афганського уряду це було несподівано. Афганістан негайно

закликав Пакистан продовжити статус біженців ще на три роки, з огляду на те, що йде постійне їхнє повернення назад. З 2002 р. до Афганістану повернулося близько 3,7 млн. чоловік. Афганський уряд на той момент мав можливість прийняти тільки 400 тис. чоловік із забезпеченням мінімальних умов: надання тимчасового житла на три доби, підйомні гроші, земельні ділянки та компенсація транспортних витрат. Тому уряд Афганістану звернувся до Пакистану з проханням відкласти цей радикальний крок, що було взято до уваги Ісламабадом, але практичне його втілення відбулося лише 12 липня 2013 р. Уряд Пакистану заявив, що афганські біженці збережуть свій статус у Пакистані до 2015 р. [277]. Таке рішення було прийнято на тристоронній зустрічі представників Афганістану, Пакистану та УВКБ ООН [165].

Зміни, які відбулися в Афганістані після 2014 р. й обрання президентом А. Гані, не позначилися на методах, які використовує Пакистан у відносинах зі своїм сусідом. Знову прослідковується дуалістичність у двосторонніх контактах.

Новообраний Президент Афганістану неодноразово заявляв про продовження підтримки Пакистаном терористів на афганській території, що знаходило заперечення з пакистанської сторони. Проте, ці звинувачення не мали такого впливу на двосторонні відносини у питаннях біженців до грудня 2014 р., коли у Пешаварі відбувся один з найбільших терактів у Пакистані – напад на школу, де загинуло 145 чол. серед яких – 132 дітей. Уряд провінції Хайбер-Пахтунхва заявив про причетність до теракту афганських біженців, частина яких була невідкладно репатрійована, а щодо інших – це ставало питанням часу [153]. Влада Пакистану не могла не відреагувати, тому було анонсовано про контроль над добровільним переселенням афганців на батьківщину до кінця 2015 р. як і було зазначено в угоді [329].

Такі заяви спонукали Кабул до активних дій із залученням представників УВКБ ООН. Афганістан знову звернувся із проханням до

Пакистану продовжити термін перебування біженців ще на 2 роки, наголосивши на можливості хвилеподібної репатріації [270].

Такими діями Пакистан намагається контролювати свого сусіда, тим самим не зменшуючи свого тиску та підкреслюючи свою першість і важливість у його зовнішньополітичних зв'язках. На дипломатичному рівні це представляється як прояв дружньої політики сусідства. Так, під час візиту до Афганістану у 2015 р. Прем'єр-міністр Пакистану Н. Шаріф неодноразово наголошував, що держава є солідарною з Афганістаном, а його вороги – вороги Пакистану. Між державами багато спільного, а зв'язки є не просто дружніми, а братерськими [245].

З таких слів виникає питання з приводу Індії. Якщо Ісламабад сприймає ворогів Кабулу як своїх, то тоді як чинити з Індією, яка має угоду про стратегічне партнерство з Афганістаном, не будучи вже більш ніж півстоліття пакистанським «другом».

Крізь призму такої невизначеності і втілюється політика «батога та пряника» у відносинах Пакистану й Афганістану. Так, і у питанні біженців Ісламабад погодився продовжити дію реєстраційних свідоцтв, які вже видані афганцям з 31 грудня 2015 р. до 31 грудня 2017 р. Проте, відмова від нагальної репатріації може мати негативні наслідки для самого Пакистану. Насамперед, це призведе до невдоволення прикордонних провінцій і території племен, де офіційна державна влада не є повністю легітимною, а також вплине на економічну ситуацію у державі, яка останнім часом все більше витрачає коштів на військово-ядерне «стримування» Індії.

Таким чином, очевидним є нерозривність проблем наркоторгівлі та біженців, які мають вирішуватися комплексно та бути відокремлені від військово-політичного контексту у пакистансько-афганських відносинах. Крім того, Пакистан повинен визнати і свій внесок у формування проблеми афганських біженців і розвитку наркоторгівлі, оскільки саме його військова та політична підтримка талібів у 1990-х рр. зробила проблему біженців затяжною та важко розв'язуваною. Проте, у сучасних умовах таке

відмежування є нереальним. Нестабільна внутрішньополітична ситуація в обох державах та амбіційний задум Пакистану одночасно «стримувати» Індію у військово-ядерній сфері та грати роль лідера в афганському врегулюванні поступово перетворює проблеми наркоторгівлі та біженців на «заручників» існуючої ситуації.

РОЗДІЛ 4

ВІДНОСИНИ ПАКИСТАНУ З ЦЕНТРОСИЛОВИМИ ДЕРЖАВАМИ ЯК ЧИННИК ТАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ БЕЗПЕКИ

4.1. Політика «стримування» Індії у взаємовідносинах ІРП – КНР

У Південноазійському регіоні можна спостерігати виражене існування двох полюсів сили, які, відстоюючи свої власні інтереси та безпеку, конкурують за здобуття лідерства на субконтиненті.

Як Пакистан, так і Індія своєю поведінкою у регіоні виправдовують важливий постулат теорії реалізму у міжнародних відносинах – захист безпекових інтересів через збільшення своєї сили (як економічної так і військової). Будучи конкурентами на субконтиненті й одночасно, де-факто, володіючи ядерною зброєю, відносини цих двох держав варто розглядати крізь призму теорії «балансу сил». Існуюча напруженість у двосторонніх контактах та їхня асиметрія і конфліктогенність призводять до порушення балансу сил у регіоні.

Баланс сил має характеристику системності, проявом чого є створення альянсів або коаліцій з іншою/іншими державами. Це відбувається, якщо держава не може покладатися лише на власні сили для захисту безпекових інтересів і підтримки паритету сили із конкурентом [419, р. 12].

Володіння Пакистаном ядерною зброєю безперечно сприяє зростанню іміджу країни у мусульманському світі, але для забезпечення власної безпеки та гідного місця у системі регіональних відносин у Південній Азії держава заручається підтримкою зовнішніх сил. Оплотом такої допомоги є Китайська Народна Республіка, яка все більше витісняє США із регіону. Тому баланс сил у Південній Азії (паритет сили між Пакистаном та Індією)

та відносини Пакистан-Китай варто розглядати крізь призму ядерної стабільності та ядерного стримування.

Існуюча ядерна дилема безпеки між Ісламабадом і Нью-Делі робить обидві держави та їхніх регіональних сусідів заручниками гіпотетично можливої ядерної війни. Розуміння наслідків такого військового конфлікту змушує Пакистан та Індію шукати «союзників». Укладення індійсько-американської угоди про співробітництво у сфері ядерної енергетики сприяло зміцненню пакистансько-китайського військово-стратегічного альянсу, який, насамперед, спрямований на «стримування» амбіцій Індії у регіоні. З огляду на таку ситуацію, найбільш актуальною видається співпраця між КНР і Пакистаном в ядерній і військовій сферах, що стає об'єктом занепокоєння зі сторони офіційного Нью-Делі.

Стратегічне партнерство між КНР і Пакистаном зародилося як результат порозуміння досягнутого на Бандунзькій конференції 1955 р. і визначило наступні аспекти двосторонніх відносин: 1) китайську підтримку Пакистану у конфліктах з Індією; 2) китайське сприяння економічному та військовому розвитку Пакистану у протистоянні індійському домінуванню; 3) консультації на високому рівні спрямовані на досягнення консенсусу між правлячими елітами.

У практичній площині воно містило наступні елементи: китайську політичну підтримку пакистанських ініціатив, спрямованих проти Індії, включаючи ті, що стосувались Кашміру та сприяння розширенню пакистанських регіональних зв'язків; регулярні візити військових і цивільних лідерів; трансфер чутливих і конвенційних військових технологій до Пакистану та допомога розвитку пакистанської військово-індустріальної бази [149, с. 663].

Хоча пакистансько-китайський союз зазнав певних модифікацій у постбіполярний період, сутність його залишилась стабільною та незмінною і має всі передумови для подальшого розвитку, оскільки він продиктований усвідомленням Пекіном та Ісламабадом спільності китайських і

пакистанських геостратегічних інтересів.

Уже у XXI ст. держави створили ґрунтовну базу для гармонійного розвитку співробітництва, яка ґрунтується насамперед на «Договорі про дружбу, добросусідство та співробітництво» від 6 квітня 2005 р. [253], який був ратифікований 4 січня 2006 р., «Заяві про спільне бачення щодо поглиблення пакистансько-китайської стратегічної взаємодії та партнерства в Новій Ері» від 5 липня 2013 р. [256] та Спільна заява між КНР та ІРП «Про поглиблення китайсько-пакистанської стратегічної та економічної співпраці» від 19 лютого 2014 р. [254]. Варто підкреслити, що у всіх спільних документах між державами наголошується на питаннях безпеки й оборони, які останнім часом все більше обумовлюється ядерним чинником як інструментом «стримування» Індії.

У 1950 р. Пакистан одним із перших у світі визнав державність КНР, а у 1960-ті рр. – на початку 1970-х рр. залишався найбільш стійким союзником Пекіну у період відносної міжнародної ізоляції останнього [377, р. 61]. КНР високо оцінювала й оцінює цю підтримку, надаючи ІРП військову допомогу і технічне й економічне сприяння, включаючи передачу ядерних технологій та обладнання. Пакистанська еліта розглядає партнерство з Китаєм як гарантію безпеки держави. Військово-технічне співробітництво Ісламабаду та Пекіна, що є віссю двосторонніх відносин, здійснюється за трьома основними напрямками:

1) ракетна техніка: пакистанські збройні сили оснащені ракетами РСД і РМД, які військові розглядають як «модифікації китайських балістичних снарядів». Ісламабаду поставляються переносні ЗРК QW-I, QW-II для ПРО;

2) бойова авіація: на озброєнні ВПС Пакистану знаходяться літальні апарати китайської розробки – JF-17 Thunder і K-8 Karakorum, а також літаки-перехоплювачі спільного виробництва; крім цього, пакистанські ВПС використовують радарну систему раннього виявлення китайського виробництва. ВПС країни практично повністю складаються з китайської техніки (більше 30 штурмовиків А-5, близько 150 винищувачів F-7 і більше

50 навчально-тренувальних літаків різних типів). Сухопутні війська Пакистану мають на озброєнні китайську техніку (більше 70% танків Т-59, Т-69, Т-85 і 60% артилерійських знарядь). Реалізація контракту вартістю 320 млн. дол. на виробництво з китайською допомогою танка «Аль-Халід»;

3) ядерна програма: вважається, що КНР могла передати Пакистану технології, критично важливі для виробництва ядерної зброї [59].

Пакистансько-китайське співробітництво у ракетно-ядерній сфері, як підтримка політики Ісламабаду щодо «стримування» Індії у системі безпеки Південноазійського регіону, займає чільне місце у двосторонніх відносинах і бере початок ще до здобуття Пакистаном та Індією статусу де-факто ядерних держав у 1998 р. Цей рік став переломним моментом для системи регіональної безпеки, але, можливо, без активної підтримки Пакистану китайською стороною задовго до цього, дата нуклеризації субрегіону Південної Азії була б іншою. Таке твердження не є безпідставним і виправдовується з огляду на наступні факти.

А. К. Хан, батько пакистанської ядерної програми, у 1986 р. зазначав, що серйозна ядерна співпраця між Китаєм і Пакистаном розпочалася у 1982 р. Підтвердженням цього є факт доставки до Пакистану військовими із китайського міста Урумчі збагаченого урану для двох атомних бомб. З цього приводу А. К. Хан написав: «На моє особисте прохання китайський міністр... подарував нам 50 кг збагаченого урану». Ці слова із листа А. К. Хана підтверджуються відмовою Пекіну у 1982 р. надати однозначну відповідь на офіційний запит США з приводу практичної допомоги Пакистану в ядерній сфері [349, р. 12].

Співпраця між обома країнами зростала й у період 1986-1996 рр. була найбільш продуктивною. Потужним поштовхом розвитку ядерної програми Пакистану стало підписання у 1986 р. пакистансько-китайської угоди у галузі ядерних досліджень. У ході її реалізації КНР передала ІРП технологію виготовлення ядерного заряду потужністю 25 Кт. Крім цього, Китайська національна ядерна корпорація направила до НДЛІ Хана (Науково-

дослідницька лабораторія Абдулли Кадира Хана) своїх фахівців [331, р. 85]. Також Китай надавав допомогу Пакистану у будівництві атомного реактору у Кахуті, а також передав газоподібний тритій для створення водневих бомб.

Існує твердження, що офіційний Пекін надав власне обладнання у Лоп-Норі у 1989 р. для випробування пакистанської ядерної зброї. Часткове підтвердження цієї події можна знайти в інтерв'ю колишнього Прем'єр-міністра Пакистану Б. Бхутто, де вона зауважила, що тестування ядерної зброї було проведене у 1989 р. [349, р. 14].

На розвиток співробітництва між Ісламабадом і Пекіном в ядерній сфері значний вплив мали події на міжнародній арені. У другій половині 1980-х рр. лідери КНР одними з перших усвідомили наближення краху біполярної системи міжнародних відносин, що спонукало їх до зміни зовнішньополітичного курсу. Китай став виступати проти дестабілізації ситуації у регіоні, визнавати домінуючі позиції Індії у Південній Азії та перестав надавати однозначну підтримку Пакистану.

У 1990-х рр. КНР проводив курс на поступове вирівнювання відносин з Індією та Пакистаном. Під час китайсько-індійської зустрічі на вищому рівні у 1991 р. Пекін визнав, що Кашмірське питання є двосторонньою проблемою і тому її треба вирішувати на основі Сімльської угоди, а не резолюцій ООН. У цьому ж полягає позиція Індії. На противагу їй Пакистан закликав до проведення плебісциту у Кашмірі на основі резолюцій ООН півстолітньої давності. З 1994 р. Пекін перестав надавати Ісламабаду відкриту підтримку щодо кашмірської проблеми. Варто наголосити, що позиція Пекіну з цього питання залишається незмінною і на сучасному етапі, але це не є перешкодою розвитку військово-стратегічного альянсу між державами [196, р. 19].

Хоча Китай і підтримує вище зазначену позицію Індії, офіційний Нью-Делі сприймає його як союзника Ісламабаду. Занепокоєння в Індії викликає китайсько-пакистанське військове співробітництво, яке виходить далеко за межі ядерної сфери.

Новий етап такої співпраці отримав розвиток у 1990-х рр. У 1995 р., за даними ЦРУ, Китай надав Пакистану 5000 спеціальних магнітних кілець для програми із збагачення урану. За допомогою китайських фахівців був побудований і вийшов на повну потужність перший реактор на «важкій воді» на АЕС у районі м. Кхушаб. Китай надавав Пакистану і повноцінну допомогу у здійсненні ракетної програми, тобто засобів доставки ядерної зброї. За даними ЦРУ, у 1992-1994 рр. до Пакистану було переправлено 50 ракет М-11 – ракети на твердому паливі з радіусом дії 185 миль, що здатні нести боєголовку вагою 1100 фунтів [150, с. 664].

Саме існуванням ворожого пакистансько-китайського союзу, який загрожує її безпеці, Індія виправдовувала відкрите набуття ядерної зброї у 1998 р. Під час проведення випробувань Прем'єр-міністр Індії А. Б. Ваджаї надіслав світовим лідерам листа в якому пояснював, що «погіршення безпекового, особливо ядерного оточення безпосередньо пов'язане із комплексною загрозою, яку становить проголошена ядерна держава, що знаходиться біля наших кордонів, держава, яка здійснила збройну агресію проти Індії у 1962 р., та латентна ядерна держава, яка тричі атакувала Індію протягом останніх п'ятдесяти років» [240; 377, р. 62]. На такі заяви Індії Китай відповів, що співпраця з Пакистаном не виходить за межі «панчашіла» (П'яти принципів мирного співіснування).

Зміцнення пакистансько-китайського партнерства у військово-технічній та ядерній сферах є виправданим у світлі сучасних реалій розвитку архітектури регіональної безпеки у Південній Азії. По-перше, перманентне загострення пакистансько-індійських відносин призводить до нарощення обома державами своїх ядерних потенціалів і виникнення у регіоні ефекту «холодної війни». По-друге, каталізатором такого співробітництва стало підписання Акту про мирне співробітництво США та Індії у сфері атомної енергетики у 2006 р. із його ратифікацією Конгресом США у 2008 р. Пекін намагався протидіяти цим домовленостям, наголошуючи на «поганому прикладі для інших країн» [377, р. 58]. На

думку КНР, американсько-індійський ядерний альянс стає зеленою карткою для зміцнення його союзу з Пакистаном, залишаючи за ним право надавати ядерні реактори Ісламабаду [354, р. 99]. По-третє, розвиток пакистансько-китайського альянсу входить до площини національних і геополітичних інтересів Китаю у конкуренції за першість на міжнародній арені ще з однією світовою потугою – США.

Кроком до зближення Пакистану та КНР стали події 2011 р., а саме значне дистанціювання Ісламабаду від фарватеру зовнішньої політики США у зв'язку із вбивством на пакистанській території У. бен Ладена та скорочення адміністрацією Б. Обами у липні того ж року військової допомоги Пакистану [354, р. 99; 332, р. 26].

На думку низки військових експертів, таке охолодження відносин Пакистан – США та, як результат, «потепління» у тандемі США – Індія стало передумовою до початку будівництва у 2011 р. четвертого заводу з виробництва ядерних боєголовок у Пакистані. За прогнозами через 10 років Пакистан за їх кількістю буде поступатися лише США, Росії та КНР. Окрім того китайські владні кола підтверджують факт підписання угоди Китайської національної ядерної корпорації з Пакистаном на будівництво ще двох ядерних реакторів «Чашма-3» і «Чашма-4» [310, р. 129].

У межах повномасштабного пакистансько-китайського військового співробітництва досить вдалою є практика візитів пакистанського армійського керівництва до КНР. Зокрема, після дестабілізації у відносинах Пакистан-США у 2011 р., вже у січні 2012 р. пакистанський генерал А. Каяні відвідав Пекін. Під час візиту не лише обговорювалися безпекові питання, а й розширення співробітництва між військовими структурами обох держав. Екс-прем'єр КНР Вен Цзябао зазначив, що пакистанські військові сили є важливою ланкою у стратегічних відносинах Китаю з Пакистаном, а Пекін буде докладати максимум зусиль задля підтримки безпеки, збереження суверенітету та територіальної цілісності Пакистану [385]. Практику візитів до КНР продовжив і начальник штабу

армії Пакистану, генерал Р. Шаріф, який неодноразово зазначав про важливість пакистансько-китайської співпраці, особливо у боротьбі із терористичною загрозою [206].

У контексті ядерної тематики та «стримування» Індії привертає увагу заява Р. Шаріфа в якій він наголосив на готовності Пакистану щомиті відбити удар Індії [206]. Варто зауважити, що у реалізації таких намірів буде велику роль відігравати КНР, а саме її військова допомога пакистанській стороні, немала частина озброєнь якої має китайське походження.

Тісна співпраця військової еліти Пакистану та Китаю не була б такою злагодженою без наявності договірної бази та фундаменту закладеного державними лідерами та представниками політичної еліти. Так у 2013 р. свій перший візит Н. Шаріф як Прем'єр-міністр Пакистану здійснив саме до Пекіну. Результатом стало підписання «Заяви про спільне бачення щодо поглиблення пакистансько-китайської стратегічної взаємодії та партнерства у Новій Ері», де зазначається співпраця між державами не лише в ядерній і військово-технічній сфері, а й спільна протидія тероризму.

Розширення співпраці Індія-США, що підтверджується зустріччю індійського прем'єра Н. Моді й американського президента Б. Обами у лютому 2015 р. викликало реакцію у відповідь і ще більше зблизило Ісламабад і Пекін [344, с. 5]. Візит у квітні 2015 р. до Пакистану китайського лідера Сі Цзиньпіня й укладання низки договорів, які розширюють межі двосторонньої співпраці, закріпив сталу характеристику двосторонніх відносин не лише як стратегічних, а й «міцних як сталь» і «всепогодних» (all-weather). Тоді пакистанський прем'єр Н. Шаріф запевнив Сі Цзиньпіна у тому, що Ісламабад розглядає безпеку Китаю такою ж важливою як і власну [126]. У результаті логічних висновків виникає твердження про орієнтацію зовнішньополітичних інтересів Ісламабаду убік Пекіну.

Тому для характеристики відносин Пакистан-КНР, де не останнє місце відіграє «стримування» Індії, що є важливим для Ісламабаду, може бути застосоване твердження «Ворог мого ворога – мій друг». Проте, під сумнів

підпадає обґрунтованість такого виразу для КНР. Якщо Пакистан не приховує ворожості настроїв і політики щодо Індії, то КНР на офіційному рівні не називає Нью-Делі своїм «ворогом».

Відносини між Китаєм та Індією не є стабільними. Зіткнення національних інтересів обох держав стосується прикордонних територій (питання приналежності території Аксай Чин і штату Аруначал-Прадеш), а також проблеми Тибету, що залишаються на порядку денному двосторонніх контактів [427; 209]. Проте, незважаючи на це, Нью-Делі та Пекін розвивають співробітництво у різних галузях.

Зокрема Китай та Індія домовилися про створення «стратегічної співпраці та партнерства в інтересах миру і процвітання» у ході візиту експрем'єра КНР Веня Цзябао до Індії у 2005 р. Під час візиту экс-голови КНР Ху Цзіньтао у 2006 р. обидва уряди виступили із заявою про оновлення стратегії щодо прискорення двосторонніх відносин [106, с. 145]. Крім цього, офіційні Пекін і Нью-Делі є важливими торгівельними партнерами один для одного.

Незважаючи на такі позитивні настрої, серед домовленостей між колишніми очільниками КНР та Індії вдало, й як можна побачити з часом, незмінну характеристику двосторонніх контактів дав індійський журналіст С. Рамачандран. Індійсько-китайські відносини, на його точку зору, затьмарюються «словом «П». Неважко здогадатися, що мається на увазі Пакистан. На думку С. Рамачандри, навіть, якщо КНР та Індія досягли певного консенсусу з різних питань, братерські пакистансько-китайські відносини будуть кидати тінь на індійсько-китайське співробітництво. Відносини Ісламабаду та Пекіну у безпековій і військовій сферах є серйозною загрозою для національної безпеки Індії [348].

Стратегічне партнерство між Китаєм і Пакистаном дійсно змушує Індію реагувати на два напрямки. Більш негативні наслідки такий дисонанс матиме у разі індійської військової конфронтації з будь-якою країною. Тому Індія намагається дипломатичними методами підтримувати баланс у

відносинах з Китаєм. Проте, як зазначає директор програми з безпеки у Південній Азії при Комісії з економіки та безпеки у відносинах США-КНР Конгресу США Дж. М. Сміт Кремер, відносини між Індією та Китаєм на сучасному етапі є не досить збалансованими та містять відтінок загрози. На думку дослідника, індійський військовий істеблішмент розглядає КНР навіть більшою загрозою для національної безпеки ніж Пакистан. Спостерігається сприйняття дій Китаю як таких, що спрямовані на досягнення гегемонізму. КНР, у свою чергу, розглядає Індію як державу, яку США та Японія використовують для протидії йому [389].

Такий тиск і нестабільність, що притаманні китайсько-індійським відносинам, є вигідними Пакистану, який за допомогою КНР створює досить відчутну протидію Індії у Південній Азії.

У світлі останніх подій, а саме після 2014 р., у пакистансько-китайських відносинах «стримування» Індії виходить за межі лише ядерної сфери. Приводом до таких змін стало виведення коаліційних військ з території Афганістану у 2014 р. та постафганське врегулювання до якого намагається як самостійно, так і за допомогою США долучитися й Індія.

Афганістан, як держава де вкрай нестабільна внутрішньополітична ситуація, є ще одним плацдармом протистояння Пакистану й Індії у Південноазійському регіоні. Офіційний Нью-Делі не приховує своєї зацікавленості в афганській проблемі, мотивуючи це боротьбою із поширенням тероризму на індійську територію. Проте такі «мирні» цілі індійської сторони мають й іншу сторону – конкуренцію з Пакистаном за регіональне лідерство. На початку 2000-х рр., із поваленням режиму «Талібану» та введенням коаліційних військ на афганську територію, можна стверджувати, що співпраця Нью-Делі та Кабулу не мала ознак вираженого полюсу сили щодо Пакистану. Проте з 2008 р., коли Афганістан став членом СААРК і повноцінним актором регіональних відносин у Південній Азії, індійсько-афганське співробітництво вже більш виражено стало турбувати пакистанську сторону.

Індія й Афганістан у 2011 р. уклали договір про стратегічне партнерство, одним із пунктів якого визначалося право індійської сторони проводити навчання для афганських військовослужбовців. Якщо спочатку індійська допомога Афганістану носила характер «м'якої сили» (проекти з розвитку афганської інфраструктури), то після укладання відповідного договору відносини Афганістан-Індія набули рис військово-політичного характеру [269, р. 27].

Як зазначає український дослідник П. Ігнат'єв, режим П. Мушаррафа у Пакистані намагався протидіяти афгансько-індійському зближенню акцентуючи увагу на афганській проблемі та боротьбі з терористичною загрозою, втіленням якої є «Талібан». Проте, саме за більш демократичного очільника Пакистану А. А. Зардарі, Ісламабад розширив співпрацю з Афганістаном не лише у площині політичної боротьби з талібами. Каталізатором до такого зближення стали наміри США та країн НАТО вивести свій контингент з Афганістану [53, с. 24-25].

Керуючись національними інтересами та прагненням поширити свій вплив на Афганістан після 2014 р., Пакистан все більше розглядає Індію як перепону на афганському плацдармі. Така позиція Ісламабаду входить до кола інтересів Пекіну для якого протидія Індії є не менш актуальною.

Пакистан і Китай налагоджують відносини з новим Президентом Афганістану А. Гані, втіленням чого стало формування «трикутника стабільності» – Китай – Пакистан – Афганістан. До речі, перша зустріч трійки відбулася 9 лютого 2015 р., де сторони знайшли спільний знаменник щодо афганського врегулювання – «компроміс з усіма угрупованнями, включаючи рух «Талібан» [345]. Китай має амбіційний задум – бути державою-посередником у врегулюванні цієї проблеми та не дозволити Індії втрутитися до цього процесу.

Таким чином, Афганістан стає не просто політичним «союзником» Пекіну й Ісламабаду, отримуючи певне сприяння у постафганському врегулюванні, а й є важливим об'єктом на шляху до майбутнього

пакистансько-китайського діалогу й тандему у «стримуванні» Індії.

Для Пакистану є важливим поширити свій вплив на Афганістан, але боротьба із тероризмом є не менш важливим завданням для керівництва держави. Терористична загроза також є актуальною і для КНР.

Спільний знаменник у пакистансько-китайських відносинах був закладений візитом Сі Цзиньпіна у квітні 2015 р. у контексті будівництва економічного коридору, нового Шовкового шляху від китайського міста Кашгар до пакистанського портового міста Гвадар (пакистанська провінція Белуджистан). Для ефективного функціонування цього амбітного проекту з розвиненою інфраструктурою має бути забезпечене відповідне безпекове середовище [179]. Нестабільна внутрішня ситуація у Пакистані та її терористично-сепаратистська складова, похідна з афганської території, мають бути контрольовані. Тож для Китаю афганське врегулювання також стає об'єктом національних інтересів.

«Стимування» Індії на афганському напрямі має ще одне пояснення та безпосереднє втілення у «всепогодних» відносинах Пакистан-КНР. Це – частина розвитку Економічного коридору, а саме, пакистанський порт Гвадар. Цей глибоководний порт має стратегічне геополітичне розташування. По-перше, місто омивається Оманською затокою і, як результат, має вихід до Індійського океану. По-друге, порт розташований за 75 км від кордону Пакистану з Іраном [381, р. 25]. Такі географічні характеристики виправдовують стратегічність порту Гвадар у спільній пакистансько-китайській місії – «стримування» Індії через такі чинники.

Колишній міністр закордонних справ Індії Н. Рао стверджувала, що Індія й Індійський океан невіддільні один від одного [230, р. 249], що втілюється у розумінні амбітних намірів Нью-Делі виправдати власний регіональний гегемонізм. Порт Гвадар є перепорою на цьому шляху.

Тому уряд Індії вважає проектну угоду між Пакистаном і Китаєм щодо Гвадари – стратегічним кроком проти Індії. Варто наголосити, що у 2015 році уряд Пакистану офіційно передав китайській державній компанії China

Overseas Port Holding в оренду на 43 роки 152 га в порту Гвадар для створення особливої економічної зони [263].

У свою чергу, Індія намагається знайти важелі балансування у змінах, що відбуваються у регіоні не на її користь. Тому у 2016 р. був підписаний договір з Іраном на розвиток порту Чабахар, який володіє стратегічними та геополітичними характеристиками для Індії, як Гвадар – для КНР. Тож індійські інвестиції стають сильним контр-стратегічний маневром проти китайської участі у регіональній протидії на стороні Пакистану.

Крім вище зазначених фактів економічної складової проекту у Гвадарі, у довгостроковій перспективі Пекін розраховує отримати дозвіл від Ісламабаду на будівництво китайської військово-морської бази на Макранському узбережжі як вдячність за допомогу у розвитку ракетно-ядерних технологій [151, с. 558].

Для офіційного Нью-Делі є важливою така змінна у відносинах з Ісламабадом. Якщо Пакистан одноосібно є набагато меншою загрозою для Індії, то з розвитком пакистансько-китайської військової співпраці він може втілювати набагато більшу загрозу. Індійський науковець Д. Мохан Малик надав цікаву характеристику з цього приводу: «Для Індії, Пакистан не є і не може бути загрозою без військової підтримки Китаю так само, як Тайвань не може являти собою загрозу для Китаю без підтримка США» [427].

Вище зазначені аспекти двосторонніх пакистансько-китайських відносин, маючи різне підґрунтя, як безпекове, так і економічне, все ж таки зводяться до спільного знаменника – «стримування» Індії.

Отже «стримування» Індії у відносинах Пакистан-Китай варто розглядати у декількох площинах, які пов'язані з безпекою як у Пакистані, так і в Південній Азії та матимуть вплив на систему регіональної безпеки у майбутньому. По-перше, допомога Пекіну у досягненні Ісламабадом паритету у ракетно-ядерній і військовій сферах з Нью-Делі. По-друге, розвиток двосторонньої пакистансько-китайської співпраці з метою недопущення Індії до постафганського врегулювання. По-третє,

використання економічної складової двосторонніх відносин і стратегічного положення пакистанського порту Гвадар для протидії гегемоністичним намірам Індії. Проте, утворений альянс між Пакистаном і Китаєм у довгостроковій перспективі може мати й негативні наслідки для Пакистану та Південної Азії. На думку пакистанської політичної еліти, Китай є надійним партнером, але він все більше орієнтується на глобальні зміни у світі, що може привести якщо не до відмови від підтримки ІРП у протистоянні з Індією, то до зменшення матеріально-технічної допомоги. Пакистансько-китайське військово-стратегічне партнерство в ядерній сфері є значним фактором «стримування» Індії у регіоні, але така модель співпраці у відносинах з КНР матиме позитивні наслідки для Пакистану лише у короткостроковій перспективі, зокрема, для зміцнення оборонного потенціалу. У довгостроковій перспективі – Ісламабад ризикує стати не рівноправним партнером Китаю, а лише його інструментом для просування власних національних інтересів. У найгіршому варіанті – взагалі втратити довіру Пекіну (за умови втрати пакистанським керівництвом механізмів контролю та протидії терористам).

4.2. Відносини ІРП-США у контексті афганської проблеми та американської концепції регіонального утворення «АфПак»

Двосторонні контакти між Пакистаном і США займають чільне місце у зовнішній політиці обох держав. Важливу роль відіграє афганське питання, яке входить до напрямків двосторонньої стратегічної співпраці. Нових рис набувають пакистансько-американські відносини на ґрунті афганського врегулювання після виведення коаліційного військового контингенту НАТО та США з Афганістану у 2014 р. Поступове дистанціювання Ісламабаду від фарватеру зовнішньої політики США, ініціювання мирного переговорного процесу між афганською владою та «Талібаном» до якого залучена КНР, дають привід стверджувати про зміни регіональних пріоритетів Вашингтону

та вплив цих процесів на рівень пакистансько-американської співпраці.

Відносини Пакистан-США мають характер стратегічного партнерства, де важливою сферою є безпека. Однією з передумов до зближення Вашингтону й Ісламабаду став конфлікт в Афганістані, який втілюється в афганську проблему як на глобальному, так і регіональному рівнях. Географічна близькість Пакистану з Афганістаном, існування неврегульованих територіальних питань і спільність загрози нового типу – тероризму, сприяло формуванню у США стратегії «АфПак» – «об'єднання» цих двох держав у єдиний напрямок власних безпекових інтересів.

Учасником афганського конфлікту Пакистан був з моменту введення радянських військ до Афганістану в 1979 р. І все ж уявлення про Афганістан і Пакистан як єдиний військово-політичний простір склалися при адміністрації Дж. Буша-молодшого. Восени 2001 р. у Білому домі побоювалися, що заворушення у пакистанських містах завадять використовувати цю країну як базу для операцій проти талібів. З весни 2004 р. Пентагон допомагав уряду П. Мушаррафа проводити військові операції у північно-східній провінції Вазіристан, де афганські таліби створили свою «квазі-державу». 27 вересня 2006 р. відбувся саміт президентів США, Афганістану та Пакистану з метою врегулювання афгансько-пакистанських прикордонних суперечок. Білий дім виступив як посередник при вирішенні афгансько-пакистанського збройного конфлікту у травні 2007 р.

Поява терміну «АфПак» стала наслідком розвитку цього процесу. Його автором вважається видатний американський дипломат Р. Холбрук. Навесні 2009 року термін «АфПак» став використовуватися в американській аналітиці для характеристики військових дій на території Афганістану та Пакистану. Такий підхід викликав невдоволення в Ісламабаді та Нью-Делі, що підтверджує вплив афганської проблеми на регіональне пакистансько-індійське протистояння, та, як результат, на безпеку у регіоні [123, с. 53].

24 січня 2009 р. про неприйняття терміну «АфПак» заявив уряд Індії.

Оскільки Нью-Делі не визнає Пакистан у його сучасних кордонах, стверджуючи, що частина штату Джамму та Кашмір – окупована Ісламабадом, застосування поняття «АфПак» означає, на думку індійської сторони, непряме визнання США й Афганістаном сучасних кордонів Пакистану. У червні 2009 р. з критикою поняття «АфПак» виступив експрезидент Пакистану П. Мушарраф.

Спільний виступ двох супротивників спонукав США скорегувати свою позицію. 21 січня 2010 р. Р. Холбрук заявив про відмову адміністрації Б. Обама від використання терміну «АфПак», але вона не вплинула на значення пакистансько-афганського регіону для зовнішньої політики США.

1 грудня 2009 р. Президент США Б. Обама, виступаючи у військовій академії Вест-Пойнт, заявив про початок нової американської стратегії в Афганістані. Основою стратегії є три елемента:

- 1) військовий – створення умов для передачі влади;
- 2) цивільний – допомога афганському уряду у переговорному процесі з поміркованими талібами;
- 3) співробітництво з Пакистаном для досягнення максимального результату [358; 275, р. 245].

Д. Маркей, дослідник із Ради з міжнародних відносин (США) зауважує, що оновлена стратегія «АфПак», яка була проголошена у виступі Б. Обама у Вест-Пойнті, має дві альтернативи. По-перше, Вашингтону необхідно збільшити свої зусилля у боротьбі з тероризмом саме в Афганістані та Пакистані, а не просто залучити регіон «АфПак» до загальної стратегії боротьби з тероризмом. По-друге, США доречно було б зосередитися саме на Пакистані як акторові, який дестабілізує ситуацію у регіоні Південної Азії, будучи джерелом терористичної загрози та знаходячись у зоні ризику талібанізації [296, р. 3-7].

У середині 2013 р. в американській публіцистиці відбувається відродження терміну «АфПак» (AfPak). На офіційному рівні адміністрація Б. Обама вважає за краще поки не використовувати цей термін. Однак,

американські експерти позначають їм Афганістан і Пакистан як єдиний театр військових дій у межах антитерористичної операції НАТО [132].

Нова хвиля інтересу американців до «АфПак» викликала невдоволення Пакистану. По-перше, в Ісламабаді існували побоювання, що затвердження поняття «АфПак» приведе до легалізації військових операцій НАТО на пакистанській території [224, р. 4].

По-друге, використання поняття «АфПак» може створити труднощі на афгансько-пакистанському кордоні, який визнається Ісламабадом, але заперечується всіма афганськими керівниками, що, у свою чергу, зачіпає проблему Пуштуністану у відносинах між Пакистаном та Афганістаном.

По-третє, протягом останніх років американські експерти часто кваліфікували Афганістан і Пакистан як «держави, що не відбулися» (failed states). Відносно Пакистану таке формулювання означало сумніви у здатності його уряду зберегти контроль над своїми ядерними об'єктами.

По-четверте, у пакистанського керівництва є побоювання щодо «зони племен», де під приводом дискусій про «АфПак» представники цих територій вимагатимуть більшої автономії [118].

Зазначені «подвійні стандарти» у розумінні та трактуванні американської концепції «АфПак» дають підстави стверджувати про важливість афганського аспекту у відносинах між Пакистаном і США. Так для Пакистану очевидним є відстоювання власних національних інтересів та індивідуальності як актора міжнародних відносин, а не ролі спільного з Афганістаном джерела тероризму у зовнішньополітичних інтересах США.

Двосторонні контакти Ісламабаду та Вашингтону у своєму розвитку не є одноманітними. Забезпечення національних інтересів обох сторін має беззаперечний вплив на відносини.

Точкою відліку зближення США та Пакистану під впливом ситуації в Афганістані стали події вересня 2001 р. Залучення Ісламабаду до антитерористичної стратегії Вашингтону можна характеризувати у двох аспектах. По-перше, така співпраця экс-президента Пакистану

П. Мушаррафа з Дж. Бушем-молодшим мала позитивні моменти протидії «нетрадиційній» загрозі безпеці – тероризму. По-друге, таке слідування у фарватері американського зовнішньополітичного курсу перетворювало двосторонні відносини у формат певної залежності та підпорядкування пакистанської сторони діям світового «центру сили» – США.

Геополітика також займала чільне місце у пакистансько-американському тандемі. Афганістан є одним із головних напрямів зовнішньої політики Пакистану. Країни поєднує не лише релігійна приналежність до ісламу, насамперед сунітського спрямування, а й неурегульованість питання кордонів і, де-факто, підтримка Ісламабадом терористичного руху «Талібан» [328, р. 101-112]. Ще у другій половині 1980-х рр. у Пакистані була вироблена доктрина «стратегічної глибини», яка визначала Афганістан як зону особливого інтересу у контексті визнання афгансько-пакистанського кордону та проблеми Пуштуністану [119, С. 62].

«Афганський» фактор, а саме ситуація навколо терористичної складової у державі, що втілилася у діяльності руху «Талібан» після 2001 р., на думку російського дослідника В. Москаленка відіграв важливу роль у «реанімації» двосторонніх пакистансько-американських відносин. Якщо після ядерних випробувань 1998 р. відносини із США зайшли у певний глухий кут, то перегляд Ісламабадом своєї політики щодо талібів дав позитивний результат. Закриття пакистанського представництва у Кабулі та, як результат, зупинення діяльності посольства талібів на пакистанській території надало нового імпульсу американсько-пакистанським відносинам. Налагодження співробітництва американських і пакистанських спецслужб, надання Пакистаном США свободи дій у своєму повітряному просторі сприяло об'єднанню зовнішньополітичних інтересів обох держав з метою боротьби з тероризмом [91, с. 37].

Тероризм для Пакистану був на той час не лише політичним інструментом взаємодії із США, а й внутрішньодержавною загрозою. Проте й зараз такий статус тероризму на пакистанській території залишився

незмінним викликом для політичного, військового істеблiшменту та мирного населення.

Війна в Афганістані сприяє зростанню у Пакистані числа прихильників радикальних, екстремістських і терористичних організацій, що несе загрозу інститутам влади. Це дає право дослідникам вести мову про можливість перетворення Пакистану на ісламістську державу (такою є позиція одного з розробників стратегії «АфПак» Б. Ріделя) [80]. Звичайно, ця загроза не настільки реальна, проте, повністю її ігнорувати не слід. Підтвердженням такої тенденції є активізація і трансформація терористичної діяльності у Пакистані, що відбулася у середині першого десятиліття ХХІ ст. Активізація терористів почалася у Белуджистані та Хайбер-Пахтунхва під безпосереднім впливом подій в Афганістані [107, с. 19].

Під впливом можливої загрози дестабілізації внутрішньодержавного середовища та безпеки Пакистан виробляє цілі власної політики на афганському напрямі:

- 1) зниження терористичної загрози для мирних громадян, державних установ, військовослужбовців;
- 2) нормалізація ситуації у прикордонних районах, яка б дозволила скоротити присутність військових у прикордонних провінціях;
- 3) поліпшення ситуації в Афганістані настільки, щоб у цю країну змогли повернутися біженці;
- 4) поліпшення боротьби з нелегальним наркотрафіком, який є проявом «афганської проблеми» [430, р. 15].

Саме із проголошенням Б. Обамою у 2011 р. стратегії щодо виведення військ з Афганістану почалися зміни у політиці Ісламабаду щодо Кабулу та присутності США у цій країні. Це мало вплив і на двосторонні американсько-пакистанські контакти, насамперед, з афганської проблеми.

Так экс-президент Афганістану Х. Карзай дав зрозуміти пакистанській стороні, що він не вірить у перемогу американців і схиляється до примирення з талібами, для чого прагне заручитися підтримкою Пакистану.

Ісламабад, у свою чергу, сформував власну дорожню карту врегулювання конфлікту. Пакистанський план містив у собі наступні елементи:

1) встановлення терміну виведення коаліційних збройних сил з Афганістану;

2) поряд з виведенням сил міжнародної коаліції, витіснення з Афганістану всіх повстанських угруповань іноземного походження, особливо прихильників «Аль-Каїди»;

3) припинення зв'язків між талібами та рухом «Техрік-і-талібан Пакистан»;

4) налагодження жорсткого контролю на афгансько-пакистанському кордоні [80].

Останнім часом у відносинах Пакистан-США відбуваються достатньо виражені зміни – перехід від формату підпорядкування до більш партнерського діалогу. Каталізатором до поступового дистанціювання пакистанської влади від Вашингтону стала операція США із вбивства У. бен Ладена на пакистанській території. Зокрема, відбулося зменшення американської фінансової допомоги Пакистану для протидії тероризму у 2011 р. як реакція на розвиток пакистансько-китайського співробітництва [246].

У 2013 р. виокремилася ще одна риса невдоволення Ісламабаду американською політикою. Йдеться мова про ракетні удари по пакистанській території американських безпілотників, що розцінюються пакистанською стороною як порушення суверенітету. «Безпілотники США кидають виклик суверенітету Пакистану і [ми] довели це до відома Сполучених Штатів і сподіваємося, що вони сприймуть це з розумінням», – заявив прем'єр-міністр країни Н. Шаріф на початку своєї каденції [319].

На цьому зміни у форматі двосторонніх контактів не завершилися. Важливим став 2014 р. По-перше, виведення спільного військового контингенту НАТО та США з афганської території. По-друге, вибори в Афганістані (обрання президентом А. Гані). Хоча і не можна стверджувати,

що пакистансько-афганські відносини стали як ніколи стабільними, але візит А. Гані до Пакистану у 2015 р. підкреслив готовність афганської сторони до співпраці зі своїм сусідом [208].

Стабілізація ситуації в Афганістані представляється у Пакистані тільки за його безпосередньої участі у цьому процесі та залучення так званих поміркованих талібів. Втіленням цієї ідеї стало ініціювання Ісламабадом у 2015 р. мирного переговорного процесу між афганською владою та представниками «Талібану». Новина про смерть голови талібів мули Омара перервала цей процес, дещо загостривши пакистансько-афганські відносини та поновивши афганські звинувачення у підтримці Пакистаном талібів.

До мирного врегулювання в Афганістані залучені також США та КНР, маючи власні позиції й інтереси. Вашингтон закликає Ісламабад і Кабул до відкритого та мирного діалогу та протидії терористам.

23 лютого 2016 р. представники США, КНР, Пакистану та Афганістану знову зустрілися у Кабулі для обговорення можливих шляхів побудови мирного діалогу з «Талібаном». У заяві квартету зазначалося, що афганський уряд і таліби повинні були провести раунд мирних переговорів у перший тиждень березня у столиці Пакистану Ісламабаді. Така впевненість у результативності роботи квартету була зведена нанівець через відмову талібів брати участь у будь-якому діалозі з афганською владою та мирних переговорах поки іноземні військові (контингент США) перебуватимуть на території Афганістану [403].

Маніпулювання іноземною військовою присутністю в Афганістані зі сторони «Талібану» має у собі певну раціональність. Так, квартет керується у своїй діяльності умовами постафганського врегулювання, тобто налагодження ситуації у країні після виведення коаліційних військ. Проте у жовтні 2015 р. Президент США Б. Обама оголосив про продовження перебування 9800 військових в Афганістані на тлі сплеску нападів талібів. Така заява американського лідера була небезпідставною. Б. Обама керувався у такій заяві американсько-афганською Угодою про забезпечення безпеки

після 2014 р. [398; 177, р. 3].

Зазначений дисонанс у розумінні постафганського врегулювання щодо військової складової у ньому на думку афганського дослідника, директора Інституту стратегічних досліджень Афганістану Д. Морадіана, є одним із проявів дисбалансу у розумінні афганського питання як всередині Афганістану, так і серед зовнішніх сил. Науковець вважає, що створеному квартету варто, насамперед, досягти консенсусу щодо розуміння природи афганського конфлікту, а потім вже піднімати питання про мирне врегулювання. Афганський конфлікт є гібридним за участю внутрішніх (поляризація афганської політичної еліти, слабкі державні інститути, а також фактор наркотиків і військової складової економіки) і зовнішніх (геостратегічна конкуренція великих/регіональних держав, гегемоністська мета Пакистану і підйом ісламістських рухів останнім часом) сил [308].

Не можна не погодитися із Д. Морадіаном, що дії пакистанської сторони в афганському конфлікті мають бути виваженими й адекватними реальності. Мова йде не просто про можливі зміни у діяльності «Талібану». Зокрема, поява нового покоління радикальних угруповань у регіоні, а саме ІДІЛ і смерть лідера, ідеолога талібів мулли Омара можуть стати каталізатором до перетворення талібів з ідеологічного військового угруповання на окремі фракції фрагментованих бойовиків.

Нескінченні теракти у Пакистані, а також неодноразові заяви Президента США Б. Обами з приводу зростаючої нестабільності в Афганістані мають скоординувати лінію політики як влади, так і армії Пакистану у відносинах з терористичними, насамперед, радикальними угрупованнями.

Не можна не зважати на той факт, що останнім часом у політичному істеблішменті Пакистану сталися певні зміни. Ні для кого не є таємницею, що роль військових у державі завжди була великою і сьогодні вона неабияк зросла. Причина цьому – досить значний авторитет серед пакистанців начальника штабу армії Пакистану генерала Р. Шаріфіа під керівництвом

якого пройшла вдала антитерористична операція «Зарб-е-Азб». Боротьба Пакистану із терористами власними силами ще раз підтверджує вихід Пакистану на курс дистанціювання від США. У свою чергу, пакистанське військове керівництво розпочало налагоджувати відносини з афганськими колегами з метою ефективності протидії радикально налаштованим талібам.

Використовує пакистанська армійська еліта ще один інструмент впливу на Афганістан – це досягнення часткової відмови Кабулу від індійської військової допомоги. У лютому 2015 р. перші шість афганських курсантів прибули до Пакистану, щоб почати навчання у військовій академії. Такі досягнення пакистанської сторони та політичні зусилля нового військового очільника Пакистана у відносинах з Афганістаном дослідники вже встигли назвати як «доктрина Рахіля» [368].

Проте, пакистансько-американські відносини залишаються важливими для обох сторін, що було підтверджено у візитах Прем'єр-міністра Пакистану Н. Шаріфа та генерала Р. Шаріфа до Вашингтону наприкінці 2015 р. [210].

Співпраця між Пакистаном і США крізь призму «афганського» фактору постійно задає тон двостороннім відносинам і підтримує їх активність, але незважаючи на зусилля у мирному афганському врегулюванні та спільній протидії тероризму, не останнє місце відіграють регіональні амбіції сторін.

Певному охолодженню пакистансько-американських відносин сприяли налагодження контактів між США та Індією у сфері ядерної енергетики та зростання співробітництва Пакистану та Китаю у «стримуванні» регіональних амбіцій Нью-Делі [183, р. 55]. Так, у редакції Стратегії національної безпеки США від 6 лютого 2015 р. зазначається, що Вашингтон у Південній Азії продовжує зміцнювати стратегічне й економічне партнерство з Індією, визнаючи її роль як лідера у забезпеченні регіональної безпеки. США не відмовляється від співпраці як з Індією, так і Пакистаном у боротьбі з тероризмом і забезпеченні стратегічної стабільності у Південній Азії [316].

У такому трактуванні регіональних пріоритетів США очевидною є підтримка Індії. Афганське питання у цьому контексті теж не уникається. Останнім часом простежується зростання впливу Нью-Делі на афганському напрямі під патронатом США. Адміністрація Б. Обама наполягає на розширенні «квартету» за рахунок залучення Індії, яка має на меті протидіяти тероризму в Афганістані та його непоширенню у Південну Азію. Однак, проти такого варіанту виступають як Пакистан, так і КНР.

Ентузіазм з яким останнім часом нове керівництво Афганістану ставиться до налагодження мирних переговорів з талібами саме за участі Пакистану є на користь Ісламабаду. Останній прагне зменшити антипакистанські настрої у Кабулі та переконати афганський уряд не так інтенсивно розбудовувати відносин з Індією як головним «ворогом» пакистанців.

Залучення афганської проблеми до існуючого пакистансько-індійського ядерного протистояння за інерцією переводить двосторонню конкуренцію за лідерство у регіоні на багатосторонню із залученням зовнішніх сил – США та КНР. Прийнятий адміністрацією Б. Обама курс на «повернення в Азію», зокрема, в Азійсько-Тихоокеанський регіон, є механізмом протидії посиленню КНР на світовій арені. Співпраця з Індією, як полюсом сили у Південній Азії, також є втіленням цього [297, р. 12]. Зіткнення інтересів Пекіну та Вашингтону на афганському плацдармі є ще одним втіленням їхньої конкуренції за глобальне лідерство, де вагому роль починають відігравати Південноазійські регіональні полюси сили – Пакистан та Індія.

Однак встановлена характеристика пакистансько-американських відносин і роль у них «афганського» фактору за президенства Б. Обама може зазнати змін. Мова йде про результати президентських виборів у США.

Варто зауважити, що кандидатом на пост президента США від демократів була Х. Клінтон. Будучи держсекретарем США за першої каденції при владі Б. Обама, вона досить чітко окреслила свої політичні

пріоритети у Південноазійському регіоні. Серед двох конфронтуючих між собою регіональних держав вона стала на сторону Індії. Зокрема, доклала зусиль до налагодження більш тісної американсько-індійської співпраці – підтримки зусиль Нью-Делі у протидії тероризму. На адресу Пакистану лунали заклики до протидії внутрішньодержавному джерелу тероризму. Х. Клінтон позитивно ставиться до застосування атак безпілотників як найбільш ефективної протидії терористам [187; 433]. Тому, якби вона здобула перемогу на президентських виборах, то американське бомбардування пакистанської території не припинилося. Щодо афганської проблеми, то экс-держсекретар відстоювала позицію присутності американського контингенту в Афганістані: якщо не ведення американцями військових дій, то тренування афганських військових для протидії талібам.

Республіканці більш лояльні у своєму ставленні до Пакистану. Варто наголосити, що за республіканця Дж. Буша-молодшого Пакистан став чи не найкращим партнером Вашингтону в антитерористичній кампанії. Проте, перемога республіканця Д. Трама на президентських виборах у США у листопаді 2016 р. має подвійне підґрунтя для Пакистану. Зокрема, у передвиборчій програмі Д. Трамп у своєму Twitter зазначив: «Коли ж американці вибачаться перед пакистанцям за їх вбивство атаками дронів?» [301], але поряд із цим зазначалося і діаметрально протилежне – «Коли Пакистан вибачиться за те, що ховав У. бен Ладена?» [199].

Екс-президент Пакистану П. Мушарраф, коментуючи перемогу Д. Трампа, зауважив, що новий американський президент зміцнюватиме співпрацю з Пакистаном у протидії терористичній загрозі [199]. Такі впевнені заяви П. Мушаррафа можуть бути піддані під сумнів у зв'язку з можливим відходом США від політики підтримки миру в Афганістані та постафганському врегулюванні [375].

Проте, у будь-якому випадку Ісламабаду не варто чекати великих преференцій від новообраного очільника США, бо розбудова двосторонніх контактів все ж ґрунтується на забезпеченні власних національних інтересів.

Отже «афганський» фактор впливає на пакистансько-американські відносини у наступному.

По-перше, американська стратегія «АфПак», як втілення підходу США до відносин з Афганістаном і Пакистаном на спільній основі, має ознаки дуалізму у відносинах з Пакистаном. Негативна характеристика такого підходу зі сторони Ісламабаду сприяла уникненню використання терміну «АфПак» за президентства Б. Обама, проте, такий підхід у зовнішній політиці США залишився.

По-друге, пакистансько-американські відносини у контексті афганської проблеми розвивалися з певної залежності Ісламабада від зовнішньополітичних ініціатив Вашингтону до дистанціювання пакистанської сторони у вирішенні конфлікту в Афганістані. Виведення коаліційних військ НАТО та США з афганської території у 2014 р. поклало початок більш рішучим політичним діям Пакистану у процесі мирного афганського врегулювання. Політика США у постафганському врегулюванні набула рис консультацій.

По-третє, афганський напрямок співробітництва Пакистану та США є майданчиком втілення власних національних інтересів обох держав, які зачіпають регіональну систему безпеки у Південній Азії. Недопущення до афганського врегулювання Індії стає першочерговим завданням Пакистану у його регіональній політиці та боротьбі за лідерство, тоді як американсько-індійське співробітництво стає для США інструментом «стримування» КНР як у регіоні, так і на міжнародній арені.

4.3. «Пакистанський» фактор у американсько-китайських відносинах

Феномен регіоналізму у сфері безпеки втілюється у виникненні та функціонуванні регіонального комплексу безпеки. Не останню роль в утворенні безпекового комплексу відіграє взаємодія регіональних держав з

«центрами сили», що ще більше зміцнює системну взаємозалежність.

Алгоритм такої взаємозалежності, на думку професора МакГілського університету у Монреалі (Канада) Т. В. Паула, виглядає наступним чином. По-перше, передумовою до «інтервенції» центросилових держав до регіону може бути існування тривалого суперництва між регіональними державами, що стає приводом до їх стурбованості щодо стабільності та безпеки на регіональному рівні. По-друге, зацікавленість держав «центрів сили» до певного регіону зростає за умови існування держав, де внутрішньополітична ситуація або міждержавні відносини становлять загрозу регіональному або світовому порядку. По-третє, якщо центросилові держави конкурують і конфліктують між собою на міжнародному рівні, то, як результат, об'єктом такої конкуренції може стати певний регіон за рахунок їхньої участі в існуючих військових союзах із регіональними державами [334, р. 101].

Південноазійський РКБ є практичним втіленням вище зазначеної взаємодії держав «центрів сили» та регіональних акторів. Незважаючи на домінуючу роль Індії, як держави-претендента на статус світової потуги, у регіоні важливу роль відіграють США та КНР.

США та КНР, будучи центросиловими державами, які претендують на світове лідерство, мають низку національних інтересів, втіленням яких стає Південна Азія. Геостратегічне положення регіону є однією з причин такої зацікавленості, проте не останню роль відіграють і наступні чинники:

- існування у регіоні «слабких» держав і конфліктів між ними (зокрема, проблема Пуштуністану між Пакистаном та Афганістаном);
- наявність ситуації тривалого суперництва (протистояння Індія-Пакистан в ядерній сфері та конкуренції на субконтиненті).

Важливою характеристикою Південноазійського регіону є активність регіональних держав (як Індії, так і Пакистану) до залучення великих світових держав до підтримки балансу сил. Результатом таких дій може бути виникнення альянсів як військово-політичних (balance of power), так і задля протидії спільним загрозам (balance of threat). Зокрема, надання

«центрами сили» матеріальної допомоги або підтримки певних національних інтересів регіональних держав сприяє змінам у регіоні.

Такі трансформації у системі регіональної безпеки за участі світових потуг знаходять вдале пояснення у теорії Б. Міллера. Дослідник зазначає, що великі держави впливають на регіональну конфліктну ситуацію та загальне безпекове середовище, трансформуючи його від «холодної війни» до «гарячої війни», чи від «холодного миру» до «гарячого миру» і навпаки [305, р. 265-267].

У цьому випадку центросилові держави не допомагають вирішувати так званий дисбаланс «держава-нація», але створюють одну із стратегій побудови регіонального миру. Якщо у регіоні існує стабільний гегемон, а регіональний баланс сил забезпечується військовою допомогою від «центрів сили», то створюється умови для «холодного миру». Ситуація «холодної війни» забезпечується стримуванням конфліктуючих держав від ведення військових дій конкуруючими між собою «центрами сили».

Як «холодний мир», так і «холодна війна» є граничними поняттями та ситуаціями, які характеризують нестабільність регіонального комплексу безпеки, що можна простежити на прикладі Південної Азії.

Існуюча дилема безпеки в ядерній сфері, асиметричність міждержавних конфліктів, ознаки «слабкої» держави є чинниками, які привертають увагу держав «центрів сили» до регіону і, насамперед, до держави, яка стає їх конгломератом. Мова йде про Ісламську Республіку Пакистан, яка одночасно розвиває відносини з двома «центрами сили» – США та КНР.

Пакистансько-індійське ядерне протистояння є загрозою безпеці регіональній і світовій спільноті, а все більше залучення до нього останнім часом Пекіну та Вашингтону у вигляді альянсів Пакистан-КНР та Індія-США сприяє трансформаційним змінам Південноазійського РКБ.

Пакистан є одночасно важливим суб'єктом та об'єктом у розбудові регіонального миру. Варто зауважити, що ще з часів «холодної війни» Пакистан заручився союзництвом і допомогою як США, так і КНР, але із

завершенням доби біполярності відбуваються виражені зміни у підходах Пекіну та Вашингтону до значення Південноазійського регіону та Пакистану в їхніх зовнішньополітичних концепціях. Мова йде про чільне місце безпекового чинника у будівництві двосторонніх контактів з регіональними державами та Пакистаном, який водночас з Індією є однією з «рушійних сил» до трансформації Південноазійського РКБ.

Важливим механізмом до розуміння такої трансформації виступає еволюція альянсів Пакистан-США, Пакистан-КНР, передумовою до створення яких було реагування на загрози (наприклад, тероризм). Утім у результаті все більшого залучення Вашингтону та Пекіну до регіону відбувається перехід до утворення альянсів на засадах балансу сили. На зміну зменшення активності альянсу Пакистан-США поступово набирає обертів союз Індія-США. Утворення таких умовних паралелей на субконтиненті виправдовується як моделлю ядерного «стримування» (Індії), так і конкуренцією між США та КНР на теренах Південної Азії. Таке твердження знаходить своє обґрунтування у розгляді динаміки взаємодії світових потуг США та КНР з Пакистаном у безпековій сфері.

Роль Пакистану у зовнішньополітичних стратегія США та КНР на Південноазійському субконтиненті виправдовується наступними чинниками:

- важливим геостратегічним положенням;
- дилемою безпеки в ядерній сфері;
- джерелом нетрадиційних загроз – тероризму, нелегального наркотрафіку;
- залученням до афганської проблеми та її врегулювання;
- «стримуванням» Індії як претендента на статус ще однієї світової потуги.

Із закінченням «холодної війни» США все більше стали звертати увагу на небезпеку поширення зброї масового знищення та регіональні конфлікти у країнах Третього світу. Питання нерозповсюдження ядерної зброї та

регіональна стабільність стали пріоритети стратегії безпеки США [361, р. 345]. Південна Азія вже давно є одним з регіонів, якому притаманні обидва пріоритети. Практичним втіленням цих теоретичних характеристик зовнішньополітичних інтересів Вашингтону стали ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном у 1998 р. і Каргильський конфлікт між двома новими ядерними державами у 1999 р. Ці події сильно змінили погляди Вашингтону на Південну Азію у постбіполярну добу. Ворожнеча між двома ядерними державами становила загрозу стабільності та безпеки як у регіоні, так і світі.

Каргильський конфлікт став сигналом до визначення політики США у регіоні. По-перше, наполягання щодо дотримання Індією та Пакистаном Сімльської угоди та налагодження двостороннього переговорного процесу. Вашингтон заявив, що не буде відігравати роль посередника у вирішенні Кашмірського питання. По-друге, адміністрація Клінтона заявила про стурбованість терористичною загрозою у регіоні та закликала Пакистан активніше протидіяти поширенню тероризму [434, р. 148-151].

Не лише наявність ядерної зброї у регіональних держав ставало об'єктом занепокоєння Вашингтону. Ще одна мета США – поширення демократичних цінностей, зазнала фіаско у Пакистані через державний переворот і встановлення військового режиму генерала П. Мушаррафа. Як наслідок, Вашингтон ввів санкції щодо Пакистану, оскільки це порушило демократичні інтереси та цілі США у Південній Азії.

Однак, слідом за приходом у Білий дім республіканської адміністрації Дж. Буша-молодшого та вересневими терактами 2001 р. у США, Південна Азія стала займати ще більш вагоме місце у зовнішній політиці Вашингтону.

Республіканська адміністрація Дж. Буша-молодшого продовжила політику щодо Південної Азії, з особливим акцентом на відносинах між США та Індією. Сполучені Штати розвивали та підтримували контакти як з Індією, так і з Пакистаном.

У «Стратегії національної безпеки США» від 2002 р. зазначається

прагнення витратити час і ресурси з метою створення міцних двосторонніх відносин з Індією та Пакистаном [315, р. 10]. У свою чергу позитивний вплив на американсько-пакистанські відносини справила участь Пакистану в антитерористичній кампанії США.

Отже вже на початку 2000-х рр. Вашингтон, зміцнюючи свої «союзницькі» відносини з Пакистаном і використовуючи його як плацдарм боротьби з тероризмом, розпочав налагодження більш тісних зв'язків з Індією, створюючи підґрунтя до переформатування пріоритетності альянсу на засадах спільних загроз (з Пакистаном) до альянсу задля балансу сили у регіональному та глобальному масштабі (з Індією).

У своєму зверненні до нації 19 вересня 2001 р. экс-президент Пакистану П. Мушарраф пояснив, що його рішення підтримати США було засноване на чотирьох ключових пакистанських інтересах: безпека країни; її економічне відродження; необхідність захисту своєї стратегічної ядерної та ракетної переваги; і Кашмірського питання [342]. В іншому зверненні до свого народу від 12 січня 2002 р. він заявив: «Ми вирішили приєднатися до міжнародної коаліції по боротьбі з тероризмом, керуючись національними інтересами... Пакистан не допустить, щоб його територія була використана для будь-якої терористичної діяльності у будь-якій точці світу» [341].

Варто зауважити, що участь Пакистану в антитерористичній кампанії США мала для нього і негативні наслідки. По-перше, призвела до більшого поширення діяльності різних терористичних угруповань, зокрема, «Техрік-і-Талібан-Пакистан» на пакистанській території. По-друге, США стали розглядати Пакистан не лише як союзника у боротьбі з терористичною загрозою, а й як об'єкт протидії терористам. Це можна пояснити наступними чинниками.

По-перше, Дж. Буш-молодший виділив Пакистану фінансову допомогу на мільярди доларів. П. Мушарраф, будучи вже экс-президентом, визнав, що велика частина цієї допомоги була використана пакистанською армією та розвідкою у боротьбі проти Індії, а не протидії терористам і зміцненню

державотворчих процесів [176, р. 5].

По-друге, військова присутність США у Пакистані – існування чотирьох американських військових баз у Пакистані – Джакобабад, Пасні, Далбандін і Шамсі [435, р. 35].

По-третє, через формування на пакистанській території районів, контрольованих «Техрік-і-Талібан-Пакистан» (пакистанське крило «Талібану»), американська сторона все більше починає характеризувати Пакистан не як соратника у боротьбі з тероризмом, а як джерело терористичної загрози [178, р. 209].

Не можна не погодитися з українським дослідником А. М. Кобзаренко, що з 2008 р., як одним із переломних у відносинах Пакистан-Індія (теракт у Мумбаї), відбулися практичні зміни у політиці США. Вашингтон перейшов до застосування військових засобів – нанесення ударів безпілотників по пакистанській території, де дислокуються терористи [63, с. 241]. До речі, від цих ударів у період з 2004 по 2013 рр. у Пакистані було вбито 874 дорослих і 142 дитини за оцінкою незалежної правозахисної організації Reprieve [429, р. 6].

Такі дії американської сторони стали передумовами до поширення антиамериканських настроїв серед пакистанців, зниження рівня стабільності у державі та зростання тероризму. Як результат, пакистанська політична еліта почала піддівати сумніву щирість «союзницьких» відносин зі сторони Вашингтону [278, р. 72-73].

Зміни у двосторонніх пакистансько-американських відносинах стали все більше проявлятися з 2008 р.: прихід у Білий дім демократичної адміністрації Б. Обами та повалення у Пакистані військового режиму П. Мушаррафа. Такі внутрішньополітичні трансформації сприяли поступовій переорієнтації Вашингтону на користь Індії, а Пакистан зміцнив відносини з Пекіном.

Певне охолодження у тандемі Пакистан-США обумовилося такими діями американської сторони:

– укладання угоди з Індією про співробітництво у ядерній сфері та мирного використання атому (2008 р.);

– вбивство американськими спецслужбами У. бен Ладена на пакистанській території (2011 р.);

– зростання дронівих атак безпілотників на пакистанській території.

Усі ці чинники разом із проголошеною Стратегією національної безпеки США «Повернення в Азію», де Індії відводиться «особлива» роль [183, р. 83], сприяли зміцненню відносин Пакистану з КНР, активізації дій Пекіну на південноазійському напрямі.

Пекін намагається розвивати відносини з державами Південної Азії у різних сферах, але особливе значення та результативність належить питанням безпеці та військово-політичному співробітництву.

«Китайський» чинник у формуванні Південноазійської системи безпеки варто розглядати у форматі трьох кластерів (груп) держав регіону [251, р. 2; 219, р. 100-101].

Перша група містить у себе країни, які мають тісні, дружні відносини з Китаєм: Пакистан, Бангладеш, М'янма та Шрі-Ланка. Ці країни у даний час вбачають у Пекіні союзника в їхніх зусиллях із забезпечення політичної стабільності та військової міці за рахунок поставки китайської зброї. Китай виступає у цьому аспекті їхнім захисником від Індії [426, р. 101].

Варто зауважити, що останнім часом до цієї групи поступово входить Афганістан. Держава, яка географічно знаходиться між Південною та Центральною Азією, геополітично й у безпековому форматі поступово долучається до Південноазійського регіону. До того ж афганська територія є джерелом поширення «нетрадиційних» загроз – тероризму, екстремізму, нелегальних наркотрафіка та міграції. Саме у протидії терористичній загрозі та сепаратизму Китай зацікавлений в Афганістані. Адже Пекін турбує рівень терористичної загрози у Синьцзян-Уйгурському автономному окрузі, де переважне більшість населення – уйгури, які мають спільне коріння з афганцями.

Зростає інтерес Пекіну до постафганського врегулювання. У цьому його інтереси співпадають з основним союзником у Південній Азії – Пакистаном [250]. До того ж, новий президент Афганістану А. Гані у своєму дипломатичному турне відвів КНР друге місце після Саудівської Аравії, а Пакистан став третьою державою у цьому переліку. Таке зовнішньополітичне спрямування Кабулу знайшло підтвердження і у формуванні «трикутника стабільності» – Китай – Пакистан – Афганістан [126].

На хвилі такої «афганської єдності» нових обертів набуває пакистансько-китайське військово-політичне співробітництво, зокрема в ядерній сфері. Візит голови китайської дипломатії Вана І 15 лютого 2015 р. до Пакистану закріпив сталу характеристику двосторонніх відносин не лише як стратегічних, а й «міцних як сталь» і «всепогодних» (all-weather) [383].

Ґрунтуючись на вище зазначеному партнерстві Пекіна з малими державами регіону та Пакистаном, вплив «китайського» чинника на безпеку у Південній Азії проявляється у «стримуванні» та конфронтації з Індією. Займаючи лідерські позиції у регіоні, Індія одноосібно утворює другу групу регіональних держав на які поширюється китайський вплив. Сфера відносин Пекіну та Нью-Делі вже тривалий час визначається рівнем двосторонніх відносин з Пакистаном і поступово набуває рис об'єкту, де перетинаються інтереси США та КНР.

Ядерна дилема безпеки між Нью-Делі й Ісламабадом і протиріччя з приводу Кашміру є найбільш дестабілізуючими чинниками у системі регіональної безпеки. Якщо Пекін займає нейтральну позицію з приводу кашмірського врегулювання, то його військовий та ядерний альянс з Пакистаном збільшує напруженість у так званій пакистансько-індійській ракетно-ядерній гонці озброєнь. Південна Азія поступово стає майданчиком китайсько-американської протидії. У системі регіональної безпеки утворюються дві паралелі в ядерній сфері: Китай – Пакистан і США – Індія. Американсько-індійське ядерне партнерство, закріплене договором Про

співробітництво у цивільній ядерній енергетиці від 2008 р., набуває обертів, що підтверджується зустріччю індійського прем'єра Н. Моді й американського президента Б. Обама у лютому 2015 р. [344, с. 5]. На противагу цьому Пекін збільшує військову підтримку Пакистану.

Третя ж група південноазійських країн – Непал і Бутан мають тісні військові зв'язки з Індією і тому найменше підпадають під вплив Китаю [426, с. 102].

Розбудова відносин із південноазійськими державами, насамперед Пакистаном, якого можна охарактеризувати як важливого гравця на регіональній «шаховій дошці», зі сторони КНР теж ґрунтується на певних зовнішньополітичних ініціативах.

Китами на яких будується регіональна та глобальна китайська дипломатія у XXI ст. можна вважати переплетіння двох програм. По-перше, висунута у 2005 р. колишнім очільником КНР Ху Цзіньтао на афроазійському саміті ідея побудови гармонійного світу [420; 421]. Важлива роль відведена саме безпеці та створенню мирного оточення КНР – стабілізація та безпека сусідів. До кола таких «найближчих» держав відноситься і Пакистан, який має низку безпекових проблем. По-друге, висунута у 2013 р. новим китайським очільником Сі Цзиньпіном концепція «Один пояс, один шлях» [207]. Будучи, на перший погляд, більш внутрішньо орієнтованою ідеєю об'єднання проектів створення «Економічного поясу Шовкового шляху» і «Морського Шовкового шляху XXI ст.», вона якнайкращим чином охоплює і глобальні цілі КНР [420; 388, р. 3], адже її втілення стає проявом конкуренції із США та поступовим завоюванням все більших сфер впливу у Південноазійському регіоні.

Важливість Пакистану як союзника для Китаю у зовнішньополітичних ініціативах у Південноазійському регіоні втілюється у наступному.

По-перше, важливим завданням для Китаю є ядерне нерозповсюдження та нагляд за ядерною дилемою безпеки у Південній Азії. Така ж мета прослідковується й у діях США. Незважаючи на постійну матеріальну та

військову допомогу Пакистану зі сторони США, КНР не припиняла надавати сприяння у розвитку його ракетно-ядерного потенціалу.

Для Пакистану отримання допомоги одночасно від двох центросилових держав у певній мірі є вигідним, але за умови цільового використання наданих засобів, зокрема для зміцнення внутрішньодержавної ситуації. Активність американсько-індійського співробітництва в ядерній сфері викликає постійне занепокоєння у Пакистану. Для Ісламабаду не зайвим було б підписання аналогічної угоди про мирну ядерну співпрацю із США, яка вже діє з Індією. Така мета була заявлена під час візиту генерала Р. Шаріфа до США у 2015 р., але так і не втілилася на практиці.

По-друге, важливим флангом роботи із розбудови мирного сусідства для КНР є боротьба із тероризмом, джерелом якого є не лише Пакистан, а й Афганістан. Чим більше США закликають пакистанську сторону до мирного діалогу з талібами та сприяння у цьому процесі Афганістану, тим активніше на афганському напрямі діє Пекін [190, р. 50]. Підтримує таку китайську зацікавленість і Пакистан, залучаючи свого «союзника» до мирного переговорного процесу із талібами, четвертий раунд якого зазнав невдачі у березні 2016 р.

По-третє, Піднебесна вдало розширює свій вплив невійськовими засобами. Якщо США останнім часом зменшили надавати військову та матеріальну допомогу Пакистану, то КНР збільшує інвестиційні «вливання» в економіку й інфраструктуру Пакистану [381, р. 16]. Підтвердженням цього є підписання пакету документів і закладення будівництва Економічного коридору, який поєднає китайське місто Кашгар і пакистанський порт Гвадар у результаті візиту китайського очільника Сі Цзиньпіна до Ісламабаду у 2015 р.

По-четверте, у таких «м'яких» економічних методах Пекіну можна прослідкувати безпекові наміри й елемент конкуренції із США як на регіональному, так і глобальному рівнях. Однією з цілей Китаю у використанні Гвадари є диверсифікація маршрутів постачання енергоносіїв,

але у довгостроковій перспективі, на думку деяких дослідників, перспективним є будівництво військово-морської бази КНР та розташування китайського військового контингенту на пакистанській території [276, р. 88]. Варто зауважити, що для розбудови інфраструктури Каракумського шосе та побудови залізниці у Белуджистані у роботах беруть участь 11 000 військовослужбовців Народно-визвольної армії Китаю [205, р. 3].

Таке освоєння морських «воріт» Пакистану є одним із елементів китайської політики «нитки перлів» з розвитку портів у регіоні Індійського океану, що безперечно зачіпає інтереси Індії.

Реакція США на можливість військової присутності КНР у Пакистані та занепокоєння з цього приводу Індії набуває предметного поля для обговорення. Варто зауважити, що американці мали можливість «володіти» портом Гвадар раніше, ніж китайці. Так, коли Президент США Р. Ніксон відвідав Пакистан у 1973 р. пакистанський лідер З. А. Бхутто попросив у США посприяти у будівництві нового порту у Гвадарі, що надасть американцям можливість використовувати його засоби для розташування військово-морської бази. Однак Вашингтон відмовився і втратив таку стратегічну можливість [247]. Тепер США надолужують втрачене, але вже за рахунок Індії. На початку 2016 р. Вашингтон почав переговори з урядом Н. Моді щодо укладання угоди про військово-матеріальне технічне забезпечення, яка б дозволила американським військовим використовувати оснащення та потужності індійських портів і військово-повітряних баз [362].

Такі дії США в Індії, а КНР у Пакистані спрямовані на довгострокову перспективу і стають підтвердження того, що «центри сили», надаючи військову та матеріальну допомогу двом антагоністам у Південній Азії, лише підтримують стан «холодної війни» на субконтиненті.

Пакистан у досягненні зовнішньополітичних цілей Вашингтону та Пекіну у регіональному та глобальному масштабі набуває рис стратегічно важливої держави. Обидві держави використовують пакистанську територію як об'єкт для досягнення власних цілей, а зв'язки з пакистанською

політичною та військовою елітою виступають «відволікаючим» маневром у відносинах з Індією як претендентом на роль ще одного «центра сили».

У перспективі для Пакистану, який відіграє вагомий роль у безпековому регіональному середовищі, взаємодія одночасно з Китаєм і Сполученими Штатами, або більш масштабне залучення однієї із конкуруючих сторін, матиме як негативні, так і позитивні наслідки.

Спільною ознакою залучення США та КНР до співпраці з Пакистаном є недопущення талібанізації держави. Ні Вашингтон, який ставить своєю метою на міжнародному рівні боротьбу з терористичною загрозою, ні Пекін, як географічно близька до Пакистану держава, не зацікавлені у поширенні тероризму на свою територію. Натомість у найближчому майбутньому спільна кооперація двох «центрів сили» задля кращої долі Пакистану не видається реалістичною.

У Ісламабада вже був досвід використання допомоги від США, який можна вважати не досить вдалим. Тому все більша матеріально-технічна допомога від китайської сторони матиме позитивний вплив на Пакистан за умови співпраці військового та політичного істеблішменту держави і докладання зусиль заради стабілізації внутрішньодержавної ситуації. В іншому ж випадку, керування лише цілями військового й ядерного «стримування» Індії, не лише ще більше дестабілізує державу, а й стане загрозою зменшення прихильного ставлення КНР. Гіршою є перспектива втрати Пакистаном «цінності» положення у регіоні та перетворення на маріонеткову державу у руках більш сильного сусіда.

Амбітні ж цілі Ісламабаду здобути авторитет у вирішенні афганського питання все більше переходять у площину інтересів США та КНР. Адже не маючи власної внутрішньополітичної стабільності та будучи джерелом терористичної загрози, важко стати прикладом для інших.

На відміну від постійного залучення до Пакистану зі сторони китайської дипломатії, американська політика варіювалася залежно від того, яка адміністрація при владі. За республіканців Пакистан відігравав роль чи

не найбільшого союзника Вашингтону, а за демократів – його вага у зовнішньополітичній стратегії США все більше поступається Індії. У зв'язку з президентськими виборами у США є перспектива змін у пакистансько-американських відносинах, але сподіватися на згортання американсько-індійської співпраці Ісламабаду не варто.

Отже, у площині регіонального безпекового середовища все більше вибудовується лінія розмежування інтересів центросилових держав. Як КНР, так і США вже обрали союзників у Південній Азії. Проведені паралелі Пакистан-КНР та Індія-США все більше стають інструментом підтримки балансу сил у регіоні. Знаходячись під патронатом «центрів сили», Ісламабад і Нью-Делі лише більше загострюють акценти як у Кашмірському питанні, так і ядерному чиннику у регіоні. Адже ні США, ні КНР не допомагають владнати індійсько-пакистанські спірні питання де-юре, не втручаючись в їхні внутрішні справи. Де-факто, вони підтримують змагання у кого більше озброєння, створюючи ситуацію «холодного миру» та «холодної війни». Тому досягнення стабільності та кроки до досягнення «теплого миру» на субконтиненті у найближчому часі є недосяжною метою. Як результат, перманентні позитивні зміни у протидії тероризму на тлі ядерної гонки озброєнь стануть інструментами конкуренції США та КНР і дистанціювання у Південноазійському регіоні.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз еволюції Південноазійської системи безпеки виявив вагомість впливу на її структурні елементи Ісламської Республіки Пакистан. Тож, дослідивши різновекторність такого впливу, автор дійшов наступних висновків:

1. Аналіз концептуально-теоретичних підходів до дослідження системи регіональної безпеки Південної Азії дозволив встановити недостатній рівень об'єктивності застосування класичної парадигми неореалізму, зокрема, теорії регіональних комплексів безпеки (РКБ) представників Копенгагенської школи Б. Бузана та О. Вевера. Загальні риси розбудови міждержавних відносин регіону у безпековій сфері та взаємодії з міжнародною системою засвідчують приналежність Південної Азії до регіонального комплексу безпеки. Зважаючи на зміни, що відбулися у регіоні за останні роки, автор критикує твердження Б. Бузана про статус Афганістану як «держави-інсулятора», що відокремлює Південноазійський РКБ від сусіднього, та наголошує на розширенні його меж за рахунок Афганістану.

Держави Південної Азії належать до «Третього світу», тобто, держав, що мають колоніальне минуле, нестабільне внутрішньополітичне середовище та наявність «нетрадиційних» загроз безпеці. Такі характеристики обґрунтовують доцільність застосування для аналізу безпекових процесів у регіоні «незахідних» теорій міжнародних відносин, зокрема, М. Аюба та Б. Міллера. Теорія «реалізму пригноблених» М. Аюба дозволила з'ясувати домінування внутрішньополітичних чинників у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу (вплив військового істеблішменту у Пакистані). Проте, дана теорія приділяє недостатньо уваги

міждержавному рівню співпраці у розбудові системи регіональної безпеки, яка у Південній Азії залежить від двосторонніх пакистансько-індійських відносин.

З метою нівелювання недоліків класичної парадигми неореалізму (теорія Б. Бузана) та «незахідного» підходу М. Аюба в аналізі безпекового середовища Південної Азії автор застосовує теорію регіональних війни та миру Б. Міллера, яка на основі синтезу ідей дозволяє виокремити причини ситуації «мир / війна» у регіоні. Зокрема, враховано риси внутрішньорегіонального середовища (існування міждержавних конфліктів, асиметричності відносин Індія-Пакистан) і глобальної системи міжнародних відносин (вплив США та КНР на регіональні держави у Південній Азії).

2. Автором визначено характеристики геополітичного виміру Південноазійського регіону, які стали передумовою формування інституційного рівня міждержавного співробітництва як механізму розбудови архітектури регіональної безпеки. Можна стверджувати, що на систему регіональної безпеки Південної Азії більш вагомий вплив має центральне положення Індії, аніж компактне географічне розташування держав і природне відмежування від сусідніх географічних регіонів. Наявність у зовнішній політиці Індії тенденцій гегемонізму сприяло утворенню СААРК.

Інституційний рівень співпраці між державами регіону залежить як від розвитку двосторонніх контактів, так і від внутрішньодержавного та регіонального рівнів конфліктогенності. Проаналізувавши механізми функціонування СААРК, автор виокремив певну аксіому діяльності організації: загострення Кашмірського питання у пакистансько-індійських відносинах – скасування чергового саміту СААРК. Відмітимо, що безпекова сфера, насамперед, протистояння Індія-Пакистан та інші конфліктні питання у двосторонніх відносинах держав регіону, знаходяться поза межами компетенції СААРК. Як наслідок, у сучасному організаційно-правовому вигляді організація є недостатньо ефективною для розбудови архітектури

регіональної безпеки, а ухвалені нею заяви у цій сфері мають переважно декларативний характер.

СААРК має певні здобутки у створенні нормативно-правової бази із питань боротьби з тероризмом і розвитку економічної інтеграції. На думку автора, для втілення на практиці теоретично існуючого потенціалу організації державам регіону треба відчувати свою важливість і самозахищеність для того, щоб почати «ділитися власним суверенітетом» на користь загальнорегіональної безпеки та добробуту. Такий сценарій може бути реалізований лише за умови досягнення партнерських відносин у регіоні, а не існуючих відносин залежності від «великого сусіда» Індії та претендента на місце регіонального лідера – Пакистану.

3. Автором з'ясовано детермінанти трансформації Південноазійського РКБ у 1998-2016 рр. та визначено етапи структурних змін комплексу. До детермінант віднесено: 1) нестабільність внутрішньополітичної ситуації у державах регіону, що пояснюється етнічним різноманіттям Південної Азії та, як наслідок, наявністю численних етно-конфесійних конфліктів, радикальних сепаратистських рухів і терористичних угруповань, відсутністю спільної ідентичності; 2) взаємозалежність традиційних і «нетрадиційних» загроз національній і регіональній безпеці; 3) вплив держав – «центрів сили» (США, КНР). Вплив указаних детермінант на Пакистан надає йому статусу держави – джерела змін у регіоні.

Вагомість для Ісламабаду відносин з Нью-Делі створює у регіоні ситуацію асиметрії та стає рушійною силою до змін його безпекового середовища. У свою чергу, залучення центросилових держав – США та КНР – до встановлення паритету у відносинах Пакистану з Індією впливає на ситуацію балансу сил у регіоні. Південноазійський РКБ поступово зазнає трансформацій, переломним моментом у чому став саме 1998 р. – оголошення Індії та Пакистану «де-факто» ядерними державами.

Автор виділяє декілька етапів у трансформації РКБ Південної Азії на

початку ХХІ ст. Перший етап – 1998-2007 рр. – характеризується внутрішньополітичними змінами у державах регіону, посиленням у регіоні ядерного чинника та поширенням «нетрадиційних» загроз – тероризму, нелегальних наркотрафіку та міграції. За Б. Міллером регіон вступає до стану «холодної війни». Зростає вплив США, зокрема, на Пакистан, і закладаються основи регіональної політики КНР. Другому етапу – 2007-2011 рр. – притаманна зовнішня трансформація РКБ за рахунок входження до СААРК Афганістану. Загострення індійсько-пакистанських відносин через теракт у Мумбаї привело до посилення ядерної гонки озброєнь і зближення на цьому ґрунті Індії із США, а Пакистану – з КНР. Початок третього етапу – 2011 р. – репрезентований відходом Пакистану від фарватеру зовнішньої політики США та внутрішньою поляризацією РКБ унаслідок утворення альянсів Пакистан-КНР та Індія-США. З огляду на регіональні тенденції, які набувають обертів з початку 2016 р., автор вважає ймовірним початок нового етапу внутрішньої трансформації Південноазійського РКБ у форматі Індія-Пакистан-Афганістан через низку чинників: 1) зростання впливу військового істеблішменту на політику ІРП; 2) тиск Ісламабаду на Кабул у зв'язку із зовнішньополітичними ініціативами Нью-Делі (орендування іранського порту Чабахар); 3) провал переговорного процесу з «Талібаном». Не виключено також зростання рівню втручання у регіональні безпекові процеси зовнішніх акторів (США, КНР).

4. Автором доведено доцільність аналізу регіональних пріоритетів Пакистану з урахуванням таких складових як постколоніальне минуле, внутрішньополітична ситуація у країні та зовнішньополітичні завдання держави. З часів здобуття незалежності головною метою ІРП на регіональному рівні є протидія Індії як головному геополітичному супротивнику, яка на сучасному етапі втілюється, насамперед, у стратегії ракетно-ядерного «стримування» Індії й ескалації Кашмірського питання.

«Індійський» фактор є визначальним для пояснення тісного взаємозв'язку між внутрішньою та зовнішньою політикою Ісламабаду, а

також підґрунтям для позиціювання держави у регіоні. Поширення у масовій свідомості населення «образу ворога» у вигляді Індії є ефективним інтегруючим чинником для Пакистану з огляду на слабку сформованість національної ідентичності, що ускладнюється дуалістичним характером влади у державі (боротьба за вплив між цивільним і військовим істеблішментом).

Автор вважає доречним застосування для характеристики Пакистану ознак «слабкої» та «гарнізонної» держави, оскільки уряд не користується повною довірою населення, натомість авторитет армійського керівництва зростає. У державі спостерігається тенденція до збільшення масштабів ядерної гонки озброєнь та ескалації пакистансько-індійського протистояння, водночас зростання асигнувань на військову сферу зменшує витрати на соціально-економічні програми та, як результат, знижує рівень добробуту населення та матиме негативні наслідки вже у короткостроковій перспективі.

Автор висловлює припущення про важливість для майбутнього Пакистану такої взаємозалежності: поки внутрішньополітичні процеси в ІРП базуватимуться на стратегії «образу ворога», а Кашмірське питання не буде зняте із порядку денного індійсько-пакистанських відносин, держава залишатиметься невід'ємною ланкою регіональної системи безпеки. Стабільний Пакистан є важливим для Південної Азії, оскільки його фрагментація або загроза поширення на його територію «Ісламської держави» матиме негативний вплив не тільки на регіональну, але й на глобальну безпеку.

5. Дослідження традиційних і «нетрадиційних» загрози безпеці ІРП дає підстави стверджувати про їхній безпосередній вплив на відносини із державами-сусідами – Індією й Афганістаном та, як наслідок, процес розбудови стабільної системи регіональної безпеки.

Військово-ядерне протистояння між Індією та Пакистаном, як традиційна загроза безпеці регіону, призводить до постійного загострення

конкуренції держав за лідерство у Південній Азії. Ядерна гонка озброєнь у регіоні має асиметричний характер, оскільки відбувається між державою, яка претендує на роль глобальної світової потуги (Індія), та державою, яка прагне досягти локального паритету (Пакистан). Ісламабад обґрунтовує зростання власного ракетно-ядерного потенціалу необхідністю захисту від Індії, у той час як Нью-Делі – від терористичної загрози, джерелом якої виступають організації, що дислокуються на пакистанській території.

За умов створення обома державами тактичної ядерної зброї та майже неконтрольованого збільшення військових потенціалів автор вважає ймовірним чергове загострення Кашмірського питання та, як наслідок, подальшу дестабілізацію Південноазійського безпекового комплексу.

Наявність у Пакистану територіальних суперечок з сусідніми державами – умовна вісь «Пуштуністан-Кашмір» – засвідчує високий рівень конфліктогенності у Південній Азії. Специфіка даних територіальних конфліктів полягає в активній участі терористичних угруповань як ще однієї сторони протистояння. За такої розстановки сил ІРП набуває статусу «серединної» держави, одночасно реагуючи на обидві загрози територіальній цілісності. Отже, від виваженості курсу Пакистану у двосторонніх відносинах з Індією й Афганістаном і, водночас, у протидії терористичній загрозі всередині держави, залежатиме не лише територіальна цілісність країни, але й зміцнення безпекових механізмів у регіоні.

Афгансько-пакистанські відносини впливають на Південноазійську систему безпеки наявністю «нетрадиційних» загроз для регіону, насамперед нелегальної наркоторгівлі та міграції. З поширенням мережі ісламістських терористичних організацій на терені Афганістану Пакистан стає зоною впливу наркотичного тероризму та нарко-джихаду, водночас набуваючи статусу держави-транзитера даних загроз на терени всієї Південної Азії, передусім через діяльність афганських біженців, табори яких розташовані вздовж пакистансько-афганського кордону. Автором доведено використання

Ісламабадом політики «батого і пряника» для розв'язання проблеми біженців у двосторонніх відносинах через маніпулювання зовнішньополітичними інтересами Кабулу, зокрема, шантажуючи прискоренням репатріації біженців. У довгостроковій перспективі, така ситуація матиме вкрай несприятливі наслідки для внутрішнього безпекового середовища в обох державах і, як результат, ускладнюватиме процес розбудови системи безпеки у Південній Азії.

6. Автором доведено вплив відносин КНР-Пакистан-США на трансформацію Південноазійського РКБ. Співробітництво Ісламабаду та Пекіну репрезентує міжрегіональний рівень взаємодії та має за мету спільний інтерес – «стримування» Індії. На сучасному етапі Пакистан ефективно використовує допомогу Китаю у розвитку власного ракетно-ядерного потенціалу, що надає йому важелі геополітичного маневрування у відносинах з Індією. Проте, для досягнення та закріплення військового паритету, йому варто ефективно протидіяти чинникам, що сприяють зростанню терористичної загрози всередині держави. В іншому випадку, у довгостроковій перспективі розвиток двостороннього військово-політичного союзу може перетворити Ісламабад не на партнера Пекіну, а на інструмент у реалізації КНР власних регіональних і глобальних цілей.

Фундаментальними засадами пакистансько-американських відносин є спільна боротьба з тероризмом і розв'язання афганської проблеми. Протягом 2000-х рр. спостерігається еволюція підходів Ісламабаду до врегулювання афганського питання, а з 2014 р. – сприйняття Афганістану як сфери власних національних інтересів. Дистанціювання Пакистану від фарватеру зовнішньої політики США спричинено як радикалізацією дій Вашингтону у межах антитерористичної стратегії (застосування дронівих атак на пакистанській території), так і спробами залучити Індію до врегулювання афганської проблеми.

Автор дійшов висновку про залежність політики США щодо Афганістану та Пакистану від адміністрації республіканців чи демократів.

За адміністрації Дж. Буша-молодшого двосторонні відносини були більш міцними та стабільними, аніж за адміністрації Б. Обама. Проте повернення республіканців до влади внаслідок перемоги Д. Трампа на президентських виборах 2016 р. не гарантує Пакистану здобуття привілеїв. У перспективі, для пакистансько-афганських відносин і Південноазійського регіону вирішальним буде розбудова Ісламабадом і Кабулом спільного механізму протидії руху «Талібан».

Втручання центросилових держав – США та КНР – до Південноазійської системи безпеки має як регіональні, так і глобальні риси. На регіональному рівні у Південній Азії відбувається внутрішня трансформація РКБ із тенденцією до поступової поляризації й утворення союзів Пакистан-КНР, Індія-США. Глобальний аспект втілюється у підтриманні у регіоні стану «холодної війни» за умови конкуренції США-КНР за світове лідерство. Ісламабад, маючи досвід співпраці з Вашингтоном, поступово переорієнтовується на Пекін. Розглядаючи Пакистан як союзника, обидва світових «центра сили» зацікавлені у недопущенні талібанізації держави та поширення терористичної загрози. Проте, для КНР Пакистан стає союзником у «стримуванні» Індії на регіональному рівні та – конкуренції із США на глобальному. Автором доведено неспроможність Ісламабаду уникнути ролі інструменту, що активно використовується в американсько-китайській конкуренції, незважаючи на заміну Вашингтону Пекіном у статусі основного союзника.

Політика центросилових держав щодо Пакистану має і матиме значний вплив на розвиток безпекових структур Південної Азії, оскільки де-юре ні США, ні КНР не втручаються у внутрішні справи Індії та Пакистану. У той же час де-факто як Вашингтон, так і Пекін надають своїм союзникам вагому підтримку, підживлюючи, таким чином, індійсько-пакистанське протистояння та нівелюючи ймовірність розбудови «теплого миру» у Південноазійському РКБ на найближчі роки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арбатов А. Большой стратегический треугольник / А. Арбатов, В. Дворкин. – М.: Московский центр Карнеги, 2013. – 55 с.
2. Арбатов А. Контроль над ядерным оружием: конец истории? / А. Арбатов // Мировая экономика и международные отношения. – 2015. – № 5. – С. 5-18.
3. Арбатов А. Г. Ядерное противостояние в Южной Азии / А. Г. Арбатов, Г. И. Чуфрин. – М.: Московский центр Карнеги, 2005. – 30 с.
4. Арунова М. Р. Афганистан. Наркотическая опухоль: методы лечения / М. Р. Арунова // Азия и Африка сегодня. – 2007. – № 4. – С. 21-24.
5. Арунова М. Р., Ковальчук П. Е. К вопросу о проблемах границ Афганистана / М. Р. Арунова, П. Е. Ковальчук // Ближний Восток и современность: Сборник статей. – Вып. 29. – М., 2006. – С. 4-14.
6. Аттари А. С. Политический терроризм и безопасность в системе современных международных отношений / А. С. Аттари: Дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Дипломатическая академия МИД Российской Федерации. – М., 2014. – 154 с.
7. Баджпай А. Динамика внутригосударственных конфликтов в Южной Азии / А. Баджпай // Человек. Сообщество. Управление. – 2014. – № 1. – С. 6-17.
8. Белокреницкий В. Я. История Пакистана XX век / В. Я. Белокреницкий. – М.: ИВ РАН: Крафт+, 2008. – 566 с.
9. Белокреницкий В. Я. Кашмирский очаг исламского экстремизма / В. Я. Белокреницкий // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 1. – С. 9-15.
10. Белокреницкий В. Я. Пакистан: испытание на прочность / В. Я. Белокреницкий // Мировая экономика и международные отношения. –

2008. – № 6. – С. 75-85.

11. Белокреницкий В. Я. Пакистан и афганский кризис / В. Я. Белокреницкий // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – Т. 60. - № 3. – С. 83-91.

12. Белокреницкий В. Я. Пакистан – «провальное государство» в Азии / В. Я. Белокреницкий // Азия и Африка сегодня. – 2009. – № 11. – С. 12-17.

13. Белокреницкий В. Я., Каменев С. Н. Сценарии для Афганистана и Пакистана до 250 года / В. Я. Белокреницкий, С. Н. Каменев // Восточная аналитика. Ежегодник 2013. Сценарии и тренды развития стран Востока / ред. В. В. Наумкин. – М.: Институт востоковедения РАН, 2014. – С. 22-23.

14. Белокреницкий В. Я. Южная Азия в мировой политике / В. Я. Белокреницкий, В. Н. Москаленко, Т. Л. Шаумян. – М.: Международные отношения, 2003. – 368 с.

15. Берлач А. І. Конфліктологія: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / А. І. Берлач. – К.: Ун-т. «Україна», 2007. – 203 с.

16. Борділовська О. А. Еволюція зовнішньополітичної стратегії Республіки Індія у постбіполярний період: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / О. А. Борділовська. – К., 2011. – 35 с.

17. Борділовська О. А. Індія і Пакистан: 60 років ідейного протистояння / О. А. Борділовська // Східний світ. – 2011. – № 2. – С. 57-67.

18. Борділовська О. А. Інтеграційні інститути в Південній Азії і регіональна політика Індії / О. А. Борділовська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 111(1). – С. 24-31.

19. Борділовська О. А. Терористична загроза: події в Мумбаї і не тільки / О. А. Борділовська // Зовнішні справи – 2009. – № 3. – С. 40-43.

20. Братерский М. В. Ядерные государства «второй волны»: Индия и Пакистан / М. В. Братерский [Электронный ресурс] // Обозреватель-Observer. – 2003. – Режим доступа: http://old.nasledie.ru/oboz/03_03/3_06.htm

21. Булик М. В. Енергетична складова національної безпеки КНР / М. В. Булик // Вісник Маріупольського державного університету. Серія:

Історія. Політологія. – Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 189-195.

22. Булик М. В. Роль розвідки в зовнішній політиці США // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2014. – Випуск 80 (1). – С. 335-338.

23. Бэтлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее / А. Бэтлер // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 73-80.

24. Васильев Л. Е. Проблемы безопасности в Восточной Евразии. Борьба с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом / Л. Е. Васильев. – М.: Учреждение Российской академии наук Институт Дальнего Востока РАН, 2009. – 172 с.

25. Викторов С. Речь президента Б. Обамы в Вест-Поинте и новая стратегия США в Афганистане / С. Викторов [Электронный ресурс] // Институт Ближнего Востока. – 2009. – 13 декабря. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/13-12-09a.htm>

26. Вишньов В. М. Вплив доктринальних підходів Індії та Пакистану до застосування ядерної зброї до формування системи регіонального ядерного стримування / В. М. Вишньов // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6 (4). – С. 54-58.

27. Володин А. Г. Внешнеполитическая стратегия Индии: преимущество и изменение / А. Г. Володин // Азия и Африка в современной мировой политике. Сб. статей / Отв. ред. – д.п.н. Д. Б. Малышева, к.э.н. А. А. Рогожин. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – С. 150-162.

28. Володин А. Г. Ядерная программа Пакистана – история и перспективы / А. Г. Володин [Электронный ресурс] // Центральная Азия. – 2010. – 25 января. – Режим доступа: http://www.centrasia.ru/news_A.php?st=1264416540

29. Воскресенский А. Д. Мировое комплексное регионоведение и перспективы построения незападной (китаизированной) теории

международных отношений / А. Д. Воскресенский // Полис (Политические исследования). – 2013. – № 6. – С. 82-96.

30. Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. Учебное пособие / Под ред. А. Д. Воскресенского. – М.: РОССПЭН, 2002. – 528 с.

31. Галака С. П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. / С. П. Галака. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 278 с.

32. Герасименко Є. С. Визначення біженців. Критерії виключення / Є. С. Герасименко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 4/5. – С. 144-149.

33. Голобоков А. С. Становление и развитие внешнеполитической доктрины Китая / А. С. Голобоков // Ойкумена. – 2010. – № 3. – С. 117-124.

34. Головнева Е. В. Концепт «регион» в контексте теории социального конструктивизма / Е. В. Головнева // Известия Уральского федерального университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. – 2014. – № 4 (132). – С. 113-122.

35. Горобець І. Афганська проблема в сучасних міжнародних відносинах / І. Горобець, А. Мартинов // Зовнішні справи. – 2010. – № 5/6. – С. 48-51.

36. Горобець І. Індія – Пакистан: проблема тероризму / І. Горобець // Зовнішні справи. – 2009. – № 3. – С. 36-39.

37. Горобець І. Пакистан між ядерним статусом і долею дефолтної держави / І. Горобець // Зовнішні справи. – 2013. – № 6. – С. 16-18.

38. Горячев Ю. М. Баллистические ракеты Индии (2015) / Ю. М. Горячев // Зарубежное военное обозрение. – 2015. – № 2. – С. 29-31.

39. Гюанкай С. Всеобъемлющая концепция национальной безопасности Китая: шанхайский дух и пути его укрепления / С. Гуанкай // Россия в глобальной политике. – 2009. – № 3. – С. 92-98.

40. Данильчук О. І. Розуміння міжнародного регіоналізму у

вітчизняній та зарубіжній науковій традиції / О. І. Данильчук // Вісник СевНТУ: зб. наукових праць. Вип. 123. – Севастополь, 2011. – С. 251-254.

41. Дудко І. Д. Китай у політиці США: до питання про стратегічні орієнтації Б. Обама / І. Д. Дудко, І. С. Погорелова // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2016. – Вип. 23(2). – С. 66-71.

42. Жмуйда И. В., Морозова М. Ю. Проблемы борьбы с наркотиками в Пакистане / И. В. Жмуйда, М. Ю. Морозова // Ближний Восток и современность: Сборник статей Вып. 41. – Москва, 2010. – С. 204-212.

43. Забалуев Ю. Ф. Ядерные программы Индии и Пакистана / Ю. Ф. Забалуев [Электронный ресурс] // Институт стратегической стабильности. – Режим доступа: http://www.iss-atom.ru/articl_iss/nuc_prog_india_pac.pdf

44. Замараева Н. А. Пакистан: проблема афганских беженцев / Н. А. Замараева [Электронный ресурс] // Институт Ближнего Востока. – 2010. – 8 января. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/08-01-10b.htm>.

45. Замараева Н. А. Пакистано-индийские отношения на современном этапе / Н. А. Замараева [Электронный ресурс] // Институт Ближнего Востока. – 2010. – 29 декабря. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/29-12-10b.htm>

46. Замараева Н. А. Пакистан: визит главы МИД ИРП в Индию – «крикетная дипломатия» или реальный шаг к развитию диалога? / Н. А. Замараева [Электронный ресурс] // Институт Ближнего Востока. – 2011. – 6 августа. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/06-08-11a.htm>

47. Замараева Н. А. Пакистан-Индия: «Кашмирская буря» после затишья / Н. А. Замараева [Электронный ресурс] // Центральная Азия. – 2012. – 5 ноября. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1349415420>

48. Замараева Н. А. Пакистано-афганские отношения: современный

статус / Н. А. Замараева [Електронний ресурс] // Центрально-азиатский портал. – 2011. – 21 декабря. – Режим доступа: <http://www.ca-portal.ru/article:678>

49. Иванич Ю. Наркотики и терроризм. Паутина зла / Ю. Иванич. – М.: Вече, 2005. – 460 с.

50. Искандаров К. Влияние «линии Дюранда» на ситуацию в Афганистане. Часть первая / К. Искандаров [Електронний ресурс] // Институт стратегического анализа и прогноза. – 2011. – 13 октября. – Режим доступа: <http://www.easttime.ru/analytics/afghanistan/vliyanie-linii-dyurand-a-na-situatsiyu-v-afganistane-chast-pervaya>

51. Иванченко Ю. Львовський М. Павутиння лиха. Терор і наркотики / Ю. Иванченко, М. Львовський. – Сімферополь: «Таврія», 2007. – 352 с.

52. Ігнат'єв П. М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії / П. М. Ігнат'єв. – Чернівці: Книги – ХХІ століття, 2006. – 503 с.

53. Ігнат'єв П. М. Індійсько-пакистанське суперництво за вплив у Афганістані / П. М. Ігнат'єв // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Випуск 103 (Частина II). – С. 23-25.

54. Ігнат'єв П. М. Політика Республіки Індія в Південній Азії: дис... д-ра політ. наук: 23.00.04. – Київ, 2010. – 412 с.

55. Ігнат'єв П. М. Пакистан: країна конфліктів у пошуках стабільності / П. М. Ігнат'єв // Політика і час. – 2004. – № 7-8. – С. 84-95.

56. Ігнат'єв П. М. Пакистан від деколонізації Британської Індії до сьогодення / П. М. Ігнат'єв. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2014. – 352 с.

57. Ігнат'єв П. М. Пакистан після Мушаррафа: продовження стабільності? / П. М. Ігнат'єв // Гілея. – 2011. – Вип. 45. – С. 693-704.

58. Каменев С. Н. О пакистано-индийских отношениях / С. Н. Каменев [Електронний ресурс] // Перспективы. – 2010. – 21 июня. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/11-06-10b.htm>

59. Каменев С. Н. О пакистано-китайских отношениях / С. Н. Каменев [Електронний ресурс] // Институт Ближнего Востока. – 2010. – 25 апреля. –

Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/25-04-10c.htm>

60. Капітоненко М. Г. Системний підхід в дослідженні міжнародного конфлікту / М. Г. Капітоненко // Дослідження світової політики: зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 20. – С. 186-194.

61. Капітоненко М. Г. Стабільність міжнародних систем / М. Г. Капітоненко // Дослідж. світ. політики : зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 22. – С. 3-17.

62. Кобзаренко А. М. Особливості регіоналізму в Південній Азії / А. М. Кобзаренко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1. – С. 190-195.

63. Кобзаренко А. М. Сучасна політика США у Південній Азії / А. М. Кобзаренко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 238-244.

64. Кокунов К. А. Глобальные вызовы, угрозы и риски безопасности / К. А. Кокунов // Обозреватель-Observer. – 2007. – № 11. – С. 103-108.

65. Колесніченко Н. М. До проблеми визначення поняття «біженець» / Н. М. Колесніченко // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 261. Т. 273. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – С. 29-33.

66. Коломієць О. В. Концепція національної безпеки «піднебесної» імперії як модель «ядерного стримування» / О. В. Коломієць // Наукові праці. Серія «Політологія». – 2012. – Т. 182, Вип. 170. – С. 102-105.

67. Комиссина И. Н. Незаконное производство наркотиков в Афганистане / И. Н. Комиссина // Проблемы национальной стратегии. – 2010. – № 1. – С. 30-44.

68. Константинов В. Ю. Еволюція наукових підходів до дослідження феномену регіоналізму в міжнародних відносинах / В. Ю. Константинов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – Вип. 37. – С. 26-29.

69. Константинов В. Ю. Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах. Монографія / В. Ю. Константинов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 200 с.

70. Конфликты на Востоке: этнические и конфессиональные: учеб. пособие для вузов / авт. кол. Л. Б. Алаев и др.; под ред. А. Д. Воскресенского. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 512 с.

71. Конфліктологія: підручник для студентів вищ. нав. закл. юрид. спец. / Л. М. Герасіна, М. І. Панов та ін.; за ред професорів Л. М. Герасіної та М. І. Панова. – Харків: Право, 2002. – 256 с.

72. Конышев В. Разновидности американского неореализма / В. Конышев Н. Лукин, Т. Мусиенко [Электронный ресурс] // Полит.ру. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshev/>

73. Коппель О. А. Еволюція підходів до проблем міжнародної безпеки / О. А. Коппель // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. – 1998. – Вип. 8. – С. 9-13.

74. Косолапова Н. В. Присоединение Индии и Пакистана к ДНЯО: укрепление или нарушение сложившегося режима нераспространения? / Н. В. Косолапова // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2014. – Т. 19, Вип. 2. – С. 88-93.

75. Ксьондзик Н. Який іслам і для якої нації? Пакистан: проблеми, суперечності політичного розвитку / Н. Ксьондзик // Політика і час. – 2003. – № 2. – С. 66-70.

76. Кузнецов С. Н. Геополитическое положение Пакистана и региональная среда / С. Н. Кузнецов // Ближний Восток и современность. – М.: Институт Ближнего Востока, 2006. – Выпуск 29. – С. 140-160.

77. Кулагин В. М. Современная международная безопасность: учебное пособие / В. М. Кулагин. – М.: КНОРУС, 2012. – 432 с.

78. Лалетин Ю. П. Афгано-пакистанские отношения и Джирга мира / Ю. П. Лалетин // Азия и Африка сегодня. – 2008. – № 5. – С. 60-64.

79. Ланцов С. А. Проблемы безопасности в теории международных отношений / С. А. Ланцов [Электронный ресурс] // ПОЛИТЭКС. – 2008. – № 2. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/437/30/>

80. Лаумулин М. Т. Три сценария развития Афганистана –

международные и региональные позиции (доклад) / М. Т. Лаумулин [Электронный ресурс] // Информационное агентство REGNUM. – 2011. – 15 июня. – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/1415653.html>

81. Логунов А. Б. Региональная и национальная безопасность: Учебное пособие / А. Б. Логунов. – М.: Вузовский учебник, 2009. – 432 с.

82. Лукин А. Л. Теория комплексов региональной безопасности и Восточная Азия / А. Л. Лукин // Ойкумена. Регионоведческие исследования. – 2011. – № 2. – С. 7-19.

83. Макарычев А. С. Регионализм глазами конструктивизма: агенты, структуры, идентичности / А. С. Макарычев [Электронный ресурс] // Журнал «Неприкосновенный запас». – 2010. – № 3 (71). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/3/ma14-pr.html>

84. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К.: Знання, 2002. – 461 с.

85. Маначинський О. Ні кроку назад, ні кроку вперед. Індія і Пакистан: протиборству 50 років / О. Маначинський // Політика і час. – 2003. – № 1. – С. 80-87.

86. Манжола В.А., Кобзаренко А.М. Концептуальні засади безпекової політики Індії після завершення холодної війни // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2004. - Вип. 10. – Ч. II. – С. 555-572.

87. Мансуров Т. З. Теоретико-методологические подходы к проблеме региональной идентичности в политической науке / Т. З. Мансуров // Ученые записки Казанского университета. – 2011. – Т. 153, кн. 1. – С. 181-190.

88. Мелехина Н. В. Пути и перспективы решения кашмирской проблемы / Н. В. Мелехина // Восток. – 2008. – № 3. – С. 82-94.

89. Мировая политика и международные отношения: учебное пособие / под ред. Ю. В. Косов. – СПб.: Питер, 2012. – 384 с.

90. Михайленко Е. Б. «Старый» и «новый» регионализм:

теоретический дискурс: курс лекций / Е. Б. Михайленко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 116 с.

91. Москаленко В. Н. Сила и слабость Пакистана / В. Н. Москаленко, П. В. Топычканов. – М.: Центр Карнеги, 2013. – 75 с.

92. Нефедова Е. В. Теория сообщества безопасности в работах Карла Дойча и его последователей / Е. В. Нефедова // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 2 (3). – С. 85-92.

93. Никитин А. Международные конфликты и их урегулирование / А. Никитин // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 2. – С. 3-17.

94. Оборський О. П. Сучасна зовнішня політика США: доктринальний вимір / О. П. Оборський // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 194-197.

95. Олійник С. Цивільно-військові стосунки: теорія та реалізація в Україні / С. Олійник [Електронний ресурс] // Український незалежний центр політичних досліджень – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/tcivilno-viiskovi-stosunki-teoriia-ta-realiizatciia-v-ukraini>.

96. Пакистан продлил сроки пребывания афганских беженцев на своей территории до 2015 года [Електронний ресурс] // Голос России. – 2013. – 15 августа. – Режим доступу: http://rus.ruvr.ru/2013_08_15/Afganskie-bezhenci-ne-hotjat-vozvrashhatsja-na-rodinu-4671/

97. Паничкин Ю. Н. Пакистан – Афганистан. Беспокойная граница / Ю. Н. Паничкин // Азия и Африка сегодня. – 2010. – № 3. – С. 12-16.

98. Пархомчук О. С., Кононенко М. Г. Зовнішньополітична стратегія КНР як відповідальної глобальної держави в регіоні Перської затоки. / О. С. Пархомчук, М. Г. Кононенко [Електронний ресурс] // Міжнародні відносини. «Серія політичні науки». – 2015. – № 5. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2505/2235

99. Патратій Н. Регіональна ідентичність як неформальний інститут в

процесі конструювання комплексу безпеки / Н. Патратій [Електронний ресурс] // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2011. – № 2. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/438>

100. Перспективы присоединения Индии и Пакистана к ограничению ядерных вооружений / под ред. А. Г. Арбатова, В. З. Дворкина, С. К. Ознобищева. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – 65 с.

101. Поліха І. З. «Некласична» складова АТР. Південна Азія: нові реалії і перспективи регіонального співробітництва / І. З. Поліха // Політика і час . – 1996 . – № 4. – С. 53-58.

102. Правов А. И. Афганистан: в меняющейся ситуации пуштунские вожди могут начать диктовать свои правила / А. И. Правов [Електронний ресурс] // Столетие. – 2012. – 20 августа. – Режим доступу: http://www.stoletie.ru/geopolitika/tretja_sila_944.htm

103. Приего А. Пакистан между региональными комплексами безопасности Центральной и Южной Азии / А. Приего // Центральная Азия и Кавказ. – 2011. – № 6. – С. 63-83.

104. Пріоритетні питання політики України щодо країн Азії. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. – 46 с.

105. Потехін О. В. Глобалізація системи безпеки: навч. посібник / О. В. Потехін, І. Я. Тодоров. – Донецьк: Ноулідж, Донец. вид-ня, 2011. – 246 с.

106. Савчак Н. Г. Індійсько-китайські відносини як чинник формування регіональної системи безпеки / Н. Г. Савчак // Наукові праці. Серія «Історія». – 2011. – Т. 147, Вип. 134. – С. 144-148.

107. Савченко Д. В. Аф-Пак: самый горячий район планеты / Д. В. Савченко // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 11. – С. 14-22.

108. Саруханян С. Ядерная ситуация в Южной Азии и на Ближнем Востоке: влияние на региональную безопасность / С. Саруханян [Електронний ресурс] // Научно-образовательный фонд «Нораванк». –

Режим доступа: http://www.noravank.am/upload/pdf/117_ru.pdf

109. Сатановский Е. Страна ядерных радикалов / Е. Сатановский [Электронный ресурс] // Военно-промышленный курьер. – 2015. – 25 ноября. – Режим доступа: <http://vpk-news.ru/articles/28154>

110. Сенченко Н. И. Наркотический ад / Н. И. Сенченко. – К.: Аратта, 2007. – 86 с.

111. Сенченко Н. И. Планетарная война – формирование наркоцивилизации / Н. И. Сенченко. – К.: МАУП, 2007. – 485 с.

112. Сергеев В. В. Афганистан. Пакистанская заноза / В. В. Сергеев // Азия и Африка сегодня. – 2009. – № 6. – С. 21-24.

113. Сергеев В. В. Двойственная политика Пакистана / В. В. Сергеев // Азия и Африка сегодня. – 2010. – № 12. – С. 27-30.

114. Серенко А. Н. Пуштунское восстание против талибана / А. Н. Серенко [Электронный ресурс] // Афганистан.Ру. – 2012. – 8 июня. – Режим доступа: <http://afghanistan.ru/doc/22974.html>

115. Синовец И. Н. Ядерный арсенал Пакистана и стабильность системы ядерного сдерживания в Южной Азии / И. Н. Синовец // Ближний Восток и современность. – М.: Институт Ближнего Востока, 2008. – Выпуск 36. – С. 256-272.

116. Скороход Ю. С. Міжнародний аспект врегулювання ліванського конфлікту (80-90-ті роки): монографія / Ю. С. Скороход. – К.: ВЦ «Київський університет», 2000. – 264 с.

117. Современные международные отношения: Учебник / Под ред. А. В. Торкунова, А. В. Мальгина. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 688 с.

118. Сохейл М. Пакистан как гарант будущего Афганистана / М. Сохейл [Электронный ресурс] // Россия в глобальной политике. – 2012. – 5 сентября. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Pakistan-kak-garant-buduschego-Afganistana-15650>

119. Сыроежкин К. Л. «Афганская проблема»: состояное и перспективы / К. Л. Сыроежкин // Международные исследования. – 2012. – № 3. – С. 59-

65.

120. Таран С. В. Дослідження регіоналізму як фактору міжнародної політики / С. В. Таран // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія – 2013. – Вип. 3. – С. 101-104.

121. Терина В. В. Наркобизнес: новое лицо афганской трагедии / В. В. Терина // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 11. – С. 99-106.

122. Топычканов П. В. Предложения П. Мушаррафа по решению Кашмирской проблемы: внутри и внешнеполитическая реакция / П. В. Топычканов [Электронный ресурс] // Центральная Азия. – 2006. – 13 декабря. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/13-12-06b.htm>

123. Умнов А. Ю. Афганский кризис / А. Ю. Умнов // Мировая экономика и международные отношения – 2009. – № 3. – С. 49-57.

124. Умнов А. Ю. Пуштунская проблема вчера и сегодня / А. Ю. Умнов [Электронный ресурс] // Afghanistan.ru. – 2006. – 28 апреля. – Режим доступа: <http://www.afghanistan.ru/doc/5904.html>

125. Умнов А. Ю. Южная Азия: афгано-пакистанский узел / А. Ю. Умнов // Азия и Африка в современной мировой политике. Сборник статей / Отв. ред. – д.п.н. Д. Б. Малышева, к.э.н. А. А. Рогожин. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – С. 123-131.

126. Уянаев С. В. Пекин-Исламабад: продолжение «всепогодного» диалога / С. В. Уянаев [Электронный ресурс] // Российский совет по международным делам. – 2015. – 16 февраля. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=5282#top

127. Федуняк С. Г. Основні тенденції розвитку системи міжнародної безпеки в Європі і Євразії: три виміри консолідації / С. Г. Федуняк [Электронный ресурс] // «Стратегічна панорама». – 2004. – № 1. – Режим доступа: http://www.niss.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs0&issue=2004_1

128. Федуняк С. Г. Цивілізаційна консолідація у сфері безпеки / С. Г. Федуняк // Політика і час. – 2003. – № 6. – С. 77–80.

129. Фененко А. В. Подход США к проблеме безопасности ядерных объектов в Пакистане / А. В. Фененко // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2005 – № 11. – С. 55-64.

130. Фененко А. В. США продолжают борьбу с терроризмом на территории Пакистана? / А. В. Фененко [Електронний ресурс] // Афганистан.Ру. – 2013. – 26 июня. – Режим доступа: <http://afghanistan.ru/doc/61665.html>

131. Фесенко М. В. Борьба США та Китаю за глобальне лідерство у ХХІ ст. [Електронний ресурс] / М. В. Фесенко // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. – 2015. – № 6. – Режим доступа: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2554/2263

132. Фоллору Ж. Асиф Али Зардари: «Международное сообщество проигрывает в войне с талибами» / Ж. Фоллору [Електронний ресурс] // InoPressa. – 2010. – 4 августа. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/04Aug2010/letemps/Pakistani2.html>

133. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33-48.

134. Хмелинец С. М. Ядерная программа Исламской Республики Пакистан / С. М. Хмелинец [Електронний ресурс] // Институт Ближнего Востока. – 2004. – 14 сентября – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/14-09-04.htm>

135. Хохлов И. И. Ядерный Пакистан – дихотомия силы и слабости / И. И. Хохлов // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 8. – С. 15-24; № 9. – С. 31-40.

136. Худолій А. О. Америка в постбіполярному світі: інерція політичних стереотипів: монографія / А. О. Худолій. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 128 с.

137. Худолій А. О. Дихотомія зовнішньої політики США /

А. О. Худолій // Гілея: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 44(2). – С. 742-749.

138. Худолій А. О. Підготовка до війни в Афганістані та зовнішня політика американського президента Дж. Буша після подій 11 вересня 2001 року / А. О. Худолій // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – 2010. – Т. IX. – С. 486-495.

139. Худолій А. О. Регіональні виміри зовнішньої політики Пакистану / А. О. Худолій // S.P.A.C.E. / Society, Politics, Administration in Central Europe: Електронний науково-практичний журнал. – Випуск 2. – Одеса, 2017. – С. 94-98.

140. Чувирін Д. Е. Сучасний стан та перспективи міжрегіональної протидії організованому наркобізнесу (досвід деяких країн світу) / Д. Е. Чувирін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – Вип. 20. – С. 69-82.

141. Шамраєва В. М. Основи зовнішньополітичної концепції президента Б. Обама / В. М. Шамраєва // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 2 (37). – С. 407-414.

142. Шаумян Т. Л. Кашмирський тупик / Т. Л. Шаумян // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 9. – С. 15-19.

143. Шевчук О. В. Зовнішньополітичні пріоритети адміністрації Б. Обама / О. В. Шевчук // Наукові праці. Політологія. – 2013. – Т. 212, Випуск 200. – С. 9-13.

144. Шевчук О. В. Стратегія «м'якої сили» КНР на початку ХХІ століття / О. В. Шевчук // Наукові праці. Політологія. – 2011. – Т. 162, Випуск 150. – С. 96-100.

145. Шергін С. О. Вплив чинників глобалізації та регіоналізації на зовнішню політику і дипломатію / С. О. Шергін // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2007. – Вип. 13. – С. 37-40.

146. Шергін С. О. Політологічні аспекти дослідження азійсько-тихоокеанського регіоналізму / С. О. Шергін // Україна дипломатична. –

2013. – Вип. 14. – С. 565-603.

147. Шишкин В. В. Политика Индии в отношении Афганистана на современном этапе / В. В. Шишкин // Афганистан и Пакистан: современное состояние и перспективы развития (по материала рабочего совещания, состоявшегося в Центре изучения стран Ближнего и Среднего востока ИВ РАН 2 апреля 2012 года) / ред. М. Р. Арунова. – М.: Институт Ближнего Востока, 2012. – С. 128-139.

148. Ядерное противостояние в Южной Азии / под. ред. А. Г. Арбатов, Г. И. Чуфрин. – М.: Московский центр Карнеги, 2005. – 30 с.

149. Ястремська І. М. Пакистано-китайські відносини: геополітичні чинники ядерного співробітництва / І. М. Ястремська // Гілея. Науковий вісник: Збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 54 (№ 11). – С. 663-667.

150. Ястремська І. М. Порівняльний аналіз ядерних потенціалів Індії та Пакистану / І. М. Ястремська // Гілея. Науковий вісник: Збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 49 (№ 7). – С. 684-689.

151. Ястремська І. М. Ядерне стримування в Південній Азії / І. М. Ястремська // Гілея. Науковий вісник: Збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 51 (№ 9). – С. 557-561.

152. Ястремська І. М. Ядерний вимір регіональної безпеки в Південній Азії: дис... к. політ. наук: 21.03.03 / І. М. Ястремська. – К., 2013. – 208 с.

153. Abid Z. Afghan refugees in Pakistan face harassment, discrimination / Z. Abid [Електронний ресурс] // Al Jazeera. – 2015. – 18 November. – Режим доступу: <http://america.aljazeera.com/articles/2015/11/18/afghan-refugees-in-pakistan-facing-fear-and-discrimination.html>

154. Acharya A. Comparative regionalism: a field whose time has come / A. Acharya // The International Spectator. – 2012. – Vol. 4, No. 1. – P. 3-15.

155. Acharya A. Dialogue and discovery: in search of international relations theories beyond the West / A. Acharya // Millennium: Journal of International

Studies. – 2011. – Vol. 39, No. 3. – P. 619-637.

156. Acharya A., Acharya A. Kashmir in the international system / A. Acharya, A. Acharya / Kashmir: new voices, new approaches / Eds. W. P. Singh Sidhu, B. Asif, S. Samii. – International Peace Academy, 2006. – P. 157-170.

157. Acharya A. «Regional Security Complexes» in the Third World. / A. Acharya [Электронный ресурс] // Amitav Acharya. – Режим доступа: <http://www.amitavacharya.com/sites/default/files/Regional%20Security%20Complexes%20in%20the%20Third%20World.pdf>

158. Acharya A. Theoretical perspectives on international relations in Asia // International relations of Asia / Eds. D. Shambaugh, M. Yahuda. - Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008. – P. 57-82.

159. Acharya A. The periphery as the core: the Third World and security studies / A. Acharya – Ontario: YCISS occasional paper, 1995. – 40 p.

160. A comprehensive note on Jammu and Kashmir [Электронный ресурс] Embassy of India in Washington DC. – Режим доступа: http://www.indianembassy.org/policy/Kashmir/Kashmir_MEA/introduction.html.

161. Afghanistan, Iran and Pakistan: border management cooperation in drug control [Электронный ресурс] // United Nations Office on Drugs and Crime. – November 2010. – Режим доступа: http://www.unodc.org/documents/afghanistan//Rainbow_Strategy/Green_paper_6_Jan._2012.pdf

162. Afghanistan opium survey 2012 [Электронный ресурс] // United Nations Office on Drugs and Crime. – 2012. – Режим доступа: http://www.unodc.org/documents/crop_monitoring/Afghanistan/Afghanistan_OS_2012_FINAL_web.pdf

163. Afghanistan, Pakistan, UNHCR agree on protection for Afghan refugees in Pakistan beyond 30 June 2013 in the search for solutions [Электронный ресурс] // The UN Refugee Agency. – Режим доступа: <http://www.unic.org.pk/pdf/PR-UNHCR-20130628.pdf>

164. Afghanistan: what now for refugees? // Asia Report No. 175 – 31 August 2009. – 37 p.

165. Afghans in Pakistan: broadening the focus [Электронный ресурс] // Afghanistan Research and Evaluation Unit. – 2006. – Режим доступа: <http://www.areu.org.af/Uploads/EditionPdfs/602E-Broadening%20the%20Focus-VP-web.pdf>

166. A global overview of narcotics-funded terrorists and other extremists groups [Электронный ресурс] // The Library of Congress. – 2002. – Режим доступа: https://www.loc.gov/rr/frd/pdf-files/NarcsFundedTerrs_Extrems.pdf

167. Agreement between India and Pakistan on Pre-Notification of Flight Testing of Ballistic Missiles [Электронный ресурс] // Stimson Center. – Режим доступа: <http://www.stimson.org/research-pages/agreement-between-india-and-pakistan-on-pre-notification-of-flight-testing-of-ballistic-missiles/>

168. Agreement between India and Pakistan on the Advance Notice of Military Exercises [Электронный ресурс] // UN Treaty Collection. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201843/volume-1843-i-31420-english.pdf>

169. Agreement between India and Pakistan on the Prohibition of Attack against Nuclear Installations and Facilities [Электронный ресурс] // Federation of American Scientists. – Режим доступа: <http://fas.org/nuke/guide/india/doctrine/nucl.htm>

170. Agreement on South Asian Free Trade Area [Электронный ресурс] // SAARC. – Режим доступа: <http://www.saarc-sec.org/userfiles/saftaagreement.pdf>

171. Ahmed I. Pakistan: The garrison state, origins, evolution, consequences (1947–2011) / I. Ahmed. – Karachi: Oxford University Press, 2014. – 508 p.

172. Ahmed Z. S., Bhatnagar S. Interstate conflicts and regionalism in South Asia: prospects and challenges / Z. S. Ahmed, S. Bhatnagar // Perceptions: Journal of International Affairs. – 2008. – Vol. XIII, No. 1-2, P. 1-19.

173. Ahmed Z. S. Regionalism and regional security in South Asia: the role

of SAARC. – Surrey, England: Ashgate Publishing Limited, 2013. – 217 p.

174. Ahrari E. The dynamics of “Narco-Jihad” in the Afghanistan-Pakistan region / E. Ahrari // The National Bureau of Asian Research. – 2009. – Special report No. 20. – P. 43-48.

175. Ahtisaari M. Kashmir: The View from Islamabad. / M. Ahtisaari, N. Al-Sabah. – Islamabad: International Crisis Group, 2003. – 40 p.

176. Akbar Zaidi S. Who Benefits From U.S. Aid to Pakistan? / S. Akbar Zaidi. – Carnegie Endowment for international peace, 2011. – 18 p.

177. Akhtar R., Sakrar J. Pakistan, India and China after U.S. drawdown from Afghanistan / R. Akhtar, J. Sakrar – Washington DC: Stimson Center, 2015. – 12 p.

178. Akhtar S. Dynamics of USA-Pakistan Relations in the Post 9/11 Period: Hurdles and Future Prospects / S. Akhtar // International Journal of Humanities and Social Science. – 2012. – Vol. 2, No. 11. – P. 205-213.

179. Ali S. Pakistan-China Gwadar Port Agreement: Balance of Power Game in South Asia / S. Ali [Электронный ресурс] // South Asian Voices. – 2015. – 20 May. – Режим доступа: <http://southasianvoices.org/pakistan-china-gwadar-port-agreement-balance-of-power-game-in-south-asia/>

180. ANF burns over 320 tons of narcotics [Электронный ресурс] // Dawn. – 2015. – 16 October. – Режим доступа: <http://www.dawn.com/news/1213375>

181. Arndt M. Sovereignty vs. security: SAARC and its role in the regional security architecture in South Asia / M. Arndt // Harvard Asia Quarterly. – 2013. – Vol. VX, No. 2. – P. 37-45.

182. Asia 2030 – The unfolding future / Eds. A. Lele, N. Goswami, R. Dahiya. – Lancer Publishers LLC, 2014 p. – 318 p.

183. Asian strategic review 2014: US pivot and Asian security / Eds. S. D. Muni, V. Chadha. – New Delhi: PENTAGON PRESS, 2014. – 260 p.

184. Asian strategic review 2015: India as a security provider / Eds. S. D. Muni, V. Chadha. – PENTAGON PRESS, 2015. – 399 p.

185. Asthana A. M. India's nuclear doctrine / A. M. Asthana. – New Delhi:

Institute of Peace and Conflict Studies, 2012. – 25 p.

186. Ayoob M. Inequality and theorizing in international relations: The case for subaltern realism / M. Ayoob // *International Studies Review*. – 2002. – Volume 4. – P. 27-48.

187. Ayres A. The U.S. Presidential Race: Hillary and India / A. Ayres [Электронный ресурс] // Council on Foreign Affairs. – 2015. – 14 April. – Режим доступа: <http://blogs.cfr.org/asia/2015/04/14/the-u-s-presidential-race-hillary-and-india/>

188. Aziz S. Strategic vision of Pakistan's foreign policy / S. Aziz [Электронный ресурс] // Centre for International Peace and Stability. – Режим доступа: http://www.nust.edu.pk/INSTITUTIONS/Schools/NIPCONS/nipcons-institutions/CIPS/Pages/Download_Details.aspx

189. Bajpai K. Pathways to Peace in South Asia / K. Bajpai // *BUSS Journal*. – 1994. – Vol. 15, No. 4. – P. 118-122.

190. Baskaran S., Sivakumar N. China and South Asia: issues and future trends / S. Baskaran, N. Sivakumar // *International Journal of Liberal Arts and Social Science*. – 2014. – Vol. 2, No. 6. – P. 47-54.

191. Beyond boundaries in South Asia: bridging the security/development divide with international security assistance / B. Finlay, J. Bergenas, E. Mufti. – STIMSON, 2012. – 32 p.

192. Bhatta C. D. Regional integration and peace in South Asia: an analysis / C. D. Bhatta [Электронный ресурс] // University of Bradford. – Режим доступа: <http://www.bradford.ac.uk/social-sciences/peace-conflict-and-development/issue-5/RegionalIntegration.pdf>

193. Bhattacharjee K. India steps up pressure, to boycott SAARC meet in Pakistan / K. Bhattacharjee [Электронный ресурс] // *The Hindu*. – 2016. – 28 September. – Режим доступа: <http://www.thehindu.com/news/national/saarc-summit-in-islamabad-india-not-to-attend-saarc-summit/article9154716.ece>

194. Bhattacharya S. Narco terror: a thriving industry of Pakistan / S. Bhattacharya // *Journal of Counterterrorism & Homeland Security*

International. – 2014. – Vol. 20, No. 2. – P. 26-30.

195. Building a Framework for Assurance, Accountability, and Action. – NTI: Nuclear Threat Initiative, 2016. – 134 p.

196. Bukhari W. H., Parveen T. China's approach towards Kashmir conflict: a viable solution / W. H. Bukhari, T. Parveen // Journal of Professional Research in Social Sciences. – 2014. – Vol. 1, No. 1. – P. 14-29.

197. Buzan B. Asia: A geopolitical reconfiguration / B. Buzan [Электронный ресурс] // Institut Francais des Relations Internationales. – Режим доступа: <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/barrybuzanengpe22012.pdf>

198. Buzan B. Regions and Powers. The structure of international security / B. Buzan, O. Waver. – New York: Cambridge University Press, 2003. – 570 p.

199. Chakravarty S. Donald Trump wins: What it could mean for Pakistan / S. Chakravarty [Электронный ресурс] // The Times of India – 2016. – 9 November. – Режим доступа: <http://timesofindia.indiatimes.com/united-states-elections-2016-us-elections-news-results-polls/Donald-Trump-wins-What-it-may-mean-for-Pakistan/articleshow/55331638.cms>

200. Chandra U. The case for a postcolonial approach to the study of politics / U. Chandra // New Political Science. – 2013. – Vol. 35, No. 3. P. 479-491.

201. Chandra V. The unfinished war in Afghanistan: 2001-2014 / V. Chandra. – PENTAGON PRESS, 2015. – 340 p.

202. Chandran S. Drug trafficking and the security of the state: case study of Pakistan World Drug Day in Pakistan / S. Chandran [Электронный ресурс] // Institute for defense studies and analyses. – Режим доступа: <http://www.idsa-india.org/an-sep8-7.html>

203. Chandran S. Pakistan's militant groups in 2015. IPCS Special Report No. 174 / S. Chandran. – Institute of Peace and Conflict Studies, 2015. – 11 p.

204. Charting global transitions. IPCS Annual Report 2015. – Institute of Peace and Conflict Studies, 2015. – 464 p.

205. Chellaney B. The Great Power Competition in the Af-Pak Belt / B. Chellaney. – Al Jazeera Centre for Studies, 2011. – 6 p.

206. China's enemy is our enemy, says Gen Raheel [Электронный ресурс] // The News. – 2015. – 1 August. – Режим доступа: <https://www.thenews.com.pk/print/13873-chinas-enemy-is-our-enemy-says-gen-raheel>

207. Chinese President's speech at Boao Forum for Asia [Электронный ресурс] // Ministry of foreign affairs of the People's Republic of China. – Режим доступа: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1250690.shtml

208. Chishti A. K. The Raheel doctrine / A. K. Chishti [Электронный ресурс] // The Friday Times. – 2014. – 28 November. – Режим доступа: <http://www.thefridaytimes.com/tft/the-raheel-doctrine/>

209. Chowdhury K. I. China-South Asia relations: a dynamic contour / K. I. Chowdhury [Электронный ресурс] // The International Relations and Security Network. – 2013. – Режим доступа: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=164385>

210. Christine Fair C., Ganguly S. An unworthy ally time for Washington to cut Pakistan loose / C. Christine Fair, S. Ganguly [Электронный ресурс] // Foreign Affairs. – 2015. – 18 September. – Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/pakistan/2015-08-18/unworthy-ally>

211. Christine Fair C. The militant challenge in Pakistan / C. Christine Fair // Asia policy. – 2011. – No. 11. – P. 37-105.

212. Clary C. Thinking about Pakistan's nuclear security in peacetime, crisis and war / C. Clary. – New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2010. – 42 p.

213. Cohen S. P. The idea of Pakistan / S. P. Cohen. – Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2004. – 382 p.

214. Cohen S. P. The future of Pakistan / S. P. Cohen. - Washington, D.C.: The Brookings Institution, 2011. – 69 p.

215. Crux of Asia: China, India and the emergence global order / Eds. A. J. Tellis, S. Mirski. – Washington: Carnegie Endowment for International

Peace, 2013. – 261 p.

216. Dash P. Regional conflicts in South Asia and their impact on regional integration / P. Dash // European academic research. – 2014. – Vol. II, No. 3. – P. 3444-3467.

217. Drug abuse control master plan 2010-2014 [Электронный ресурс] // Ministry of Interior and Narcotic Control. – Режим доступа: www.narcon.gov.pk/gop/index.php?q=aHR0cDovLzE5Mi4xNjguNzAuMTMwOjkwODAvbmFyY29ud2ViL3VzZXJmaWxlczEvZmlsZS9Qb2xpY2llcy9EcnVnJTlwQ29udHJvbCUyME1hc3RlciUyMFBsYW4vRHJ1ZyUyMENvbnRyb2wlmjBvNYXN0ZXIIMjBQbGFuLnBkZg%3D%3D

218. Drug use in Pakistan 2013. Technical summary report [Электронный ресурс] // United Nations Office on Drugs and Crime. – Режим доступа: http://www.unodc.org/documents/pakistan/2013.03.01ab_Summary_Report_Drug_Use_in_Pakistan_SvdV_v1.pdf

219. Dutta S. China's emerging power and military role: implications for South Asia // In China's shadow. Regional perspectives on Chinese foreign policy and military development / Eds. J. D. Pollack, R. H. Yang. – RAND, 1998. – P. 91-114.

220. Dwivedi S. S. Alliances in international relations theory / S. S. Dwivedi // International Journal of Social Science and Interdisciplinary Research. – 2012. – Vol. 1, No. 8. – P. 224-237.

221. East W. G., Spate O. H. K. The changing map of Asia – a political geography / W. G. East, O. H. K. Spate // Pakistan geographical review. – 1951. – Vol. VI, No. 1. – P. 45-47.

222. Eighteenth SAARC Summit Kathmandu, Nepal [Электронный ресурс] // SAARC. – Режим доступа: <http://www.saarc-sec.org/usefiles/Summit%20Declarations/Kathmandu-18thSummit26-27Nov2013.pdf>

223. Felbab-Brown V. The drug-conflict nexus in South Asia: beyond Taliban profits and Afghanistan / V. Felbab-Brown // Afghanistan-Pakistan theaters: militant Islam, security and stability. – 2010. – Vol. 5. – P. 90-112.

224. Fischer K. The AfPak strategy: reactions in Pakistan / K. Fisher. // AAN Policy Briefing. – 2010. – Vol. 2. – 12 p.

225. Fragile state index 2015 / Ed. J. J. Messner. – The Fund for Peace, 2015. – 38 p.

226. Ghosh S. Two Decades of Indo-Pak CBMs. A Critique from India / S. Ghosh // Institute of Peace and Conflict Studies. Issue Brief 132. – 2009. – № 9. – P. 15-21.

227. Ghufuran N. Afghans in Pakistan: a «Protracted Refugee Situation» / N. Ghufuran // Policy Perspectives. – 2008. – Vol. 5, No. 2, Special Issue: AFGHANISTAN. – P. 117-129.

228. Grand strategy for India 2020 and beyond / Eds. K. Venkatshamy, P. George. – New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2012. – 335 p.

229. Grare F. Pakistan-Afghanistan relations in the post-9/11 era / F. Grare. – Carnegie Endowment for International Peace, 2006 – 19 p.

230. Hafeez M. India-Pakistan relations – the peace process / M. Hafeez // Strategic Studies. – 2011. – Vol. XXXI, No. 3. – P. 248-256.

231. Haqqani H. State of Delusion / H. Haqqani [Электронный ресурс] // Hudson Institute. – 2014. – 19 December. – Режим доступа: <http://www.hudson.org/research/10885-state-of-delusion>

232. Hashmi A. S. Envisioning a Regional Security Community: Challenges and Prospects in South Asia / A. S. Hashmi // SAARC: Towards Meaningful Cooperation / T. Delinic, N. Pandey (Eds.). – Kathmandu: Modern Printing Press, 2012. – P. 84-95.

233. Hettne B., Soderbaum F. Theorizing the Rise of Regionness / B. Hettne, F Soderbaum. // New Political Economy. – 2000. – Vol. 5, No. 3. – P. 457-473.

234. Hettne B. The New Regionalism. Implication for Global Development and International Security / B. Hettne, A. Inotai. – UNU World Institute for Development Economics Research, 1994. – 92 p.

235. Hoodhoy P. A. Confronting the Bomb Published in Pakistan /

P. A. Hoodhoy. – Oxford University Press, 2013. – 392 p.

236. Hussain N. Narco-jihad: drug trafficking and security in Afghanistan and Pakistan / N. Hussain. – Washington, DC: The National Bureau of Asian Research, 2009. – 65 p.

237. Improvised nuclear devices and nuclear terrorism / C. D. Ferguson, W. S. Potter. – Stockholm: Weapons of Mass Destruction Commission, 2011. – 35 p.

238. India and Iran sign «historic» Chabahar port deal [Электронный ресурс] // BBC News. – 2016. – 23 May. – Режим доступа: <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-36356163>

239. India and South Asia: exploring regional perceptions / Ed. V. Chandra. – PENTAGON PRESS, 2015. – 228 p.

240. India's Letter to Clinton on the Nuclear Testing [Электронный ресурс] // The New York Times. – 1998. – 13 May. – Режим доступа: <http://www.nytimes.com/1998/05/13/world/nuclear-anxiety-indian-s-letter-to-clinton-on-the-nuclear-testing.html>

241. India's neighborhood challenges in the next two decades / A. K. Behuria, R. Dahiya. – New Delhi: Pentagon Security International, 2012. – 226 p.

242. India-U.S. Civil Nuclear Agreement // Indian Foreign Affairs Journal. – 2015. – Vol. 10, No. 2. – P. 142-143.

243. International narcotics control strategy report. Volume I Drug and chemical control. – March 2015 [Электронный ресурс] // US Department of State. – Режим доступа: <http://www.state.gov/documents/organization/239560.pdf>

244. International relations in India: theorizing the region and nation / K Bajpai, S. Mallavarapu. – New Delhi: Orient Longman Private Limited, 2014. – 415 p.

245. Interview of N. Sharif to «The Astana Times» – Pakistan has always sought connectivity with Central Asia [Электронный ресурс] // The Astana

Times. – 2015. – 25 August. – Режим доступа: <http://astanatimes.com/2015/08/pakistan-has-always-sought-connectivity-with-central-asia-pm-sharif-says/>

246. Iqbal H. Pak-Afghan ties in the light of Pak-US strategic dialogue / H. Iqbal [Электронный ресурс] // Institute of Regional Studies, Islamabad. – Режим доступа: <http://irs.org.pk/afghanistan/spn10.pdf>

247. Jaffrelot C. A Tale of Two Ports. Gwadar and Chabahar display Chinese-Indian rivalry in the Arabian Sea / C. Jaffrelot [Электронный ресурс] // Yale Global. – 2011. – 7 January. – Режим доступа: <http://yaleglobal.yale.edu/content/tale-two-ports>

248. Jalil G. Y. Tactical nuclear weapons and deterrence stability in South Asia: Pakistan's stabilization / G. Y. Jalil // Strategic Studies. – 2014. – Vol. 34, No. 1. – P. 47-73.

249. Jaspal N. J. Towards nuclear zero in South Asia: a realistic narrative / N. J. Jaspal // Irish Studies in International Affairs. – 2011. – Vol. 22. – P. 75-97.

250. Jiadong Z. China's way offers Afghanistan better hope / Z. Jiadong [Электронный ресурс] // Nihao-Salam. – 2012. – 10 October. – Режим доступа: <http://www.nihao-salam.com/article-detail.php?id=MzMw>

251. Jiali M. China-South Asia Strategic Engagements: China's strategic-security interests in South Asia / M. Jiali // ISAS Working Paper. – 2012. – No. 153. – 8 p.

252. Joint Press Statement, India-Pakistan Expert Level Dialogue on Nuclear Confidence Building Measures [Электронный ресурс] // Embassy of India in Russia. – Режим доступа: <http://www.indianembassy.ru/index.php/en/54-media/india-in-the-international-arena-/397-06082005-joint-press-statement-india-pakistan-expert-level-dialogue>

253. Joint Statement between the People's Republic of China and the Islamic Republic of Pakistan 2006/11/25 [Электронный ресурс] // Embassy of China in Pakistan. – Режим доступа: <http://pk.chineseembassy.org/eng /zbgx/t282202.htm>

254. Joint Statement between the People's Republic of China and the Islamic

Republic of Pakistan on «Deepening China-Pakistan Strategic and Economic Cooperation» [Электронный ресурс] // Ministry of foreign affairs of the People's Republic of China. – Режим доступа: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/yzs_663350/gjlb_663354/2757_663518/2758_663520/t1130297.shtml

255. Joint Statement on the 6th Round of India-Pakistan Expert Level Talks on Conventional CBMs [Электронный ресурс] // Ministry of foreign affairs of India. – Режим доступа: <http://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/21013/Joint+Statement+on+the+6th+Round+of+IndiaPakistan+Expert+Level+Talks+on+Conventional+CBMs>

256. Joint Statement on «Common Vision for Deepening Pakistan-China Strategic Cooperative Partnership in the New Era» [Электронный ресурс] // Ministry of foreign affairs of the People's Republic of China. – Режим доступа: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1056958.shtml

257. Jose B. Weak states in South Asia: Pakistan and the security complex / B. Jose // Indian Streams Research Journal. – 2014. – Vol. 4, No. 2. – P. 1-7.

258. Joshi S. Pathankot attack: India-Pakistan peace talks derailed. / S. Joshi [Электронный ресурс] // BBC. – 2016. – 7 January. – Режим доступа: <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-35240272>

259. Joshi R. The Torkham Incident: Why Afghanistan and Pakistan Exchanged Fire / R. Joshi. [Электронный ресурс] // The Diplomat. – 2016. – 21 June. – Режим доступа: <http://thediplomat.com/2016/06/the-torkham-incident-why-afghanistan-and-pakistan-exchanged-fire/>

260. K. K., F. R. K. The changing map of Asia – a political geography / K. K., F. R. K. // Pakistan geographical review. – 1951. – Vol. VI, No. 1. – P. 45-47.

261. Kalis N. A., Dar S. S. Geo-political significance of Kashmir: an overview of Indo-Pak relations / N. A. Kalis, S. S. Dar // IOSR Journal of Humanities and Social Science. – 2013. – Vol. 9, No. 2. – P. 115-123.

262. Kamennov P., Klimenko A. China's military policy and military

doctrine / P. Kamennov, A. Klimenko // Far Eastern Affairs. – 2014. – Vol. 42, Issue 4. – P. 63-91.

263. Kanwal G. Why Pakistan is becoming China's 23rd province / G. Kanwal [Электронный ресурс] // Daily O. – 2015. – 19 April. – Режим доступа: <http://www.dailyo.in/politics/pakistan-china-xi-jinping-gwadar-nuclear/story/1/3246.html>

264. Kaplan R. South Asia's geography of conflict / R. Kaplan. – Center for a New American Security, 2010. – 18 p.

265. Kapoor D. Instability in Pakistan / D Kapoor // Journal of Defense Studies. – 2013. – Vol. 7, Issue 1. – P. 5-8.

266. Karakir I. A. Rethinking the Third World: a conceptual framework to understand change and continuity in the Third World / I. A. Karakir // International journal of social science and humanity studies. – 2012. – Vol. 4, No. 1. – P. 195-203.

267. Karan P. P. Recent Contributions to the Geography of South Asia / P. P. Karan // Cahiers de géographie du Québec. – 1966. – Vol. 10, No. 20, P. 317-332.

268. Kashmir a «flashpoint», need third party to resolve issue, says Nawaz Sharif [Электронный ресурс] // The Indian Express. – 2015. – 23 October. – Режим доступа: <http://indianexpress.com/article/india/india-news-india/kashmir-a-flashpoint-between-india-pak-need-third-party-mediation-to-resolve-issue-nawaz-sharif/>

269. Katzman K. Afghanistan: post-Taliban governance, security, and U.S. policy / K. Katzman. – Congressional Research Service, 2015. – 73 p.

270. Khan A. Govt undecided over extension in Afghan refugees' stay: Baloch / A. Khan [Электронный ресурс] // The Express Tribune. – 2015. – 17 October. – Режим доступа: <http://tribune.com.pk/story/974341/govt-undecided-over-extension-in-afghan-refugees-stay-baloch/>

271. Khan A. U. The terrorist threat and the policy response in Pakistan / A. U. Khan. – SIPRI Policy Paper No. 11, 2005. – 48 p.

272. Khan F. H. Taking nuclear terrorism in South Asia / F. H. Khan [Электронный ресурс] // US Center for Complex Operation. – Режим доступа: http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_5-1/Tackling_Nuclear_Terrorism_in_south_asia.pdf

273. Khan I. Contending identities of Pakistan and the issue of democratic governance / I. Khan // Peace and Democracy in South Asia. – 2006. – Vol. 2. – P. 50-70.

274. Khan M. Four external Challenges for Pakistan / M. Khan // HILAL. – 2016. – April. – P. 6-8.

275. Khan M. A., Khan A. B., Makhdoom A. W. Paradigm shift in Afghanistan: a study of the «Af-Pak Strategy» of the United States of America / M. A. Khan, A. B. Khan, A. W. Makhdoom // International Journal of Humanities and Social Science. – 2014. – Vol. 4, No. 7. – P. 244-253.

276. Khan S. A. Geo-Economic Imperatives of Gwadar Sea Port and Kashgar Economic Zone for Pakistan and China / S. A. Khan // IPRI Journal. – 2013. – Vol. 23, No. 2. – P. 87-100.

277. Khan T. Tripartite meeting: Kabul seeks 2 more years for Afghan refugees in Pakistan / T. Khan [Электронный ресурс] // The Express Tribune. – 2015. – 23 August. – Режим доступа: <http://tribune.com.pk/story/943129/tripartite-meeting-kabul-seeks-2-more-years-for-afghan-refugees-in-pakistan/>

278. Khan W. Z., US Drone Policy and Anti-American Sentiments in Pakistan (2001-2012) / W. Z. Khan. – New Delhi: EduPedia Publications Pvt. Ltd, 2014. – 84 p.

279. Khan Z. Countering the hegemon: Pakistan's strategic response / Z. Khan // IPRI Journal. – 2015. – No. 1. – P. 21-50.

280. Kothari S., Mian Z. Out of the nuclear shadow / S. Kothari, Z. Mian. – Zed Books, 2001. – 525 p.

281. Krause K. Theorizing security, state formation and the “Third World” in the post-Cold War world / K. Krause // Review of International Studies. – 1998. –

Vol. 24, No. 1. – 125-136.

282. Kristensen H. M., Norris R. S. Pakistani nuclear forces-2015 / H. M. Kristensen, R. S. Norris [Электронный ресурс] // Federation of American Scientists. – Режим доступа: <http://fas.org/wp-content/uploads/2015/10/Nov-Dec-Pakistan-FINAL.pdf>

283. Kronenfeld D. A. Afghan refugees in Pakistan: not all refugees, not always in Pakistan, not necessarily afghan? / D. F. Kronenfeld // Journal of Refugee Studies. – 2008. – Vol. 21, No. 1. – P. 43-83.

284. Kumar S. Pakistan and regionalism / S. Kumar // Strategic Analysis. – 2006. – Vol. 30, No. 1. – P. 122-138.

285. Lama M. P., Khan S. R. The refugees situation in South Asia and its security implications / M. P. Lama, S. R. Khan [Электронный ресурс] // Institute of Peace and Conflict Studies. – 2000. – December. – Режим доступа: <http://www.ipcs.org/article/south-asia/the-refugees-situation-in-south-asia-and-its-security-implications-442.html>

286. Lasswell H. D. The garrison state / H. D. Lasswell // The American Journal of Sociology. – 1941. – Vol. 46, No. 4. – P. 455-468.

287. Leiby R. Taliban says it shot Pakistani teen for advocating girls' rights / R. Leiby [Электронный ресурс] // The Washington Post. – 2012. – 10 October. – Режим доступа: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/taliban-says-it-shot-infidel-pakistani-teen-for-advocating-girls-rights/2012/10/09/29715632-1214-11e2-9a39-1f5a7f6fe945_story.html

288. Li Li Nontraditional security and China's relations with South Asia / Li Li // NBR Special Report. – 2011. – No. 28. – P. 33-36.

289. Li Z. To manage conflict in South Asia: China's stakes, perceptions and inputs / Z. Li. – Stockholm: Institute for Security and Development Policy, 2009. – 96 p.

290. Lodhi M. Security challenges in South Asia / M. Lodhi // The Nonproliferation Review. – 2011. – Summer. – P. 118-122.

291. Majeed G. South Asian security compulsions: a historical analysis of

India-Pakistan relations / G. Majeed // Journal of Political Studies. – 2013. – Vol. 20, Issue 2. – P. 219-232.

292. Majid A. Genesis of the Two Nations Theory and the Quaid-e-Azam / A. Majid // Pakistan Vision. – 2014. – Vol. 15. – P. 180-191.

293. Malhotra N. South Asia political and economic region / N. Malhotra [Электронный ресурс] // The Association of Geographical Studies. – Режим доступа: http://ags.geography.du.ac.in/Study%20Materials_files/Nitasha%20Malhotra2_KNC.pdf

294. Malik S. Pakistan in 2015. IPCS Special Report No. 171 / S. Malik. – Institute of Peace and Conflict Studies, 2015. – 24 p.

295. Mamnoon reaffirms complete support for stable Afghanistan [Электронный ресурс] // Dawn. – 2014. – 27 March. – Режим доступа: <http://www.dawn.com/news/1095972/mamnoon-reaffirms-complete-support-for-stable-afghanistan>

296. Markey D. From AfPak to PakAf: a response to the new U.S. strategy for South Asia / D. Markey. – New York: Council on Foreign Relations, 2009. – 15 p.

297. Markey D. Reorienting US Pakistan strategy. From AfPak to Asia / D. Markey // Council Special Report No. 68 New York: Council on Foreign Relations, 2014. – 39 p.

298. Mason M. Development and Disorder: A History of the Third World since 1945 / M. Mason. – Hanover: University Press of New England, 1997. – 516 p.

299. Memorandum of understanding between Islamic Republic of Pakistan and Islamic Transitional Government of Afghanistan [Электронный ресурс] // Ministry of narcotic control of Pakistan. – Режим доступа: <http://www.narcon.gov.pk/files/policyAndDocuments/mous/Pak-AfghanMoU.pdf>

300. Mian Z., Nayyar A. H. A Playing the nuclear game: Pakistan and the fissile material cutoff treaty / Z. Mian, A. H. Nayyar // Arms Control Today. – 2010. – April. – P. 17-24.

301. Michel A. H. The Presidential Candidates on Drones / A. H. Michel [Электронный ресурс] // Center for the Study of the Drone. – 2015. – 16 October. – Режим доступа: <http://dronecenter.bard.edu/presidential-candidates-on-drones/>

302. Mili H., Townsend J. Tribal Dynamics of the Afghanistan and Pakistan Insurgencies / H. Mili, J. Townsend // CTC Sentinel. – 2009. – Vol. 2, No. 8. – P. 7-10.

303. Miller B. Blowing hot and cold: a theory of regional war and peace // Civil-military relations, national building and national identity / Eds. C. P. Danopoulos, D. Vajpeyi, A. Bar-or. – Greenwood Publishing Group, 2004 – P. 19-47.

304. Miller B. States, nations and the regional security order of South Asia // South Asia's Weak States: Understanding the Regional Insecurity Predicament / edited by T. V. Paul. – Stanford, California: Stanford University Press, 2010. – P. 74-97.

305. Miller B. When and how regions become peaceful: potential theoretical pathways to peace / B. Miller // International Studies Review. – 2005. – Vol. 7. – P. 229-267.

306. Miller P. D. How to exercise U.S. Leverage over Pakistan / P. D. Miller // The Washington Quarterly. – 2012. – Vol. 35, No. 4. – P. 37-52.

307. Moore M. Eating grass / M. Moore // Bulletin of the Atomic Scientists. – 1993. – Vol. 49, No. 5. – P. 2.

308. Moradian D. Afghan peace process: Desperation versus strength / D. Moradian [Электронный ресурс] // Al Jazeera. – 2016. – 22 February. – Режим доступа: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/02/afghan-peace-process-desperation-strength-160215113838413.html>

309. Muhammad Ali Jinnah's a broadcast talk to the people of the USA in February 1948 [Электронный ресурс] // Ministry of Foreign Affairs, Pakistan. – Режим доступа: <http://www.mofa.gov.pk/content.php?pageID=Foreign%20Policy>

310. Muni S. *Asian Strategic Review* / S. Muni. – New Delhi: PENTAGON PRESS, 2013. – 382 p.

311. Musharraf P. *In the Line of Fire. A Memoir* / P. Musharraf. – New York, London, Toronto, Sydney: Free Press, 2006. – 354 p.

312. Mustafa M. Q. Are Pakistan's nuclear weapons safe? / M. Q. Mustafa [Электронный ресурс] // Institute of Strategic Studies Islamabad. – Режим доступа: http://issi.org.pk/wp-content/uploads/2014/06/1299650081_87535106.pdf

313. National Anti-Narcotics Policy 2010 [Электронный ресурс] // Excise and Taxation Department, Government of The Punjab. – Режим доступа: <http://202.166.162.27/downloads/notifications/Anti%20Narcotics%20Policy.pdf>

314. National Security Policy 2014 [Электронный ресурс] // Ministry of Defence, Pakistan. – Режим доступа: <http://defence.pk/threads/national-security-policy-of-pakistan.302053/>

315. National Security Strategy of the United States of America (September 2002). – SEAL of the President of the United States, 2002. – 31 p.

316. National Security Strategy of the United States of America 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf

317. Nayak N. *Cooperative security framework for South Asia* / N. Nayak. – New Delhi: PENTAGON PRESS, 2013. – 256 p.

318. Nayyar A. N. *A Pakistani perspective on nuclear disarmament and non-proliferation* / A. N. Nayyar. – Friedrich Ebert Sifting Briefing Paper, 2008. – 8 p.

319. Nawaz Sharif says drone attacks are against Pakistan's sovereignty [Электронный ресурс] // Dawn. – 2016. – 23 May. – Режим доступа: <http://www.dawn.com/news/1260041>

320. *Non-Western International relation theory. Perspectives on and beyond Asia* / B. Buzan, A. Acharya. – Routledge, 2010. – 253 p.

321. Nugroho G. *Constructivism and international relations theories* /

G. Nugroho // Global and Strategic. – 2008. – Vol. II, No. 1. – P. 85-98.

322. Padder S. The Composite dialogue between India and Pakistan: structure, process and agency / S. Padder. – Heidelberg Paper in South Asia and Comparative Politics. Working Paper No. 65, 2012. – 19 p.

323. Pakistan 2025. One Nation – One Vision. – Islamabad: Secretariat Ministry of Planning, Development and Reform Government of Pakistan, 2014. – 103 p.

324. Pakistan condemns India's killing of Hizb-ul-Mujahideen commander in occupied Kashmir [Электронный ресурс] // The Express Tribune. – 2016. – 10 July. – Режим доступа: <http://tribune.com.pk/story/1138853/pakistan-condemns-indias-killing-hizbul-mujahideen-commander-occupied-kashmir/>

325. Pakistan in the 21st century: vision 2030. – Islamabad: Planning Commission Government of Pakistan, 2007. – 118 p.

326. Pakistan needs short-range «tactical» nuclear weapons to deter India' [Электронный ресурс] / The Express Tribune. – 2015. – 24 March. – Режим доступа: <http://tribune.com.pk/story/858106/pakistan-needs-short-range-tactical-nuclear-weapons-to-deter-india/>

327. Pakistan News Digest. A Select Summery of News, Views and Trends from the Pakistani Media [Электронный ресурс] / Institute for Defence Studies and Analyses. – August 2013. – Режим доступа: http://www.idsa.in/system/files/pnd_Aug2013.pdf

328. Pakistan on the Edge Pakistan Project Report IDSA. – New Delhi: Magnum Books Pvt Ltd, 2013. – 164 p.

329. Pakistan Says Time for Afghan Refugees to Go Home [Электронный ресурс] // Voice of America. – 2015. – 21 January. – Режим доступа: <http://www.voanews.com/content/pakistan-says-time-for-afghan-refugees-to-go-home/2608031.html>

330. Pakistan security report 2014. - Pakistan Institute for Peace Studies, 2014. – 73 p.

331. Pant H. V. The Pakistan thorn in China – India – U.S. relations /

H. V. Pant // *The Washington Quarterly*. – 2012. – Vol. 35, No. 1. – P. 83-95.

332. Paul T. V. Chinese-Pakistani nuclear/missile ties and balance of power politics / T. V. Paul // *The Nonproliferation Review*. – 2003. – Vol. 10, No. 2. – P. 21-29.

333. Paul T. V. State capacity and South Asia's perennial insecurity problems, nations and the regional security order of South Asia // *South Asia's weak states: understanding the regional insecurity predicament* / edited by T. V. Paul. – Stanford, California: Stanford University Press, 2010. – P. 3-30.

334. Paul T. V. The major power and conflict in South Asia // *South Asia beyond the global financial crises* / edited by A. Palit. – World Scientific, 2011. – P. 101-116.

335. Paul T. V. The warrior state: Pakistan in the contemporary world / T. V. Paul. – New York: Oxford University Press, 2014. – 265 p.

336. Paul T. V. Why has the India-Pakistan rivalry been so enduring? Power asymmetry and an intractable conflict / T. V. Paul // *Security Studies*. – 2006. – No. 4. – P. 600-630.

337. Percovich G. India's Nuclear Bomb the Impact on Global Proliferation / G. Percovich [Электронный ресурс] / WorldCat Org. – Режим доступа: <http://www.worldcat.org/wcpa/servlet/DCARRead?standardNo=0520217721&standardNoType=1&excerpt=true>

338. Pervez M. S. The socially constructed security dilemma between India and Pakistan: an exploration of norms for a security community: Doctoral thesis / Leiden University. – Faculty of Social and Behavioral Sciences, 2010. – 307 p.

339. Peters G. How opium profits the Taliban / G. Peters. – Washington, DC: United States Institute of Peace, 2010. – 38 p.

340. PM reiterates stance on Kashmir in UN speech / [Электронный ресурс] // Dawn. – 2014. – 27 September. – Режим доступа: <http://www.dawn.com/news/1134604/pm-reiterates-stance-on-kashmir-in-un-speech>

341. President General Pervez Musharraf's Address to the Nation, January

12, 2002 [Электронный ресурс] // South Asia Terrorism Portal. – 2002. – 12 January. – Режим доступа: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/pakistan/document/papers/2002Jan12.htm>

342. President Musharraf Address to the Nation, 19 Sept 2001 [Электронный ресурс] // South Asia Terrorism Portal. – 2006. – 13 July. – Режим доступа: <https://presidentmusharraf.wordpress.com/2006/07/13/address-19-september-2001/>

343. Price G. India's Policy towards Afghanistan / G. Price. – Chatham House, 2015. – 10 p.

344. Rabia A. Pakistan, India and China after U.S. drawdown from Afghanistan / A. Rabia. – Washington DC: Stimson Center, 2015. – 12 p.

345. Ragot F. Af-Pak: why China is playing mediator / F. Ragot [Электронный ресурс] // Institute of Peace and Conflict Studies. – 2015. – 3 June. – Режим доступа: <http://www.ipcs.org/article/pakistan/af-pak-why-china-is-playing-mediator-4884.html>

346. Raja Mohan S. How Prime Minister Modi can sustain India's Pakistan dialogue / S. Raja Mohan. – Carnegie Endowment for International Peace, 2016. – 8 p.

347. Rajaraman R. Battlefield weapons and missile defense: Worrisome developments in nuclear South Asia / R. Rajaraman // Bulletin of the Atomic Scientists. – 2014. – Vol. 70 (2). – P. 68-74.

348. Ramachandran S. Sino-India ties marred by the «P» word / S. Ramachandran [Электронный ресурс] // Asia Times Online. – 2005. – 9 April. – Режим доступа: http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/GD09Df04.html

349. Ramana S. China – Pakistan nuclear alliance / S. Ramana // Institute of Peace and Conflict Studies Special Report. – 2011. – № 109. – P. 10-23.

350. Rana M. A. Afghanistan and Pakistan: a common security perspective / M. A. Rana, S. Sial // Conflict and Peace Studies. – 2013. – Vol. 5, No. 1. – P. 9-34.

351. Rana M. A. Evolution of militant groups in Pakistan / M. A. Rana //

Conflict and Peace Studies. – 2013. – Vol. 5, No. 1. – P. 103-115.

352. Rana M. A. Radicals' influx into border areas: impact on inter-state relations in South Asia / M. A. Rana. – Pakistan Institute for Peace Studies, 2010. – 11 p.

353. Rana M. A. The impact of the Islamic State in Pakistan / M. A. Rana. – The Norwegian Peacebuilding Resource Centre, 2015. – 5 p.

354. Rana W. Changing dynamics of Pak-China relations: policy recommendations for Pakistan / W. Rana, H. Mahmood // American International Journal of Contemporary Research. – 2015. – Vol. 5, No. 2. – P. 98-103.

355. Rashidvash V. Ethnic groups in Asia / V. Rashidvash // International Journal of Humanities & Social Science Studies. – 2015. – Vol. II, Issue III. – P. 181-186.

356. Regional integration, trade and conflict in South Asia / S. R. Khan, F. H. Shaheen, M. Yusuf, A. Tanveer. – Islamabad: International Institute for Sustainable Development, 2007. – 46 p.

357. Regionalism in South Asian diplomacy. SIPRI Policy Paper No. 15 / A. J. K. Bailes, J. Gooneratne, M. Inayat, J. A. Khan, S. Singh. – Sweden: CM Gruppen, 2007. – 69 p.

358. Remarks by the President in Address to the Nation on the Way Forward in Afghanistan and Pakistan, 1 December 2009 [Электронный ресурс] // The White House. – Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>

359. Report to Congress of the US-China economic and security review commission. – US-China economic and security review commission, 2015. – 631 p.

360. Rubin B. R., Siddique A. Resolving the Pakistan- Afghanistan Stalemate / B. R. Rubin and A. Siddique. – United States Institute of Peace. – Special Report № 176, 2006. – 20 p.

361. Rudolph L. I. Rudolph S. H. Making U.S. Foreign Policy toward South Asia: Regional Imperatives and the Imperial Presidency / L. I. Rudolph,

S. H. Rudolph. – Indiana University Press, 2008. – 439 p.

362. Ruff A. India ready to let USA use its military bases, ports to advance American interests! / A. Ruff [Электронный ресурс] // Asian Tribune. – 2016. – 25 January. – Режим доступа: <http://asiantribune.com/node/88482>

363. Rumi R. «Pakistan is a post-colonial garrison state» – interview with I. Ahmed / R. Rumi [Электронный ресурс] // The Friday Times. – 2013. – 30 August. – Режим доступа: <http://www.thefridaytimes.com/beta3/tft/article.php?issue=20130830&page=16>

364. SAARC Charter [Электронный ресурс] // SAARC. – Режим доступа: <http://saarc-sec.org/SAARC-Charter/5/>

365. SAARC Regional Convention on Suppression on Terrorism [Электронный ресурс] // SAARC. – Режим доступа: <http://www.saarc-sec.org/userfiles/Various%20Publications,%20Agreements,MOUs,%20%20Conventions.%20harters/PUBLICATIONS/Pdf/SAARC%20REGIONAL%20CONVENTION%20ON%20SUPPRESSION%20OF%20TERRORISM.pdf>

366. SAARC Social Charter [Электронный ресурс] // SAARC. – Режим доступа: http://saarc-sec.org/areaofcooperation/detail.php?activity_id=7

367. Salahidin K. Raheel Sharif's Kashmir Policy / K. Sakahidin [Электронный ресурс] // The Khilafat. – 2016. – 24 March. – Режим доступа: <http://www.khilafah.com/raheel-sharifs-kashmir-policy/>

368. Saleem F. The Raheel doctrine / F. Saleem [Электронный ресурс] // The News. – 2015. – 1 March. – Режим доступа: <http://www.thenews.com.pk/print/26770-the-raheel-doctrine>

369. Saleh A. Broadening the concept of security: identity and societal security / A. Saleh // Geopolitics Quarterly. – 2010. – Vol. 6, No. 4. – P. 228-241.

370. Sarwar A. R. Ashraf Ghani and the Pashtun dilemma / A. R. Sarwar [Электронный ресурс] // The Diplomat. – 2015. 18 January. – Режим доступа: <http://thediplomat.com/2015/01/ashraf-ghani-and-the-pashtun-dilemma/>

371. Sashasrabbudhe U. Regionalization processes in South and Southeast Asia: a comparative study / U. Sahasrabbudhe [Электронный ресурс] // Asian

Scholarship Foundation. – Режим доступа:
<http://www.asianscholarship.org/asf/ejournal/articles/Sahasrabuddhe.pdf>

372. Schoch R. Afghan refugees in Pakistan during the 1980s: Cold War politics and registration practice. Research Paper No. 157 [Электронный ресурс] // The UN Refugee Agency. – Режим доступа:
<http://www.unhcr.org/4868daad2.pdf>

373. Shafqat S. Pakistani national identity: Muslim, multilingual and multicultural? / S. Shafqat [Электронный ресурс] // Centre for public policy and governance. – Режим доступа: <http://cppg.fccollege.edu.pk/pakistani-national-identity-muslim-multilingual-and-multicultural/>

374. Shaheen I. South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC). Its role, hurdles and prospects / I. Shaheen // Journal of Humanities and Social Science. – 2013. – Vol. 15, Issue 6. – P. 1-9.

375. Shahid K. What a Trump Presidency Means for Pakistan / K. Shahid [Электронный ресурс] // The Diplomat. – 2016. – 9 November. – Режим доступа: http://thediplomat.com/2016/11/what-a-trump-presidency-means-for-pakistan/?utm_content=buffer5e0b5&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

376. Shailo I. Critical Geopolitics and the construction of security in South Asia / I. Shailo [Электронный ресурс] // Carleton University Research Virtual Environment. – Режим доступа:
https://curve.carleton.ca/system/files/etd/096b3eac-4764-483c-9418-d0614bc39b3e/etd_pdf/f3d5e56335a5782b1e7d57f39fb09198/shailo-criticalgeopoliticsandtheconstructionofsecurity.pdf

377. Shan A. H., Choudhry I. A. Pak-China diplomatic and military relations: an analysis / A. H. Shah, I. A. Chaudhry // Berkeley Journal of Social Science. – 2013. – Vol. 3. – P. 58-71.

378. Shelley L. I., Hussain N. Narco-trafficking in Pakistan-Afghanistan border areas and implications for security / L. I. Shelley, N. Hussain // The National Bureau of Asian Research. – 2009. – Special report No. 20. – P. 23-27.

379. Shukla A. Drug trafficking in Pakistan threat to regional security / A. Shukla // *Himalayan and Central Asian Studies*. – 2014. – Vol. 14, No. 3. – P. 67-85.

380. Shukla A. Pakistan's quest for strategic depth. Regional security implications / A. Shukla // *Himalayan and Central Asian Studies*. – 2011. – Vol. 15, No. 3. – P. 81-104.

381. Sial S. The China-Pakistan economic corridor: an assessment of potential threats and constraints / S. Sial // *Conflict and Peace Studies*. – 2014. – Vol. 6, No. 2. – P. 11-41.

382. Sial S., Satti T. S. 2014 withdrawal of foreign troops from Afghanistan: implications for regional security / S. Sial, T. S. Satti // *Conflict and Peace Studies*, 2014. – Vol. 6, No. 1. – P. 17-31.

383. Siddiqui S. China Pakistan Economic Corridor: Gwadar Port / S. Siddiqui [Электронный ресурс] // *The London Post*. – 2015. – 13 September. – Режим доступа: <http://thelondonpost.net/2015/09/china-pakistan-economic-corridor-gwadar-port/>

384. Singh A. Why the existence of Pakistan is not in India's interest / A. Singh [Электронный ресурс] // *Indian Defense Review*. – 2014. – 30 October - Режим доступа: <http://www.indiandefencereview.com/news/why-the-existence-of-pakistan-is-not-in-indias-interest/>

385. Singh M. Visit of Pakistan Army Chief to China / M. Singh [Электронный ресурс] // *Institute for Defense Studies and Analyses*. – 2012. – 17 January. – Режим доступа: http://www.idsa.in/idsacomments/VisitofPakistanArmyChieftoChina_MandipSingh_170112

386. SIPRI Yearbook 2015: Armaments, Disarmament and International Security. Summary. – Oxford University Press, 2015. – 28 p.

387. Sixteenth SAARC Summit [Электронный ресурс] // SAARC. – Режим доступа: <http://www.saarc-sec.org/userfiles/16thSummit-Declaration29April10.pdf>

388. Small A. Regional dynamics and strategic concerns in South Asia:

China's role / A. Small. - Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2014. – 8 p.

389. Smith J. M. China-India Relations in the Xi-Modi Era / J. M. Smith [Электронный ресурс] // US-China economic and security review commission. – 2016. – 10 March. – Режим доступа: http://www.uscc.gov/sites/default/files/SMITH_Remarks%20031016.pdf

390. Snedden C. Shifting Geo-politics in the Greater South Asia Region / C. Snedden. – Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies, 2016. – 37 p.

391. Soltani F., Naji S. Levels of analysis in international relations and regional security complex theory / F. Soltani, S. Naji // Journal of Public Administration and Governance. – 2014. – Vol. 4, No. 4. – P. 166-171.

392. South Asia: The quest for regional cooperation / Ed. A. K. Behuria. – New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2009. – 182 p.

393. Speech by Prime Minister Dr. Manmohan Singh at the concluding session of 13th SAARC Summit [Электронный ресурс] // Indian Ministry of External Affairs. – Режим доступа: <http://www.mea.gov.in/Speeches-Statements.htm?dtl/2701/Speech+by+Prime+Minister+Dr+Manmohan+Singh+at+the+concluding+session+of+13th+SAARC+Summit>

394. Sridharan E. The evolution of the post-Cold War regional security institutions in South Asia / E. Sridharan // Asia's New Institutional Architecture: Evolving Structures for Managing Trade, Financial, and Security Relations / V. K. Aggarwal, Min Gyo Koo. – Springer Science & Business Media, 2008. – P. 259-288.

395. Stability and growth in South Asia / Ed. S. Kumar. – PENTAGON PRESS, 2014. – 332 p.

396. Statement by His Excellency Mr. Muhammad Nawaz Sharif, Prime Minister of the Islamic Republic of Pakistan during the General Debate of the Sixty-Ninth Session of the UN General Assembly 26 September 2014 [Электронный ресурс] // UN. – Режим доступа: <http://www.un.org/en>

/ga/69/meetings/gadebate/pdf/PK_en.pdf

397. Statement by Lt. Gen. Khalid Kidwai [Электронный ресурс] // Pugwash Conferences on Science and World Affairs. – Режим доступа: <http://www.pugwash.org/september11/pakistan-nuclear.htm>

398. Statement by the President on the Signing of the Bilateral Security Agreement and NATO Status of Forces Agreement in Afghanistan [Электронный ресурс] // The White House. – Режим доступа: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/30/statement-president-signing-bilateral-security-agreement-and-nato-status>

399. Statement of Prime Minister Dr. Manmohan Singh and President of Pakistan Asif Ali Zardari in New Delhi [Электронный ресурс] // Ministry of foreign affairs of India. – Режим доступа: <http://www.mea.gov.in/incoming-visit-detail.htm?19234/Statement+of+Prime+Minister+Dr+Manmohan+Singh+and+President+of+Pakistan+Asif+Ali+Zardari+in+New+Delhi>

400. Status report: Afghanistan and Pakistan civilian engagement / [Электронный ресурс] / US Department of State. – Режим доступа: <http://www.state.gov/documents/organization/176809.pdf>

401. Sun Wyler L. International drug control policy: background and U.S. responses / L. Sun Wyler [Электронный ресурс] // Federation of American Scientists. – Режим доступа: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34543.pdf>

402. Swaine M. China and the «AfPak» issue / M. Swaine [Электронный ресурс] / Carnegie endowment for international peace. – Режим доступа: <http://carnegieendowment.org/files/CLM31MS.pdf>

403. Taliban refuse to take part in Afghanistan peace talks [Электронный ресурс] // The Guardian. – 2016. – 5 March. – Режим доступа: <http://www.theguardian.com/world/2016/mar/05/taliban-refuses-to-take-part-in-peace-talks>

404. The 2015 Afghanistan refugee and returnee overview [Электронный ресурс] // The UN Refugee Agency. – Режим доступа: <https://docs.unocha.org/sites/dms/Afghanistan/2015%20Afghanistan%20Refugee>

%20and%20Returnee%20Overview.pdf

405. The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan [Электронный ресурс] // Government of Pakistan. – Режим доступа: http://na.gov.pk/uploads/documents/1333523681_951.pdf

406. The Desk for South Asian Association for Regional Cooperation [Электронный ресурс] // Ministry of Foreign Affairs of Islamic Republic of Afghanistan. – Режим доступа: <http://mfa.gov.af/en/page/6546/6565/6566>

407. The emergence of Islamic State: implications for Pakistan and Afghanistan / M. R. Khattak, M. K. Afridi, H. Amin. – Islamabad: Institute of Regional Studies, 2015. – 25 p.

408. The memorandum of understanding between the government of the Islamic Republic of Pakistan and the office of the United Nations High commissioner for refugees (UNHCR) on the census and registration of afghan citizens living in Pakistan [Электронный ресурс] // The UN Refugee Agency. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/449aa9312.pdf>

409. The Pakistan Arms Ordinance, 1965 [Электронный ресурс] // United Nations Office on Drugs and Crime. – Режим доступа: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Pakistan_Arms_Ordinance_1965.pdf

410. The Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change 2 December 2004 [Электронный ресурс] // UN. – Режим доступа: http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf

411. Uday Bhaskar C. Pakistan the Garrison State: Origins, Evolution, Consequences 1947–2011 by I. Ahmed / C. Uday Bhaskar // Journal of Defense Studies. – 2014. – Vol. 8, No. 4. – P. 163-168.

412. Unending violence in Pakistan. Analyzing the trends. – New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2014. – 68 p.

413. United Nations Resolutions on Kashmir [Электронный ресурс] // United Nations Military Observer Group in India and Pakistan. – Режим доступа: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmogip/documents.shtml>

414. Upadhyay P. K. Domination of Pakistan by radical Islamists / P. K. Upadhyay. – New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2013. – 12 p.

415. Veranani S. M., Ponnatt S. J. SAARC and crisis of regional collaboration in South Asia / S. M. Veranani, S. J. Ponnatt // Area Studies: A Journal of International Studies and Analysis. – 2009. – Vol. 3, No. 1. – P. 78-106.

416. Vision Statement for the U.S.-India Strategic Partnership (September 29, 2014) // Indian Foreign Affairs Journal. – 2015. - Vol. 10, No. 2. – P. 140-141.

417. Wagner C. Security cooperation in South Asia: overview, reasons, prospects / C. Wagner. – Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2014. – 22 p.

418. Walt S. Alliances: Balancing and bandwagoning / S. Walt [Электронный ресурс] // The University of Oklahoma. – Режим доступа: <http://www.ou.edu/uschina/texts/WaltAlliances.pdf>

419. Walt S. Alliance formation and balance of world power / S. Walt // International Security. – 1985. – Vol. 9, No. 4. – P. 3-43.

420. Weihua Z. China's neighboring diplomacy in the Xi Jinping era: new ideas, new concepts and new measures / Z. Weihua [Электронный ресурс] // China Institute of International Studies. – 2015. – 31 March. – Режим доступа: http://www.ciis.org.cn/english/2015-03/31/content_7792355.htm

421. White Paper: China's Peaceful Development [Электронный ресурс] // Embassy of the People's Republic of China in the Republic of India. – Режим доступа: <http://in.chineseembassy.org/eng/zt/peaceful/t855717.htm>

422. Whither Pakistan? Growing instability and implication for India. – New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2010. – 156 p.

423. World drug day in Pakistan. Steering towards a drug free world violence free life. – Ministry of Narcotic Control Pakistan, 2010. – 22 p.

424. World drug report 2015. – New York: United Nations, 2015. – 118 p.

425. Xiaoping Y. The security architecture of South Asia: problems and

prospects / Y. Xiaoping [Электронный ресурс] // India China Institute. – Режим доступа: <http://indiachinainstitute.org/wp-content/uploads/2010/03/Yang-Xiaoping-Security-Architecture-of-SA.pdf>

426. Yang R. In China's Shadow. Regional Perspectives on Chinese Foreign Policy and Military Development / R. Yang. – New York: RAND Corporation, 2008. – 184 p.

427. Ye Hailin China and South Asian relations in a new perspective / Ye Hailin [Электронный ресурс] // EABER – Australia-China joint economic report. – Режим доступа: http://www.eaber.org/sites/default/files/documents/IAPS_Hailin_2008.pdf

428. Year Book 2012. – Islamabad.: Ministry of Narcotics Control, 2012. – 44 p.

429. You Never Die Twice: Multiple Kills in the US Drone Program. – Reprieve, 2014. – 16 p.

430. Yusuf M. Decoding Pakistan's «strategic shift» in Afghanistan / M. Yusuf. – Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute, 2013. – 24 p.

431. Yusufzai A. Pakistan announces new anti-narcotics policy / A. Yusufzai [Электронный ресурс] // Central Asia Online. – 2010. – 10 September. – Режим доступа: http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/pakistan/2010/09/10/feature-01

432. Zaidi A. South Asia? West Asia? Pakistan location, identity / A. Zaidi // Economic and Political Weekly. – 2009. – Vol. 25. – P. 36-39.

433. Zaidi S. Which US presidential candidate will be good for Pakistan? / S. Zaidi [Электронный ресурс] // The Express Tribune. – 2016. – 5 January. – Режим доступа: <http://blogs.tribune.com.pk/story/31431/which-us-presidential-candidate-will-be-good-for-pakistan/>

434. Zhang Guihong US Security Policy towards South Asia after September 11 and its Implications for China: A Chinese Perspective / Zhang Guihong // Strategic Analysis. – 2003. – Vol. 27, No. 2. – P. 145-171.

435. Zang Li To manage conflict in South Asia: China's stakes, perceptions and inputs / Zang Li. – Stockholm: Institute for Security and Development Policy, 2009. – 96 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Етапи розвитку та трансформаційних змін Південноазійського регіонального комплексу безпеки

Стратегія будівництва регіонального миру за концепцією Б. Міллера	Зовнішній Вплив			Пакистан (внутрішньополітична ситуація ґрунтуючись на теорії «реалізму пригноблених» М. Аюба)	Регіональна ситуація (привілейованість впливу відносин Індія-Пакистан)	Рівень регіональної війни за концепцією Б. Міллера	Трансформація РКБ за теорією Б. Бузана (внутрішня/зовнішня)
	Етапи	Зовнішній вплив (суб'єкти – США/КНР)	Типи загроз (традиційні/нетрадиційні)				
	1	2	3	4	5	6	7
	1947- 1989 рр.	Певна відособленість Південної Азії від світових подій, «холодної війни». Формування регіону. Спостерігається вплив США та СРСР	Традиційні загрози військового характеру	1958-1969 рр. – військовий режим Аюб Хана 1977-1988 – режим генерала Зія-уль-Хака (становлення характеристики Пакистану як «гарнізонної» держави) З 1975 р. бере початок ядерна програма Пакистану	Три індійсько- пакистанські війни (1947- 1949 рр., 1965 р., 1971 р.) Утворення держави Бангладеш. 1983-1984 рр. перш ядерні навчання Індії та Пакистану. 1985 р. – утворення СААРК, як реакції малих держав регіону на гегемонізм Індії	«Гаряча» війна	Внутрішня

1	2	3	4	5	6	7	8
«Холодний» мир / «Нормальний» мир	1989-1998 рр.	Закінчення «холодної війни» і біполярності. Перехідний етап із невеликим впливом США.	Створення підґрунтя до виникнення «нетрадиційних» загроз (тероризму, нелегальних наркотрафіку та міграції)	1989 – загострення ситуації в Кашмірі Створення та підтримка Пакистаном руху «Талібан» Розвиток у Пакистані терористичних мілітаризованих радикальних угруповань	Розвиток ядерних програм Індії та Пакистану, але водночас і зусилля обож держав розбудувати механізми взаємодії у ядерній сфері. Становлення терористичних та сепаратистських груп.	«Холодна» війна	Внутрішня
«Холодний» мир	1998-2007	Вплив у регіоні США. Закладається основа до втручання в регіон КНР не лише як партнера, а й союзника Пакистану на протипагу США.	Поєднання традиційних і нетрадиційних загроз Ядерний чинник + ядерний тероризм (тероризм у всіх проявах)	2001-2008 рр. режим генерала Первеза Мушаррафа (військовий переворот 1999 року) Розвиток «Техрік-і-Талібан-Пакистан», що ставить за мету створення шаріатської держави Співпраця із США у боротьбі із тероризмом	1998 р. – набуття Індією та Пакистаном де-факто статусу ядерних держав 1999 р. Каргильська війна між Індією та Пакистаном	Ситуація наближена до «гарячої» війни Проте ситуація переходить у стан «холодної» війни	

1	2	3	4	5	6	7	8
«Холодний» мир	2007- 2011	Закладаються основи до зближення Пакистан-КНР, Індія-США	Посидання традиційних і нетрадиційних загроз – їхня взаємозалежність та комплексний вплив на регіональну безпеку	<p>Демократична зміна влади у Пакистані у зв'язку з перемогою на виборах А. А. Зардарі (2008-2013) не привела до покращення внутрішньодержавної ситуації у контексті зменшення терористичної загрози та консолідації населення.</p> <p>Ісламабад не відходить від американської антитерористичної стратегії та намагається налагоджувати відносини із офіційним Кабулом</p>	<p>у 2007 р. на 14-му саміті держав-членів СААРК Афганістан увійшов до складу організації Як результат, намітилася тенденція до входження Афганістану у сферу інтересів Пакистану та Індії у боротьбі за регіональне лідерство</p> <p>Індійсько-американська ядерна угода від 10 жовтня 2008 р. започаткувала нарошення партнерства між Індією та США</p> <p>2008 р – теракт у Мумбаї – загострення індійсько- пакистанських відносин</p>	Холодна війна	<p>Зовнішня (через входження до СААРК Афганістану)</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
<p>«Холодний» мир, (військова допомога «центрів сили», їх боротьба за лідерство)</p>	<p>з 2011р.</p>	<p>Посилення тенденції до поступового формування у регіоні полюсів Пакистан-КНР, Індія-США</p>	<p>Традиційні і «нетрадиційні» загрози</p>	<p>2011 р. вбивство Усами бен Ладена і відхід Пакистану від фарватеру зовнішньої політики США</p> <p>Все більше переорієнтування офіційної риторики Пакистану на бік КНР</p> <p>Зростання авторитету військових у Пакистані завдяки вдалому проведенню антитерористичної операції «Зарб-і-Езб» у 2015 р.</p> <p>2015 р. – передача у оренду КНР порту Гвадар</p>	<p>2008 р. теракт у Мумбаї – погіршення відносин Індії та Пакистану</p> <p>2007 р. розширення учасників регіону із входженням Афганістану до СААРК</p> <p>Як результат, рівень нелегального наркотрафіку та мігрантів із афганської території зріс</p> <p>«Талібан» намагається взяти реванш за владу у Афганістані у зв'язку із виведенням коаліційних військ у 2014 р.</p> <p>До сфери інтересів Пакистану та Індії все більше входить Афганістан</p> <p>Посилення пакистансько-індійської гонки ядерних озброєнь за рахунок ТЯЗ</p>	<p>«Холодна» війна</p>	<p>Внутрішня</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
<p>«Холодний» мир, (військова допомога «центрів сили» та конкуренція між ними, намагання не допустити збройного протистояння Пакистан-Індія)</p>	<p>3 2016 р.</p>	<p>Посилення тенденції до поступового формування у регіоні полюсів Пакистан-КНР, Індія-США</p>	<p>Долучення до комплексу традиційних та «нетрадиційних» загроз впливу ІДІЛ як загрози глобального масштабу</p>	<p>Зростання впливу військових. Починаючи з 2015 р. – заяви генерала Р. Шаріфа, що Пакистан у будь-який момент готовий відбити військовий наступ Індії.</p>	<p>Січень 2016 року – теракт «Лашкар-і-Тойба» на індійську авіабазу у Петханкот, що зірвало двосторонні пакистансько- індійські мирні переговори. Нова хвиля у ядерній гонці Індії та Пакистану – розвиток тактичної ядерної зброї</p> <p>Червень 2016 р. – афгансько-пакистанський інцидент у Торкхамі</p> <p>Липень 2016 р. – загострення індійсько- пакистанських відносин у Кашмірі</p> <p>Жовтень 2016 р. скасування чергового саміту СААРК через відмову Індії брати у ньому участь.</p>	<p>«Холодна» війна/ можливий збройний конфлікт між Індією та Пакистаном («гаряча» війна)</p>	<p>Внутрішня</p>

Таблиця складена дисертантом на підґрунті таких джерел [186; 198; 303; 305].